

nr 2 2022

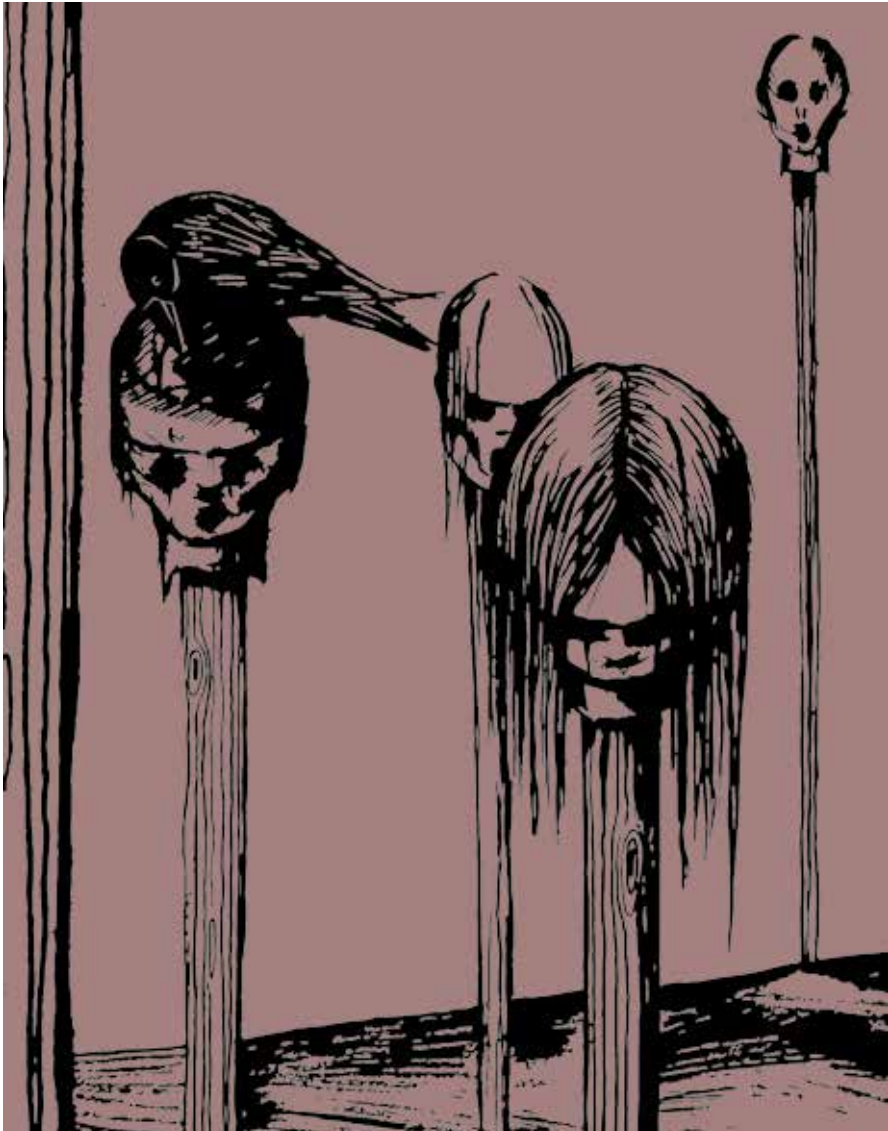
32. årgang

STAVANGEREN

medlemsblad for byhistorisk forening stavanger

TEMANUMMER:

FORBRYTELSE OG STRAFF

INNHold

<i>Hans Eyvind Næss</i> Fra brutalitet til humanitet – Trekk ved siviliseringsprosessen i Norge	6
<i>Torgrim Sørnes</i> Fra halshugging til påtaleunndlatelse – Barnemord i tidligere tider	24
<i>Hans Eyvind Næss</i> Johanne Pedersdatter ble brent i Sandviken 30. september 1622	40
<i>Lars Olsen Neby</i> Fengslene i Stavanger	58
<i>Åshild Seland</i> Kvinnelige pionerer i politiet	82
<i>Magnus Matningsdal</i> Utviklingstrekk i norsk strafferett fra straffeloven 1902 fram til 2022	106

BIDRAGSYTERE I STAVANGEREN NR 2–2022

LARS OLSEN NEBY (f. 1982) Mastergrad i kulturvitenskap. Han er leder for seksjon for bevaring og formidling ved Stavanger byarkiv. Han har skrevet flere artikler om ulike kulturhistoriske emner.

HANS EYVIND NÆSS (f. 1943) Dr. philos. Statsarkivar i Stavanger 1970–2005, seniorrådgiver hos Riksarkivaren med særskilt ansvar for internasjonale relasjoner. Bred faglig produksjon innenfor rettshistorie, administrasjonshistorie, lokalhistorie, migrasjonshistorie og håndverkshistorie.

MAGNUS MATNINGSDAL (f. 1951) Professor dr. juris, høyesterettsdommer fra 1997 til 2021. Juridisk embetseksamen 1976, dr. juris i 1986. Tidligere professor ved Universitetet i Bergen, herredsrettsdommer ved Jæren sorenskriverembete og førstelagmann i Gulating lagmannsrett. Har skrevet lærebøker i strafferett og straffeprosess..

ÅSHILD SÆLAND (f. 1958) utdannet ved Statens Bibliotek- og høyskole. Arbeidet som bibliotekar og med dokumentasjonsforvaltning i Statoil / Equinor 1984–2021. Medlem av styret i Byhistorisk forening og Stavangerens redaksjonsråd siden 2012.

TORGRIM SØRNES (f. 1956) pensjonert gynekolog og lege ved fødeavdeling Ahus. Har skrevet en rekke bøker og artikler om henrettelser i Norge 1752–1876, og biografier.

HEGE VATNALAND (f. 1982) er utdannet arkeologisk illustratør ved Bath University i England. Hun arbeider som selvstendig næringsdrivende illustratør og jobber hovedsakelig med visualisering og formidling av arkeologi- og historiefaget.

LEDERENS SPALTE

Forbrytelse og straff i Stavanger

Kjære medlem av byhistorisk forening, jeg håper ikke du ble skremt da du hentet dette nummeret av Stavangeren opp av postkassen. Både temaet «forbrytelse og straff», og den gruvekkende illustrasjonen av halshugde hoder på stake, bryter med vår vante forventning til julestemning og kos. Likevel vil vi oppfordre til lesing i vintermørket. Dette er tema som er evig aktuelle, men som også avspeiler hvordan synet på kriminalitet, voldsutøvelse og straffereaksjoner har endret seg over tid.

I alle samfunn trengs det orden for at «vi», allmenheten, skal leve gode liv. Hvilke gjerninger som regnes som kriminelle, og hvordan straff har vært utmål og håndhevet, har imidlertid variert. I dette nummeret får vi et innblikk i ulike former for lovbrudd som stavangerfolk har blitt dømt for, og hvordan dom og straff er blitt håndhevet. Temaet er altså allment, men eksemplene er lokale.

Hans Eyvind Næss har bidratt med to artikler. Den første, *Fra brutalitet til humanisme: Trekk ved siviliseringsprosessen i Norge*, tar for seg rettspleiens lange linjer. Her males et historisk lerret fra vikingtid og fram til vår tid, hvor enorme endringer fant sted innenfor rettspleien. Fra å ha et rettsvesen hvor ættesamfunnet satte premissene for straff, ble reaksjonsmønstre i middelalderen nedtegnet i lovbøker og harmonisert i hele riket. Med reformasjonen og lutherdom kom religion og synd inn i betraktning av rettspleien. Brutaliteten i samfunnet økte samtidig, og Næss konstaterer at Bergen var verst. Kildene avslører at dødsdommer også ble avsagt i Stavanger len på 1600-tallet. Heldigvis kom 1700-tallets opplysningstanker og førte til at viktige samfunnsinstitusjoner ble etablert, og så smått ble straff også innrettet på forbedring, heller enn hevn.

Men fortsatt var det mye å gå på når det gjelder en humanistisk tilnærming til straffeutmåling. Torgeir Sørnes sin

Anne-Tove Austbø.
Fotograf: Elisabeth Tønnesen/
Museum Stavanger

artikkel *Fra halshugging til påtaleunntatelse – Barnemord i tidligere tider* tar for seg dødsdommer for barnemord i Stavanger amt på 1700- og 1800-tallet. Straff for barnemord, også kalt «fødsel i dølgsmål», var på 1600-tallet halshugging ved sverd. Etter eksekvering skulle hodet bli satt på en stake. I benådningssaker kunne dødsdom omgjøres til pisking. Her er det særlig kvinnene, og deres nyfødte, som var i sårbare situasjoner. Illustrasjonene til de fleste artiklene i dette heftet er tegnet av Hege Vatnaland. I denne artikkelen er tegningen basert på saken til Anna Larsdatter Hagen. Hun var en tjenestejente i Stavanger som fødte et barn som hun kastet i brønnen. Sørnes trekker fram en rekke andre tilfeller fra vår region. Kildene gir liten innsikt i beveggrunnen til kvinnene, og bare korte glimt av innsikt i konteksten som resulterte i dødsfall, men enkeltsakene forteller i seg selv en brutal historie om dagligliv både i bygd og by.

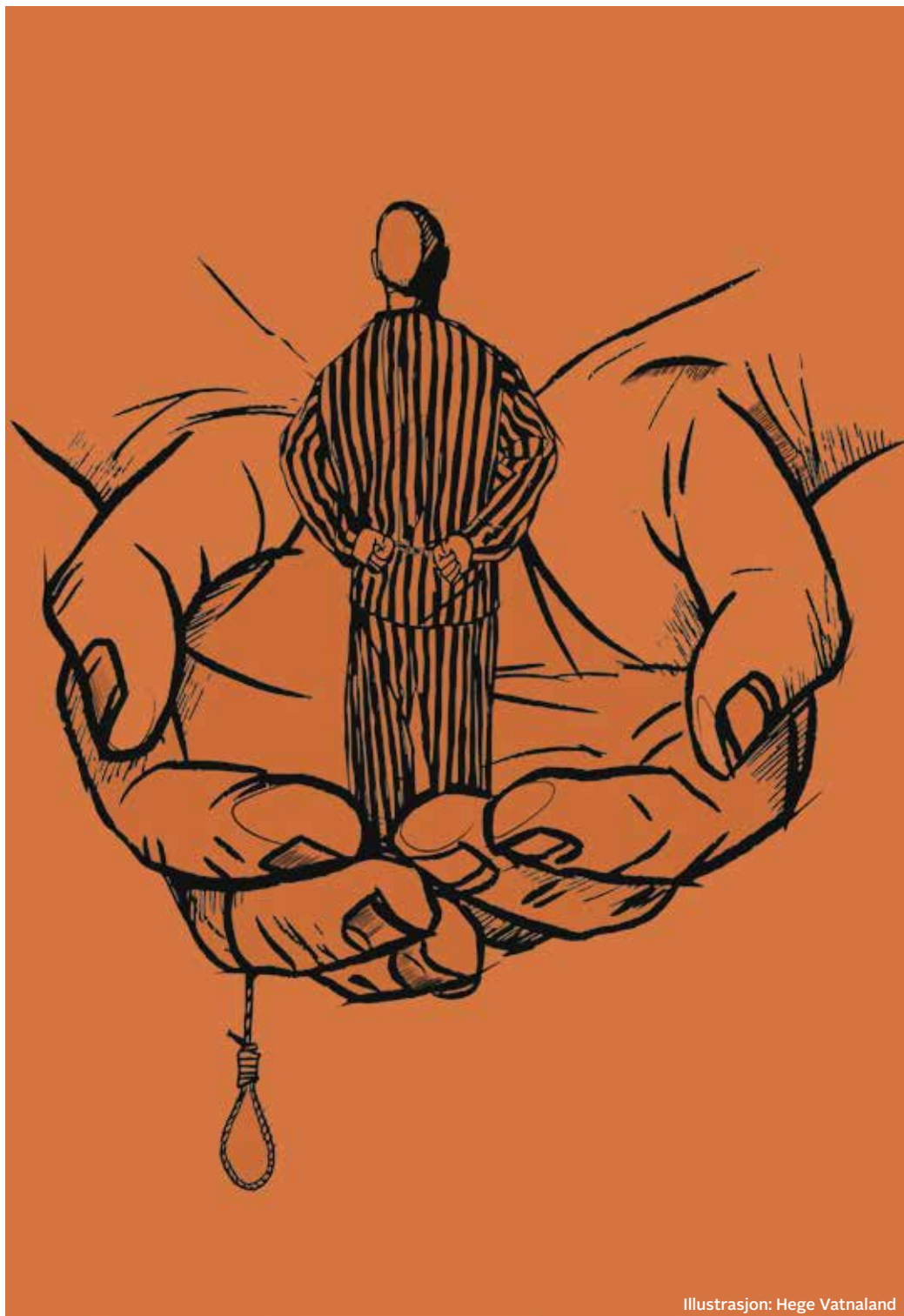
I artikkelen *Johanne Pedersdatter ble brent i Sandvigen 30. september 1662* viser Næss hvordan lovgivning delvis basert på religiøs forfølgelse utartet til trolldomsprosessene. Igjen er det flest kvinner som er ofre, men også menn kunne oppleve å bli dømt og brent på grunnlag av massive injurier. Mennene som eksekverte dommen hadde høye verv i Stavanger, og vi må vel tro at det mente de gjorde det rette. Grunnlaget for heksebrenningen fant de Bibelen, og straffen skulle bidra til å redusere djevelens kraft blant menneskene. Om staten ikke fulgte Guds lov til punkt og prikke, ville Guds vrede ramme land og folk. Tankevekkende, i en tid hvor moralpolitiet i Iran dreper kvinner for å kle seg upas-sende.

I Lars Olsen Neby sin artikkel *Fengslene i Stavanger* er det fengselsinstitusjonens historie som brettes ut helt konkret. Utviklingen fra fangehullet i den ombygde Mariakirken, som senere ble til rådhus, via arbeidsanstalter for både kvinner og menn, til distriktsfengselet på Lagårdsveien som fortsatt står, reflekterer også en mentalitetshistorisk utvikling hvor større omsorg for fangene utvikles. Fra 1800-tallet var det arkitekter som utformet fengselsinstitusjonene, og på 1900-tallet var de ikke bare planlagt for ren oppbevaring av fanger, men også for aktiviteter og arbeidstrening.

Åshild Sælends artikkel *Kvinnelige pionerer i politiet* tar for seg kvinnes inntreden i politiyrket. Dette er en annen side ved straffesystemet som også reflekterer hvordan endringer i samfunnet påvirker samfunnsinstitusjonene. De to første kvinnelige politibetjentene i Stavanger står som representanter både for kvinnesaken mer allment, men også for hvordan arbeidsoppgavene gradvis ble utvidet. Fra å stort sett arbeide med sedelighetssaker, sosial nød og hjelpetren-gende barn, ble kvinnene formelt likestilt.

Magnus Matingsdals artikkel *Utviklingstrekk i norsk strafferett fra straffeloven 1902 fram til 2022* avrunder dette temaheftet ved å vise hvordan norsk strafferett har endret seg gjennom 1900-tallet og fram til vår tid.

Med dette ønsker vi alle medlemmer og lesere en fredfull og fin jule- og nyttårstid!

Illustrasjon: Hege Vatnaland

HANS EYVIND NÆSS

FRA BRUTALITET TIL HUMANITET – TREKK VED SIVILISERINGSPROSESSEN I NORGE

Denne artikkelen begrenser seg til forskning som har beskjeftiget seg med prosessen fra et voldssamfunn til et humant samfunn slik vi kan følge den i Norge.

Vold i form av slagsmål og drap har preget den sosiale kontekst så langt tilbake i tid vi har kilder som forteller om menneskelig samvær. Også før vi fra ca. år 1000 får skriftlige kilder å støtte oss til, viser arkeologiske funn av våpen, kniver og sverd at volden i samfunnet var utbredt.

I Norge er det naturlig å trekke frem vikingenes kriger-tokter som eksempler på dette. Og i de eldste lovtekstene våre med røtter fra tidlig middelalder er volden og håndteringen av den viet mye oppmerksomhet. Fra årtusenskiftet kan vi studere vold og reaksjonene mot den i lovtekster og i sagalitteraturen. I dette ættesamfunnets tid ble brutaliteten i lokalsamfunnet håndtert av de personer volden angikk. Det var vanlig at voldsutøverens og offerets familier ble enige om hvordan den skade som var utøvd, skulle opprettes. Ofte var løsningen et oppgjør med bøter. Uttrykket manebot oppstod i denne kulturen. Men i et samfunn uten faste bestemmelser som regulerte «straffen» for de enkelte handlinger som stred mot akseptable omgangsformer, ville oppgjørsformene kunne skifte med handlingenes råhet. I mange tilfeller ser vi av sagaene at blodhevn var en hyppig reaksjonsform – liv for liv. Også alvorlige tyverier, hemmelig tilegnelse av nestens eiendom, var ofte gjenstand for henrettelse av tyven.

Landskapslovene

Skriftkulturen la til rette for at reaksjonsformer mot vold og andre uakseptable handlinger kunne nedtegnes i lovbøker,

de såkalte landskapslover. Da rikskongedømmet festnet seg fremover 1100- og 1200-tallet, ble disse landskapslovene, Gulatingslov, Eidsivatingslov, Frostatingslov og Borgartingslov, innbyrdes harmonisert. Dermed ble grunnlaget lagt for et nasjonalt sett av regler for håndtering av alle typer tvistemål som oppstod i lokalsamfunnene. Regionene hadde allerede fra 1000-tallet egne ting der lokale domsmenn behandlet tvister, og regionene valgte hver sin lovseiemann, lagmann, som var kyndig i hvilke rettsregler som gjaldt i det enkelte tinglag. Vi kjenner navn på disse lagmennene i deres respektive lagdømmer tilbake til 1200-tallet.¹

Et skritt i retning av å harmonisere landskapslovene representerer kong Magnus Erlingssons rettarbot fra 1164. Den ble vedtatt i samråd med erkebiskop Øystein og landets biskoper og de klokeste menn fra alle landsdelene.² Her ble det slått fast at en drapsmann som bryter den rettstrygghet kongen har gitt ham, er ubotemann, altså en mann der bøter ikke var streng nok straff. Andre ubotamenn var tyver og røvere, mordere, trollmenn, leiemordere og kvin-neranere. Siden bestemmelsen er basert på eldre landskapslovgivning, forstår vi at den har opphav i en flere hundre år gammel samfunnstilstand der den vold og råskap som omtales, ble utøvet i norske lokalsamfunn.

Magnus Lagabøtes landslov

Kong Magnus Håkonsson, Magnus Lagabøte som han er blitt hetende, samlet lovbøkene og formet dem til en lov for hele Norge, Landsloven, i 1276. Volden i samfunnet, brutalitet i vid forstand ble omtalt i den såkalte Mannhelgebolken, som omfatter bestemmelser om liv og eiendom. Kongen hadde i løpet av de foregående generasjonene påtvunget befolkningen sin makt til å bestemme hvordan handlinger skulle straffes, og han fastsatte hvilke bøter som skulle betales for de ulike lovbrudd. Det ble bestemt hvilke av lovbrysterens eiendeler som skulle tilfalle kongen. Det kunne være både penger, jordegods og eiendeler av forskjellig slag. Mannhelgebolken har bestemmelser om handlinger som var for grove til at de kunne gjøres opp med bøter, men også en lang rekke andre voldshandlinger der straffen var fastsatt med spesifiserte bøter. Et hovedtrekk ved det vi ville kalle straffeloven, var at drap kunne gjøres opp med bøter under forutsetning av at drapsmannen lyste drapet på seg

innen et døgn etter at det var begått (viglysning), m.a.o. en offentlig tilståelse. Om han ikke gjorde det, ble gjerningen ansett som mord og ubotamål.³ Det var en ganske omstendelig prosess som involverte både kongen og drapsmannens og den dreptes familier før manneboten ble endelig bestemt. Kongen utstedte et såkalt landvistbrev som ga drapsmannen rettslig trygghet.

Når en leser disse lovene og tenker at de hadde røtter flere hundre år tilbake i tid, er det nærliggende å tro at samfunnet var preget av svært mye grov vold, og at drap, voldtekt, ran og tyveri forekom svært hyppig. At brutaliteten i samfunnet var utbredt, er det liten grunn til å tvile på. Lovene hadde sitt utgangspunkt i en faktisk virkelighet som reguleringene sprang ut fra. Sagaene er en god kilde til historien om ættesamfunnet, der det sosiale livet tidvis var alt annet enn fredelig.

Det er først etter at staten ble bedre organisert på 1200-tallet og det ble krevd dokumentasjon i mange sammenhenger, at det ble skapt arkiver både sentralt og ved det regionale styringsnivået. Kongen fikk en sentral administrasjon, et kanselli. Kirker og klostre opprettet skoler der verdslige personer ble opplært i skrivekunsten. Kongens

Strafferedskaper. Utstilling ved Justismuseet i Trondheim. Foto: Hans Eyvind Næss.

Johan Fredrik Struensee var den sinnssyke kong Christian VII's livlege. Han var dronningens elsker og tok til seg all makt i en kort periode 1770-1772. Siden han ikke kunne signere dommer og beslutninger, signerte han dem "ad mandatum", altså "etter kongelig fullmakt". Struensee ble henrettet med bruk av steile og hjul den 28. april 1772 sammen med sin sekretær grev Enevold Brandt.

Kolorert tegning fra Det kongelige Bibliotek, København. Struensee var en foregangsmann for iverksettelse av mer humane straffer i opplysningstiden. Han fjernet seksualforbrytelser fra lovbooken. Et eksempel på dette er at dømte fanger ble sluppet ut av tukthusene.

kansler ledet kanselliet, og kanslerstillingen forble i Norge (på Akershus) selv etter at sentraladministrasjonen for øvrig ble flyttet til København i 1450 (da kong Christian hadde overtatt tronen).

Dødsstraff

Bruken av dødsstraff i middelalderen er det gjort rede for i en bok fra 2011 av Audun Kjus.⁴ En markant endring i reaksjonsformene både for drap og tyveri var at den gamle hevnretten og bruken av fredløshet ble omgjort til dødsstraff, altså en straff fastsatt i landets lov og eksekvert av kongens embetsmenn. Kongen hadde benådningsrett,⁵ og

lovbryterne henvendte seg derfor til kongens representanter for å unngå å bli idømt dødsstraff.

Det er ikke bevart kildemateriale som gjør det mulig å fastslå omfanget av bruken av dødsstraff i høymiddelalderen. Det som synes klart, er at videreføringen av kompensasjonssystemet, oppgjør for lovbrudd ved erleggelsen av bøter, begrenset bruk av fysiske avstraffelser. Henrettelser ville derfor oftest ramme dem som ikke kunne betale bøkene. Gjennom hele vår eldste historie er det dessuten eksempler på politisk motiverte drap og mord. Mange av disse endte med at lovbryteren ble henrettet.

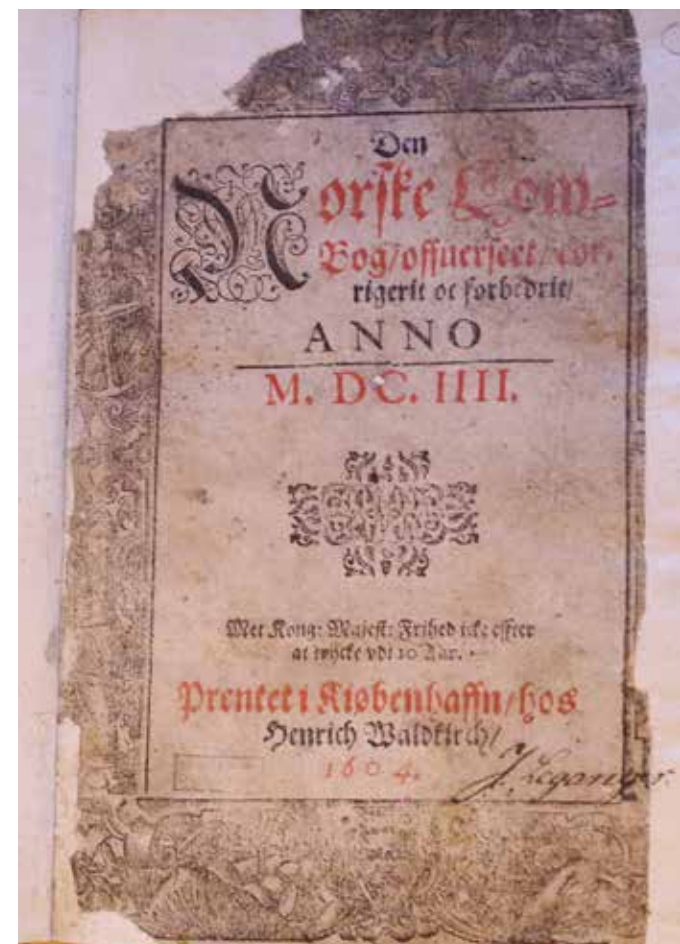
Alle kjente dokumenter som omtaler forhold i Norge fra middelalderen, er samlet i bokverket *Regesta Norvegica*.⁶ En gjennomgang av diplomene i de syv første bindene, tiden fra 1303 til 1390, har innførsler av landvistbrev (et kongelig løfte om at lovbyteren ikke skulle antastes før rettssak var gjennomført), vitneopptak og benådninger i drapssaker. Selv om dette er en tilfeldig rest av alle brev som har eksistert, så gir de opplysningene som finnes her grunnlag for flere refleksjoner. En optelling viser at 73 dokumenter omtaler drap, færre enn ett pr. år.⁷ Det er ingen opplysninger om henrettelser, kun om forliksavtaler av forskjellig slag. Både det begrensede antallet diplomer som dekker dette ganske lange tidsspennet og mangel på opplysninger om eksekusjoner, kan, med betydelig forbehold, tyde på at brutaliteten i form av henrettelser av forbrytere i høymiddelalderen har vært lavere enn i vikingtidens voldskultur med dens bruk av blodhevn. Om dette avspeiler den faktiske virkeligheten, kan det være mange årsaker til dette. Det kan pekes på at både den katolske kirkes sterke stilling og karismatiske virksomhet, dens moralbud, ridderkulturen og de dyder som i middelalderens kultursyn ble stilt opp som ideal for konger og prinser, kan ha bidratt til å redusere en råskap som tidligere kan ha preget de sosiale omgangsformer i samfunnet. Det fremste litterære verk fra middelalderen, antatt skrevet på 1250-tallet, er *Kongespeilet*. Det er et pedagogisk-didaktisk verk fra Håkon Håkonssøns tid som er en lærebok for kongen. Her fremheves plikten til å føre et rettferdig styre av befolkningen. Det er heller ikke utenkelig at Svartedaunen har hatt betydelig innflytelse på de sosiale omgangsformer i de norske lokalsamfunn. Folketallet ble kraftig desimert over hele landet. En stor del av alle gårdsbruk ble fraflyttet

og lagt øde. Det er godt tenkelig at det oppstod et moralsk imperativ i befolkningen som gjennomgikk den overlevelseskrisen vi her snakker om, til å ty til mindre vold og være aktpågivende overfor Guds ti bud. Professor Jørn Sandnes fremhever som et sentralt poeng i vurderingen av fasene i voldskulturen i samfunnet at «Den katolske kirke med sin sterke posisjon og sin strenge tukt hadde (...) i stor utstrekning greidd å «sivilisere» og temme bøndene».⁸

Danmark og Luther

Det tok mer enn 200 år før ny folkevekst førte til at ødegårdene fra den store pestens tid igjen ble ryddet og gjen dyrket. Denne tidsperioden med materiell vekst ble preget av to andre forhold som fikk stor innflytelse på dagliglivet i norske bygder og byer. Norge ble et lydrike under Danmark uten egne riksinstitusjoner, kanslerembetet unntatt.⁹ Følgen av at Norge ble styrt fra København, var at en ny styringsstruktur ble utbygd med danske menn i de aller fleste stillinger som lensherrer, fogder, sorenskrivere, tollere, prester, stiftsskrivere m.fl. Kanskje enda større innflytelse på dagliglivet i by og bygd fikk avskaffelsen av den katolske kirke og innføringen av den lutherske religion med lutherske biskoper og prester direkte underlagt den danske konge. Religionsskiftet fikk dramatiske følger for lovgivning og rettspraksis.

Riktignok gav kong Christian IV ut den gamle landsloven med justeringer i dansk språkdrakt i 1604, men allerede siden reformasjonstiåret hadde kongen begynt å vedta enkeltlover, særlig om forhold som gjaldt religion og syndige handlinger, som skjerpet eldre lovgivning. Det lutherske kongedømmet anså seg selv som direkte underlagt Guds lov og som hadde ansvar for å videreføre den i praksis. Om kongen ikke vedtok lover som sprang ut av Bibelen, uttrykte han frykt for at Guds vrede ville ramme både kongens person og innbyggerne i de land han styrte. Det kom enkeltlover mot tyveri, ekteskapsbrudd og hor, drap, trolldom, blodskam og sodomi. Et fellesnavn på de nye straffelovene var mosaisk rett. Navnet betegner at lovbestemmelsene var hentet i mosebøkene. Mange dommer avsagt på norske ting var hjemlet direkte i skriftsteder i Bibelen, eller bare ganske enkelt i «Guds lov». Dødsstraff ble en vanlig straff. De mange nye danske tjenestemenn i rettsapparatet fikk gjen-

Forsiden av Christian IVs Norske Lov 1604. Riksarkivets bibliotek, Oslo. Foto: Hans Eyvind Næss.

nomført et nytt strafferegime på en mye mer effektiv måte enn det som eksisterte i middelalderen.¹⁰

Vekst og konflikter

I Norge var det sterk befolkningsvekst fra midten av 1500-tallet og fremover. De gamle ødegårder ble gjenryddet, og et økende befolkningsoverskudd fikk sitt levebrød på husmannsplasser som plassmennene leide av bøndene. De store skogene som hadde vokst frem siden midten og slutten av 1300-tallet, ble hugd ned. Tømmeret ble solgt til handelsmenn fra Europa, fra Skottland, England, Tyskland og Nederlandene. Mye av handelen foregikk over byene. Bergen var en stor by, også i europeisk forstand. Mange av innbyggerne kom fra utlandet, mange fra de tyske hansestedene. Landet var preget av stor aktivitet. Folkeveksten førte

til kamp om jorden ikke bare bøndene og bondefamiliene imellom, men også mellom staten og bøndene. Mye av det geistlige jordegodset i ødegårdstiden var overtatt av bønder. Staten satte i gang mange rettsprosesser for å få den tilbake til det lutherske presteskapet.

Etterreformasjonstiden ble ikke bare en tid for vekst, men også en tid for konflikter. En følge av struktureringen av et nytt forvaltningsapparat var at det ble gjennomført skriftlighet i forvaltningen. Det ble ført tingbøker og regnskaper etter ordre fra Kongen. Regnskapene skulle revideres i København. For første gang fikk Norge omfattende arkiver. Mange er bevart. De oppbevares i Riksarkivet og statsarkivene. Vi får dermed vite så mye om dagliglivet fra 1500-1600-tallet og fremover at vi er i stand til å kvantifisere og kategorisere vold og brutalitet.

Verst i Bergen

I Norge var det Bergen by som opplevde den mest omfattende brutaliteten. Det er flere kilder som gir oss kunnskap om dette. En viktig kilde er Absalon Pedersen Beyers dagbok. Det er dokumentert ca. 50 drap i Bergen bare i løpet av tiåret 1562–1571. Med en befolkning på 6000 mennesker gir dette et forholdstall på 1:1200.¹¹ Denne brutaliteten er enestående i Norge sammenliknet med hva vi vet om forholdene både før og siden. Årsakene til brutaliteten var mange, men gjennomgående sprang den ut av fyll og ulike former for spill.

Forholdene på bygdene var også ille, om ikke så brutale som i Bergen. Det er mange skriftlige vitnesbyrd om drap i innlandsbygdene i Agder og i Telemark. Av 38 drapssaker som er nevnt i diplomer fra tidsrommet 1536–1570, var det en konsentrasjon i dette området der hele 22 av de 38 drapene ble begått.¹² Det vi kunne kalle hverdagskriminalitet florerte; slagsmål, seksualforbrytelser som samleie mellom ugifte personer, eller hor, småtyverier o.l. Som i middelalderen var det fastsatt bøter for slike lovbrudd. Staten krevde inn og regnskapsførte bøkene, og inntektene representerte en betydelig statsinntekt. I Akershus len var summen av bøkene, det såkalte sakefallet, på topp i årene 1611–1616 med 10.860 daler.¹³ I alle regioner førte fogdene inn alle de forfalte bøkene. Fogderegnskapene er derfor en viktig kilde til kunnskap om dagliglivet overalt i Norge. Og i regnska-

Sak	1610-20	1620-30	1630-40	1640-50	1650-60	Sum
Drap	2	12	17	9	11	51
Barnedrap	3	2	3	2	2	12
Trolldom	0	0	1	8	5	14
Løslevnet	2	3	9	1	2	17
Tyveri	10	23	10	6	5	54
Crimen best	0	0	1	0	0	1
Blodskam	6	21	20	4	8	59
Falskneri	2	0	0	0	0	2
Hor	0	0	1	0	0	1
Mordbrann	0	2	0	0	0	2
Desertering	0	0	0	0	2	2
Misgjerninger	1	0	4	2	1	8
Sum	26	64	73	29	31	223

pene kan vi følge utviklingen i brutaliteten og dermed den gryende sivilisering utover 1600-tallet på lokalplanet.

De mange straffelovene som så dagens lys utover 1600-tallet, ble fulgt opp av myndighetene. En oversikt basert på gjennomgang av rettsprotokoller og regnskaper viser at den offentlige brutalitet, altså iverksettelsen av fysiske straffer slik de var påbudt i lovene, nådde et svært høyt nivå på begynnelsen og midten av 1600-tallet. Trolldomslovene førte til at mange personer ble straffeforfulgt for å kunne utøve skade ved hjelp av magi. Samleie mellom slektninger, blodskam, ble straffet med halshugging. Personer som hadde begått alvorlige tyverier, ble hengt. Menn som hadde hatt seksuell omgang med dyr, ble brent.

Tidlig på 1600-tallet ble 223 personer dømt til døden i Rogaland.¹⁴ Av disse ble 115 henrettet, flest for blodskam, tyveri og drap. De fleste voldssaker førte ikke til dødsdom. Noen ble avgjort ved dom på tinget, de fleste ved soning, forlikavtaler direkte med fogden. Forliket gikk i de aller fleste tilfeller ut på at lovbrysterer skulle erlegge en spesifisert bot. Soning er et særkjenne ved den norske rettstaten på 1600-tallet.

Dødsdommer i straffesaker i Ryfylke/Karmsund og Jæren og Dalane sorenskriveri i Stavanger len 1610-1660 fordelt på tiårsperioder.

Volden reduseres

Det har gjennom flere tiår pågått en diskusjon historikere imellom om når skiftet i brutalitetsomfanget fant sted. Jørn Sandnes mente at det var tendenser til sivilisering av samfunnet allerede før utgangen av 1500-tallet. Tallmaterialet fremlagt av andre forskere viser at det fant sted en reduksjon av volden, men at dette fant sted utover 1600-tallet. Tallene fra Rogaland samstemmer godt med tallmaterialet fra Finnmark.¹⁵ Utviklingen er også noenlunde lik i Agder. I tiåret 1601–1615 er det registrert 754 voldssaker mot 363 i 15-årsperioden 1646–1660, og med ytterligere reduksjon de følgende årene.¹⁶ Antall livssaker som endte med henrettelse, er frapperende lik i Rogaland og i Agder med 100 henrettelser i tidsrommet 1604–1663 og samme antall i Rogaland i tidsrommet 1610–1660. Det ble henrettet flere drapsmenn i Agder enn i Rogaland, der tyver stod for det høyeste antallet henrettede. Det finnes også tall over kriminalitetsutviklingen i Sogn og Sunnfjord. Både voldssakene og seksualsakene når en topp på 1630-tallet. Det var stigning fra 1610 og deretter en betydelig reduksjon i ti-årene etter til 1690.¹⁷ I Rogaland, der det hadde vært avsagt 223 dødsdommer i 50-årsperioden 1610–1660, var tallet sunket til 51 den neste 50-årsperioden. Av disse gjaldt 43 dommer drap, barnedrap og blodskam.¹⁸

Flere forskere har ment at økningen i lovbrudd etter reformasjonen, som f.eks. trolldomssaker, skyldtes en moralsk panikk, en sterk folkelig reaksjon på at trykke samfunnsomgivelser brøt sammen ved bortfallet av den katolske kirken og introduksjonen av et avskrekings- og skremselsregime som de mange mosaiske rettspåbud representerte.¹⁹

Mot slutten av 1600-tallet var det uomtvistelig blitt færre drapssaker og mindre vold over hele landet.²⁰ De regionale forskjellene er ikke gjort til gjenstand for inngående studier, men de fantes både på 1500- og 1600-tallet.²¹ Innslaget av brutalitet over tid hadde mye av den samme utviklingen i de andre nordiske landene. Til en viss grad var Finland et annerledesland der voldsnivået ble opprettholdt utover 1600-tallet, og der det også var voldsbølger på 1700- og 1800-tallet. En hovedårsak var at bruken av alkohol synes å ha vært større der enn i nabolandene, og at det har ført til forlengelsen av en «vikingkultur» som lenge hadde vært i tilbakegang i nabolandene.²²

Den omfattende voldsbruken i de nordiske landene på slutten av middelalderen og i tidlig nytid var et karakteristisk trekk ved perioden.²³

Bedre dommere

Det er mange årsaker til at omfanget av vold og alvorlige lovbrudd avtok fra slutten av 1600-tallet. En viktig årsak var at dommerne hadde fått bedre skolering og foretok grundigere bevisvurderinger enn deres forgjengere hadde gjort. Flere dommere enn før hadde utdannelse fra universiteter. Det er langt fra den enkle bevisførsel på begynnelsen av 1600-tallet, som ble foretatt i løpet av en dag eller to i mørke og trange tingstuer, og der dommerne kanskje ikke engang var edru når dommene ble avsagt, til rettsmøtene i ganske staselige embetsgårder hundre år senere, prosesser som det ble brukt mange dager på å gjennomføre. Stadig flere alvorlige rettssaker ble anket fra det lokale ting i bygd og by til lagmannen og etter 1667 Overhoffretten. Enkelte saker ble etter 1660 anket til Høyesterett i København.

Når trolldomssakene opphørte som prosesser i rettssystemet, var nettopp dommernes kritiske bevisførsel en grunn til dette. I 1681 var sakstypen så godt som opphørt.²⁴

De mange endringene i straffelovene som kongen gjorde etter Reformasjonen, gjorde han i forståelse med det nye lutherske presteskaperet. Lovene hadde strenge straffer mot et stort antall lovbrudd. De brutale straffene omfattet ikke bare dødsstraff ved halshugging, hengning og bålbrekking, men også lemlestelsesstraffer som pisking, forskjellige former for tortur, og skamstraffer som gapestokk og halsjern.

Det store antall straffer som gjennom en drøy hundreårsperiode ble fastsatt i enkeltlover, ble samlet i en egen kodifikasjon i 1683, Christian Vs Danske Lov, i 1687 omskrevet til bruk i Norge som Christian Vs Norske Lov.

Loven kom sent i forhold både til rettspraksis og de rettsvitenskapelige og rettsfilosofiske oppfatninger som hadde utviklet seg siden midten av århundret. Trolldomsprosessene, som hadde tatt ca. 300 liv i Norge, de fleste kvinner i løpet av 1600-tallet, var så godt som opphørt, antallet voldshandlinger ble redusert. Det var de seksuelle lovbruddene som fortsatte å rage på statistikken.

Men fra slutten av 1600-tallet sendte kongen etter råd fra regjeringen og hans fremste rådgivere i Det Danske

kanselli, stadig flere saker som var anket inn for kongens avgjørelse fra lavere domstoler over til Det teologiske fakultet. Biskopene og professorene som satt i ledelsen der, ble antatt å være eksperter på straffer som var avledet av mosebøkene. Det var jo nettopp teologene som kongen støttet seg på da hele den mosaiske rettsorden ble utviklet fra 1530-årene og fremover.

Teologiske vurderinger

Historikeren Tyge Krogh har forfattet en stor avhandling der alle vurderinger som ble foretatt av teologene, er gjengitt. Her er også inkludert alle saker som ble innsendt fra Norge.²⁵ Teologene vurderte hvordan de anså det var rett å tolke mosebøkens straffebestemmelser i saker om hor, blodskam, barnefødsel i dølgsmaal og barnedrap og sodomi, for å nevne noen sentrale kategorier. Stadig oftere rådet de kongen til å benåde de tiltalte til andre straffer enn henrettelse. Dette gjaldt særlig blodskamsakene, der bruken av dødsstraff opphørte ca. 1700, og andre seksualstraffer. Pisking (såkalt kakstryking) ble også etter hvert ansett ikke å ha mosaisk hjemmel og ble avskaffet.²⁶ Parallelt med denne utviklingen hadde norske dommere, sorenskrivere og lagmenn fortsatt å idømme dødsstraff i henhold til mange tiårs innarbeidede tradisjoner. Kongen og kansellet erkjente at situasjonen var uheldig. Mye brutalitet ble utøvd etter dommernes personlige skjønn. Dette skapte ulikhet ved rettsutøvelsen landsdelene imellom. Kongen besluttet derfor i 1736 at ingen dødsdom skulle eksekveres før kongen hadde approbert den.

Det ble også gjennomført andre viktige endringer i rettsvesenet på 1730-tallet. Det ble innført tvungen juridisk embetseksamen for dommere, og det ble besluttet at partene skulle bistås av advokater, slik at sakene bedre skulle gjøres rede for i retten. Fattige personer skulle ha gratis sakførertjenester.

I løpet av 1600-tallet startet en omfattende diskurs på universitetsnivå over hele Europa. Avhandlinger ble skrevet om straffenes formål. Naturretten trådte inn som rettesnor for fyrstene og avløste den mosaiske retts relativt enkle og makabre påbud om avstraffelse av synd og ugudelige gjerninger. Dette var ikke ensbetydende med at dødsstraffen ble

borte, men det la til rette for en kontinuerlig offentlig lærd debatt om forbrytelse og straff de følgende tiårene.

Rettsfilosofi

Flere rettsfilosofer fikk stor påvirkning på endringer av strafferetten, også i de nordiske land. Når menneskene var underlagt en statsmakt, så måtte innbyggerne forholde seg til den straff staten anså å være til allmenhetens beste og til folkets nytte. Nye tanker om rettspleien var et oppgjør med den mosaiske rett. Det ble stilt krav om forholdsmessighet mellom lovbruddene og den straff som fulgte. Det ble stilt spørsmål om trolldom og bigami i det hele tatt var forbrytelser. Det bredte seg økende kritikk mot bruk av dødsstraff. Fremtredende navn i denne debatten var Hugo Grotius, Voltaire, Montesquieu og Beccaria. I Danmark ble generalprokurør²⁷ Henrik Stampe den store bannerføreren for en mer rasjonell rett.²⁸ Hans problem var å finne balanse mellom fornuftsbruk i rettspleien og hensynet som måtte tas til kongen av Guds nåde som styrte Danmark-Norge. Men uavhengig av styringsregime fremstod det en bredt anlagt kritikk mot bruken av tortur.²⁹

En av de sakstypene der Stampe fikk avgjørende betydning, gjaldt de såkalte selvmordsmord, der personer bevisst begikk drap eller mord for å bli henrettet. Dette var fattige og ofte åndssvake mennesker som var «lei av livet» og som trodde at den trøst og tilgivelse som ble gitt av prestene til dødsdømte på retterstedet ville gi dem evig liv.³⁰

En gjennomgang av kongens vurderinger av alle saker der lavere domstoler hadde avsagt dødsdom, viser et ganske dramatisk fall i den verste offentlige brutaliteten utover 1700-tallet. De fleste dødsdommene ble formildet. Oftest var det arbeidsstraff som var alternativet, arbeid på fiskevær eller bergverk eller på tukthus på livstid eller for kortere perioder. Mange av de benådede søkte også siden om å bli løslatt og slapp fri. Strafferettspraksis var blitt betydelig humanisert.

Henrik Stampe var den fremste rettslærde i Danmark-Norge på 1700-tallet. Han utrettet mye for å sikre tryggere rettergang og kritisk bevisførsel og hadde et hovedansvar for at det ble gjennomført likhet for loven i Danmark-Norge.

	Dødsdommer	Henrettelser		Annen straff/frifinnelse	
Drap					
1667–1735	86	57	66,4 %	29	33,6 %
1736–1783	141	108	71,5 %	33	28,5 %
Dølgsmål					
1667–1735	90	60	66,7 %	30	33,3 %
1736–1783	190	78	40 %	112	60 %
Blodskam					
1667–1735	192	56	28 %	136	72 %
1736–1783	363	26	7,2 %	337	92,8 %
Hor					
1667–1735	16	1	0,6 %	15	99,4
1736–1783	13	0	0 %	13	100 %
Tyveri					
1667–1735	37	5	13,8 %	32	86,2 %
1736–1783	121	20	16 %	101	84 %
Sodomi					
1667–1735	22	12	55 %	10	45 %
1736–1783	19	7	38 %	12	62 %

Lovbrudd som førte til mange henrettelser, to perioder.³¹

Oversikten viser at dødsstraff i løpet av hundreåret 1667–1783 var i ferd med å opphøre i nesten alle saks kategorier med unntak av drap og barnefødsel i dølgsmål/fosterdrap. Dette er en utvikling som mer enn noe annet skyldes en avbrutalisering av rettspraksis som vi ser mange eksempler på allerede fra tidlig 1700-tall, men som fortsatte med økt kraft fra midten av 1700-tallet, drevet frem av rasjonalisme og sekularisering av samfunnet på de fleste områder.

Redusert brutalitet

Den lutherske kristendom forkynte ikke bare herrens straff og herrens hevn, men også et barmhjertighetsbudskap, og da lutherdommen ble innført, var det viktig at den nye forkynnelsen ble forstått av folket. Bibelen ble i løpet av kort tid oversatt til dansk. Det ble skrevet salmer som folk

kunne synge under gudstjenesten. Den katolske kirke hadde hatt klostre der det ble gitt undervisning og opplæring i skrivekunsten som i liten grad kom folket til del. Ved reformasjonen ble det opprettet klokkestillinger. Klokkerne fikk ansvar for å undervise menigheten på morsmålet. Selv om presteskapet ikke bygde hospitaler, slik den katolske kirke hadde gjort, påtok staten seg et økende ansvar for å ha omsorg for fattige folks ve og vel. Det ble også bygget tukthus som fungerte som straffeanstalter og bosteder for fattige. Det første tukthus ble bygget i Christiania i 1742. Og på 1730–40-tallet ble det etablert et skole- og fattigvesen i hele landet. Disse mange nye nasjonale sosiale tiltakene fant sted parallelt med at brutaliteten menneskene imellom ble redusert, og det samme skjedde med den offentlige brutaliteten.

Fra ca. 1800 ble det gjennomført mange lovrevisjoner. Men den gamle lovboken fra 1687 ble ikke byttet ut med en ny kriminallov før i 1842. Seksualstraffene ble opphevet allerede i 1810. Antallet henrettelser sank. Den siste fant sted i 1876.

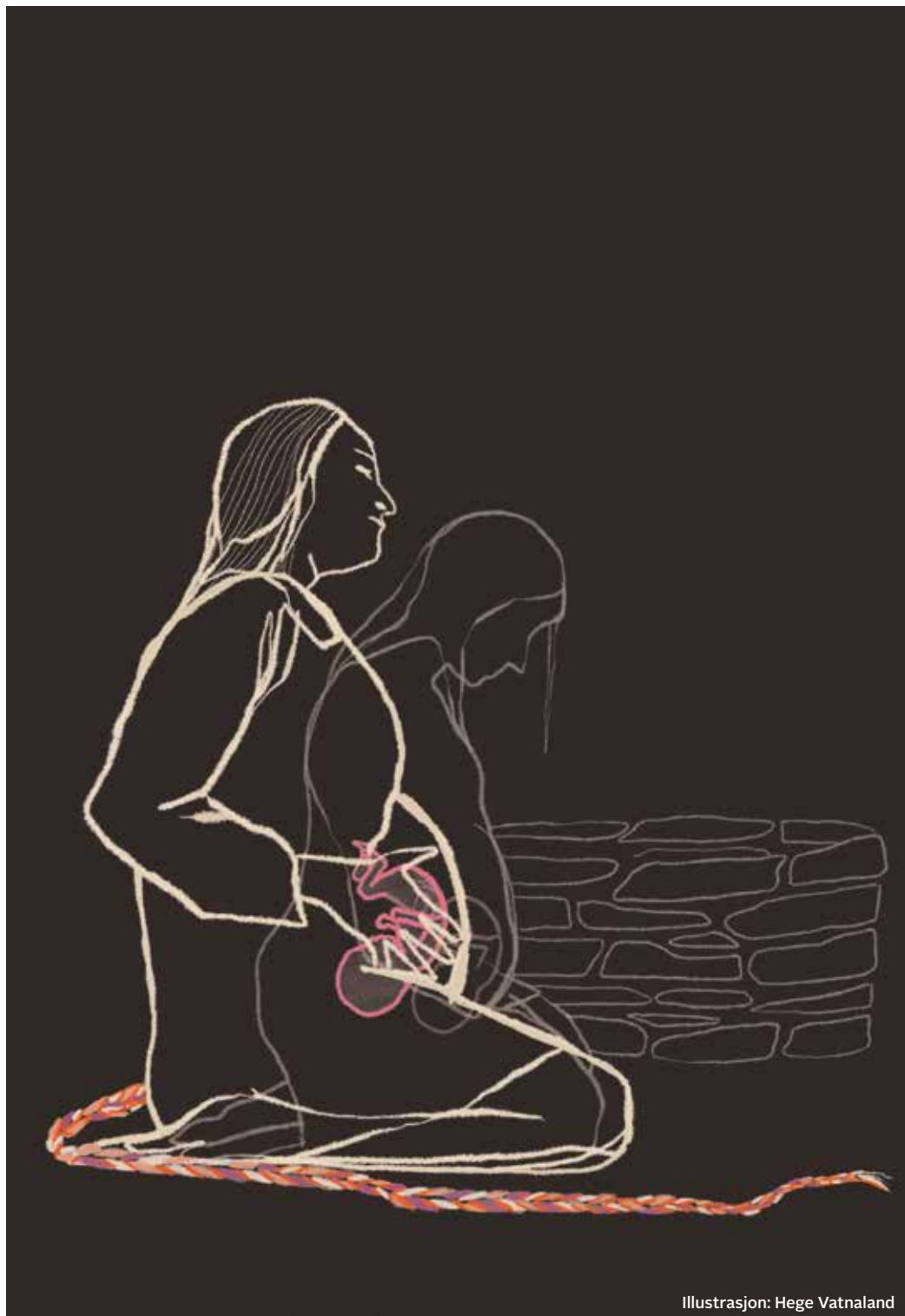
Staten tok fra slutten av 1700-tallet på seg stadig flere sosiale oppgaver. Det ble bygget skolehus i alle lokalsamfunn. Helsevesenet ble bygget ut med legestillinger og hospitaler. Det var det norske institusjonssamfunnet som skjøt fart. Nye straffeanstalter ble bygget. Formålet med fengselsstraffene var ikke lenger å ødelegge folks liv, men å forberede fangene til å kunne tre inn igjen i samfunnet.

Ved overgangen til et moderne samfunn ble det i løpet av få generasjoner lagt mange og nye rammer om folks liv fra fødsel til død, rammer som bidro til å få bukt med mye av den råskap som hadde preget Norge i eldre tid. Siviliseringsprosessen var lang, men den var preget av en stadig sterkere human tankegang.

Sluttnoter

- 1 Se på internett under det enkelte lagdømme. Navnelistene er en oppsummering av en omfattende litteratur. Oppstillingen er et resultat av studien «Fiat Justitia» Lagmennene i Norge 1607-1797 av Hans Eyvind Næss, utgitt av Riksarkivaren i 2014.
- 2 Regesta Norvegica bd. I, nr. 112, s. 59.
- 3 Kjus 2011: 19.
- 4 Audun Kjus, Døden som straff i middelalderen. Oslo 2011.
- 5 Kjus 2011: 89.
- 6 Det er utgitt av Riksarkivet og er til nå i 10 bind ført frem til 1430.
- 7 Denne gjennomgangen er foretatt av undertegnede til bruk for denne artikkelen.
- 8 Jørn Sandnes, Kniven, ølet og æren. Kriminalitet og samfunn i Norge på 1500- og 1600-tallet. Universitetsforlaget 1990.
- 9 Embetet ble nedlagt i 1679.
- 10 Næss 1981: 40–62.
- 11 Sandnes 1990:74.
- 12 Sandnes 1990: 72.
- 13 Hans Eyvind Næss, Trolldomsprosessene i Norge på 1500-1600-tallet. Oslo 1981: 92.
- 14 Hans Eyvind Næss, avsnittet Forbrytelse og straff i boken Tingboka som kilde. Tingbokprosjektet, Oslo 1990: 34.
- 15 Børge Figenschau, «At straffis paa deris hals» Kriminalitetsutviklingen i Vardøhus len 1610-1660. Masteroppgave i historie UiT 2019.
- 16 Terje Sødal, Til Skræk og Exempel. Trolldom, dødsstraff og kriminalitet på Agder ca. 1550-1700. Kristiansand 2008, 42.
- 17 Oddvar Natvig, Brotsatferd i Sogn og Sunnfjord på 1600-talet. Hovedoppgave UiO 1989: 32.
- 18 Hans Eyvind Næss, upublisert manuskript om bruk av dødsstraff i Norge. Stavanger 1991.
- 19 Sunde 2005. 196.
- 20 Se bl.a. Erling Sandmo, Voldssamfunnets undergang, Oslo 1999: 269.
- 21 Se Sandnes 1990: 50. Se også Næss 1981: 21 med geografisk fordeling av trolldomsprosessene i Norge.
- 22 Heikki Ylikangas, Voldsbrottligheten i historisk perspektiv, Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab, 3-4/1973: 45–50.
- 23 People meet the law, red. Eva østerberg og Sølvi Sogner, Universitetsforlaget 2002, kap. 3, Family, State and Patterns of Criminality:: 57–139.
- 24 Hans Eyvind Næss. Fiat Justitia. Lagmennene i Norge 1607–1797, Oslo 2014: 364–369.
- 25 Tyge Krogh, manuskript til hans doktoravhandling, København 2000: bilag C 1-45.
- 26 Krogh 2000: 131-142.
- 27 Riksadvokat og medlem av regjeringen.
- 28 Ditlev Tamm, Retshistorie, Jurist- og økonomforbundets forlag, København 2002.
- 29 Jørn Øyrehagen Sunde, Speculum legale, Bergen 2005: 189.
- 30 Loven ble utstedt i 1767 og gjaldt «Melankolske morderes straff». Det ble da slutt på å avsi dødsdom i slike saker, se Tyge Krogh, A Lutheran Plague. Murdering to Die in the Eighteenth Century. Brill Boston 2012.
- 31 Tabellen finnes i upublisert hos Hans Eyvind Næss i manuskriptet til boken «Øffuerste ret i Riget»-. Overhoffrettens historie 1667–1797 der kriminalsakene ble avsluttet i 1783. Planlagt publisert 2022/2023.

Illustrasjon: Hege Vatnaland

TORGRIM SØRNES

FRA HALSHUGGING TIL PÅTALEUNNLATELSE – BARNEMORD I TIDLIGERE TIDER

Karen Bellesdatter

Den 7. mai 1703 var det rettssak på Stavanger rådstue. Her var forsamlet et lagrette bestående av åtte trauste bønder fra Hesby skibreide, administrert av sorenskriveren i Ryfylke Henrik Godtzen. Som om ikke dette skulle være truende nok hadde man også forsterket seg med lagmannen, Niels Christensen og selveste amtmannen, Edvard Hammond.

Foran disse høye herrer – for det var bare menn – sto en ung pike, midt i tenårene, fra Finnøy: Karen Bellesdatter. Mot henne sto fogden i Ryfylke, Frederik Tønder, som aktor.

Noen forsvarer hadde hun ikke.

Det fremkom av saken at Karen var blitt besvangret av en av sine medtjenere på Lauvsnes. Hun hadde hemmeligholdt svangerskapet og den 22. mars 1703 hadde hun født et dødfødt barn i hemmelighet – eller «dølgsmål» som det het den gangen. Liket hadde hun lagt i en kleskiste inntil videre. Grunnen til hemmeligholdet var at hun var redd for å bli oppsagt fra tjenesten.

Fire dager senere fortalte hun barnefaren om hva som hadde skjedd. Han ble rasende og truet henne – hvis hun ikke ville fortelle hvor barneliket var, ville han nekte å gifte seg med henne. Karen viste ham da den lille kroppen, og Jon – som barnefaren het – viste det videre til bondekona Malene. Barnet ble beskrevet som fullgått, med hår på hodet og negler på fingre og tær. Ingen så noe tegn til at barnet var myrdet.

Neste dag falt dommen I 1688 hadde Norge fått en ny lovbok, vanligvis kalt «Kong Christian den femtes norske

lov». Denne inneholdt to paragrafer som omhandlet døde nyfødte: Den ene var § 6-6-7,

Letfærdige Quindfolk, som deris Foster ombringe, skulle miste deris Hals, og deris Hoved sættis paa en Stage

Datidens rettsmedisin var imidlertid ikke av en slik natur at man alltid kunne fastslå om barnet var drept eller død av naturlige årsaker. For sikkerhets skyld hadde Kongen derfor lagt på en paragraf til - § 6-6-8:

Vorder noget letfærdigt Qvindfolk med Barn, og med sin Barnefødsel i Dølsmaal omgaar, og ikke bruger de ordentlige beskikkede Midler, som hende og Fosteret i saadant Tilfald kunde betiene, og samme Barn borte bliver, eller paaskydis at være dødt født, eller i andre Maader forkommet, da skal hun agtis saasom hun sit Foster med Villie hafde ombragt.

Med andre ord spilte det ingen rolle om barnet var drept eller ikke, det var hemmeligholdet i seg selv som skapte mistanken.

Disse paragrafene var i prinsippet en videreføring av den forrige loven, Kong Christian den fjerdes recess, hvor det het i § 5- 1:

Saa frembt noget lætferdigt kvindfolk vorder med barn oc med sin barnefødsel lønlig oc i dølsmaal omgaaes, oc samme barn borte blifver eller paaskydis død at være fød, da efterdi samme kvindfolk icke haver begierit at bruge ordentlige af gud allermectigste beskikkede middel, som sig oc foesterit udi saadanne tilfalde kunde betiene, skal hun icke bedre actis end dend som sit foester med vilge hafver ombract.

Dommen ble derfor halshugging med sverd, og hodet skulle settes på en stake. Lagmann Christensen godkjente dommen samme dag. Imidlertid la han til at handlingen var skjedd «af Ungdoms Uforstand» samt hun hun var redd for å få sparken.

Lagmannens rolle var hjemlet ikke bare i loven, men også i et Kongelig reskript av 31. mars 1688 hvor det het: «Saasom fornemmes, at en Qvindes-Person i Nordlandene, af et Spøgelse skal være angiven, at have muredt sit Barn, og derefter paagreben, og uden videre Beviislighed eller Oplysningen i Sagen, aleeneste efter egen Tilstaaelse, at hun bemeldte Ugjerning havde gjort, fra Livet dømt og excecveret; thi befales at Statholderen tilholder Laugmanden, Provsten og Sorenskriveren Kongen om samme Sags Beskaffenhed en udførlig Relation at give, saa og Laugmanden og Sorenskriveren

at forklare, hvad Fundament de til saadan deres Dom haver havt. Iligemaade haver Statholderen Amtmanden at tilkien- degive, at Kongen ingenlunde er tilfreds med, at han imod provstens gjorde Protestation og Vice-Statholderens Forbud har ladet Execution skee, førend han det allerunderdanigst havde tilkiendegivet, og Kongens Villie derom fornummet; med alvorlig Befaling, herefter I Saadanne Tilfælde med Executionen at indeholde, indtil han Kongel. Resolution derom har erlanget.»

Dette var den såkalte Nille-saken, hvor et poltergeist var det eneste bevis som førte til Nille Jensdatters henrettelse. Saksbehandlingen og henrettelsen ble oppfattet som så skjødesløs at Hans Majestet fra da av insisterte på å få personlig innberetning om tvilsomme dødsstraffssaker.

I tilfellet Karen Bellesdater må innberetningen på en eller annen måte ha rørt Hans Majestet kong Frederik IV i København. Den 6. oktober 1703 omgjorde han dødsdom-

«Barnemordersken» av Eyolf Soot, 1895. Foto: Nasjonalmuseet for kunst, arkitektur og design, Billedkunstsamlingene (NG.M.00471).

men til at hun bare skulle piskes – ni slag med tre ris – og så være ferdig med det hele.

Først den 12. februar 1704 ble denne piskingen utført på Finnøy. Stavanger amt hadde mistet sin egen skarpretter flere år tidligere og måtte nå benytte seg av den bergenske bøddel – i 1703 var dette Augustus Höcker. Pisken ble svinget, ryggen ble blodig, Höcker innkasserte to daler, Karen kunne kle på seg igjen og vandre videre i livet

Dette var på denne tiden et unntakstilfelle. Benådning for dødsstraffen for «fødsel i dølgsmaal» var ikke vanlig kost.

Ragnhild Levorsdatter

I 1711 sto Ragnhild Levorsdatter fra Sjernarøy i samme situasjon. Hun var tyve år gammel og hadde også hun født det som hun hevdet var et dødfødt barn, og ingen av de som besø liket kunne motsi henne heller. Imidlertid hadde hun to skjerpande forhold – det ene var at hun hadde et barn utenfor ekteskap fra tidligere, en unge hun hadde fått med en «ung Person i Stavanger»; det andre var at faren til det siste, døde barnet var en gift mann. Det var nemlig hennes arbeidsgiver, Ole Henriksen Bakken.

Det var den samme fogden som i 1703, Frederik Tønder, den samme sorenskriveren også, men lagmann Christensen var nå død. I hans sted hadde Wilhelm Vassard møtt opp, men også han sto på Dødens terskel og hadde sendt en fullmektig i sitt sted.

Denne saken ble ikke avsluttet i Stavanger, men ble appellert derfra til Oberhoffretten i Christiania, en domstol som uten noen videre diskusjon («votum commune» som de skrev – «enstemmig») godkjente sorenskriverens dom. Dermed ble det halshugging på henne. Augustus Höcker måtte på ny ned til Stavangers amt hvor han gjorde jobben – svingte sverdet, hugget av hodet og lot så nattmannen sette det opp på en stake fem alen lang og solid forankret i jorden. Der skulle hodet stå til det falt ned av seg selv, den hodeløse kroppen ble derimot begravet på stedet – igjen nattmannens jobb.

Martha Olsdatter

Samme året som Ragnhild ble halshugget på Sjernarøy, begynte en lignende rettssak i Stavanger by. Det var en ung pike som het Martha Olsdatter, rundt 26 år gammel

som også hevdet at barnet var dødfødt, og at hun «i sin Eenfoldighed» ikke hadde visst at hun var gravid engang. Under rettssaken ble det imidlertid avslørt at ganske mange kvinner hadde konfrontert henne med at hun måtte være gravid, og endatil forlangt å få se på brystene hennes «men fich aldrig lov dertill». Liket ble undersøkt av en sakkyndig jordmor uten at man fant tegn til voldshandlinger på det. Den påståtte barnefar nektet for farskapet og avla ed på at han ikke hadde hatt noe samleie med Martha – dermed slapp han unna. Marthas sak derimot vandret gjennom alle instanser inntil den havnet hos Høyesterett i København.

Dødsdommen ble opprettholdt i alle instanser, men det hele tok tid; lang tid – hun fikk ikke sin endelige dom før i 1716, fire år etter at fødselen hadde skjedd. Fire år i varetekt i rådstuearresten; man må tro at døden komsom en befrielse.

Sissel og Mette Eriksdatter Amdal

Noe verre ble det for Sissel Eriksdatter Amdal, som opprinnelig var fra Sauda, men hadde flyttet til Nedstrand. Der ble hun i 1722 besvangret av en sersjant som like etterpå ble «udmarcheret» og dermed forsvant. Ikke bare var Sissel en moden kvinne på 36 år, men barneliket ble denne gangen funnet med overskåren strupe. Sissel innrømmet å ha myrdet barnet med en kniv, men forsøkte å forsvare seg med det som nå kalles «sinnssykdom i øyeblikket», - eller som hun selv sa «at hun samme Tid var fra sig kommen, og iche vidste hvad hun gjorde». Dette argumentet ble tvert avvist av retten. Her kom altså § 6-6-7 til anvendelse, og hun ble halshugget med sverd.

Siri Jørgensdatter var også en såkalt «moden kvinne», tredve år gammel fra Ur gård i Årdal. Hun hadde latt «sig beligge af een gifft Mand» i 1725, noe som var en forbrytelse i seg selv den gang og virket straffeskjerpande under alle omstendigheter. De to hadde vært i et bryllup sammen ved St. Hans-tider – man må anta at liberale mengder alkohol ble servert – og dermed var det hele gjort.

Igjen hevdet moren at barnet var dødfødt – hun hadde født det «paa Vild March» og kastet det ned i en torvgrav fylt med vann, før hun snublet videre hjem til gården Roaldstad på Rennesøy hvor hun bodde og var tjenestepike. Heller ikke nå fant man noen tegn til vold på barnet, og § 6-6-8 ble derfor brukt.

«Summum jus, summa injuris.
Barnemordet» av Erik Henningsen,
1886. Foto: Den Hirschsprungske
Samling.

I 1731 ble søsteren til Sissel Amdal, Mette Amdal, anklaget for barnedrap. Hun hadde født i dølgsmål hun også, men liket var gjemt så lenge og så grundig at det bare ble funnet noen «tørre Been» på det stedet hun hadde lagt det. Både sorenskriveren og lagmannen ville vite om hun da ikke hadde lært noe som helst av sin søster skjebne – nei, svarte hun, hun kunne godt huske at søsteren ble henrettet, men «tenchte at hun ej var fruchtsommelig».

Ved lagtingssaken fikk Mette en forsvarer, procurator Hoff, som klarte å påvise en rekke tvilsomme sider ved den – var de fundne knoklene virkelig et barn? Til dette fikk man en medisinsk sakkyndig, dr. Vogt, til å se på dem, han erklærte at det stammet fra et nyfødt barn. Rettsdokumentene forteller at det virket som om hele Mettes familie hadde lukket både øyne og ører da fødselen skjedde. Til tross for at hun både hylte og skrek, og ryktet hadde gått på bygden lenge om at hun hadde sagt at hun var gravid, kom ikke en sjel inn til henne for å finne ut av hva som sto på

Også denne saken endte opp i høyesterett, uten at det endret noe på dødsdommen. Hennes forsvarer derimot, fikk en juridisk klaps på hånden for å ha forsøkt å prolongere saken for å dekke over sitt dårlige advokat-håndverk.

Benådningssakene fra 1730 til 1746 havnet til syvende og sist hos kong Christian VI – en strengt religiøs «mørkemann» som mente at dødsstraffen var innstiftet av Gud. Han sendte derfor jevnlig benådningssakene videre til teologisk sakkyndige for å få en uttalelse om hvorvidt han «med en god Samvittighed» kunne benåde synderne.

Marta Haldorsdatter

Uhindret av sin uheldige opplevelse i 1731 dukket Hans Hoff igjen i 1748, men nå som aktor mot Marta Haldorsdatter fra Ryfylke. Hun var en 25 år gammel kvinne som ikke bare hadde født en gutt i dølgsmål, men endatil sto tiltalt for å ha kvalt barnet med sitt eget flettebånd. Dermed ble det dom etter § 6-6-7. Amtmann Tillisch skrev et brev til Kongen i København hvor han forklarte at Marta ikke hadde tenkt å appellere saken videre enn lagtinget, men at hun gjerne ville begraves på kirkegården.

Kong Frederik den 5. brukte ikke lange stunden på den henvendelsen – dommen skulle fullbyrdes til siste punktum. Hodet skulle av med sverd, settes på stake, og kroppen begraves på kirkegården.

Ingeborg Lindal

Neste dom i Stavanger amt var over Ingeborg Lindal, «omtrent nogle og 40 Aar gammel», som var blitt besvangret av sin arbeidsgiver, sersjant Ole Nesheim. Hun fødte i hemmelighet på kjøkkenet om natten en gang i året 1744, bar barnet til kirkegården og begrov det selv der. Hun hevdet senere at barnet var dødfødt. Dette ble aldri oppdaget, og hennes samliv med sin arbeidsgiver fortsatte uanfektet. Dermed ble Ingeborg gravid for annen gang, og på våren 1747 fødte hun igjen et barn, en liten pike som hun bar ut på låven og kastet i halmen der.

I 1749 fødte hun sitt tredje barn, men nå klarte hun å komme seg hjem til sin mor og fødte et guttebarn på kjøkkenet der. Dette barnet var levende og skrek, så Ingeborg tok en snor og kvalte det med den. Neste dag begravde hun liket i en myr.

Denne gangen ble hun avslørt. Stavanger lagting syntes av en eller annen grunn at dette mordet var såpass grovt at de dømte henne etter forordningen av 7. februar 1749: Hun skulle trekkes på nattmannens sluffe mellom gjerningsstedet og retterstedet, knipes fem ganger med gløden de tenger og deretter få hånden avkuttet med øks, deretter hodet, så skulle alt sammen settes opp på steile og hjul.

Denne forordningen var i sin tid forfattet av en spesiell grunn: En del suicidale personer hadde fått det for seg at selvmordere gikk direkte til helvete etter døden, og forble der til evig tid. Henrettede forbrytere derimot, fikk jo prestens tilgivelse på skafottet og ble deretter halshugget før de rakk å synde igjen; - de gikk jo direkte til paradiset slik som den angrende røveren Dismas ved Christi side på Golgata. Så hvorfor ikke da drepe noen uskyldige for på den måten å begå assistert selvmord ved hjelp av skarpretteren?

Dette var et gjentakende problem så lenge vi hadde dødsstraff i Norge, og forordningen av 1749 var bare én av mange måter å forsøke å løse det på. Vi har imidlertid ingen tegn på at Ingeborg Lindal hadde slike tilbøyeligheter, og forordningen var derfor helt malplassert i dette tilfellet.

Overhoffretten i Christiania omgjorde dommen da også til en vanlig henrettelse etter § 6-6-7; det nye nå var at skarpretteren skulle bruke øks for å få av hodet, ikke sverdet slik som tidligere. Dette var hjemlet i den Kongelige forordningen av 9 august 1737, hvor kong Christian VI bestemte at

«de, som, efter oven, dømmes alleene at miste Hovedet, skal ogsaa alleene med Sværd henrettes, og deres Legemer efter Henrettelsen altiid i Kirke-Gaard, uden nogen Ceremonie, begraves»

mens alle andre skulle halshugges med øks og begraves på retterstedet.

Ingeborg skulle med andre ord halshugges av skarpretteren fra Bergen, Johann Heinrich Helmschläger; mens legemet skulle begraves på retterstedet av nattmannen fra Stavanger. Seansen skjedde 17. juli 1751.

I denne saken ble også barnefaren dømt. Han var en gift mann, og i rettdokumentene ble det konstatert at han hadde bedrevet hor minst tre ganger i løpet av sitt ekteskap. Dommen gikk på at han skulle stå offentlig skrifte, og deretter skulle han lenkes til trillebåren på Bergenhus festning «paa Vores Naade» – dvs. inntil Kongen syntes det var nok.

Imidlertid syntes Kongen dette var harde bud. Sersjanten hadde tross alt tilbragt førti år i «vores Krigs Tieniste» og var nå en aldrende mann. Dermed slapp han unna med to daler i bot. Disse to dalerne ble nå heller ikke betalt da sersjanten døde av naturlige årsaker før det kom så langt.

Anna Larsdatter Hagen

Frederik V fikk i løpet sin regjeringstid 77 norske dødsdommer over barnemordersker på sin kontorpult. 21 av dem var etter § 6-6-7 – alle ble henrettet. Barnefødsel i dølgsmaal derimot – § 6-6-8 – så han på med noe mildere øyne; her ble hele 50 av 56 benådet til tukthusstraff eller deportasjon til fiskerleiene i Nord-Norge. De seks som ble henrettet hadde en eller annen skjerpande omstendighet – incest for eksempel, hor, eller gjentatte forbrytelser.

Hans sønn Christian VI var som kjent et ubalansert individ som kom under innflytelse av sin livlege dr. Struensee. Struensee var kriminalpolitisk en reformator og hadde skrevet ferdig en paragraf som ville fjerne dødsstraffen for barnemord i sin helhet. Ved en skjebnens ironi ble han imidlertid selv henrettet før denne forordningen hadde blitt godkjent av Kongen. Men hans ånd må ha fortsatt sin innflytelse, for etter dette må vi helt frem til 1774 før neste dødsdom for barnemord i Stavanger amt. Den skyldige var den 32 år gamle Anna Larsdatter Hagen, barnefødt i Lunde, men hadde flyttet til Stavanger og tatt tjeneste hos proku-

rator Tauscher. Barnefaren var en fransk danselærer, «Le Clair», - også han en gift mann, som hun «uden Voldtagelse godvillig loed sig forføre til», som sorenskriveren så poetisk har nedtegnet. Etter besvangrelsen forlot Le Clair både Stavanger by og amt og forsvant ut av sagaen. Anna derimot gikk rundt i Tauschers gård og ble stadig tykkere, familien begynte å ymte frempå om ikke hun var svanger; men «vilde ei tilstaae det».

Da riene kom på henne i mars 1773 gikk hun ut i vedskjulet og fødte der «ved Maaneskin, men uden andet Lys» et barn som hun så kastet i brønnen uten å se så nøye på det. Da det var gjort, fødte hun etterbyrden, men lot den bare ligge på bakken der den falt.

Morkaken ble funnet, og korrekt identifisert. Dermed gikk man direkte inn til den allerede mistenkte Anna, dro henne opp av sengen igjen og viste henne etterbyrden. Fra etterbyrden gikk det blodspor bort til brønnen. I denne var det imidlertid tre favner vann som først måtte øses opp. Barnet ble deretter hentet, og ikke mindre enn to kirurger og en jordmor ble oppnevnt som sakkyndige for både å obdusere liket og inspisere Anna.

Den sistnevnte viste seg å ha melk i brystene «som vare svære»; gynekologisk undersøkelse avslørte «en Barselkone, der nyelig havde fød.

Under rettssaken ble mye av forhandlingene fokusert på obduksjonen. Degen og Steffens hadde nemlig foretatt den såkalte «lungeproøven» - *documasia pulmonum* – hvor de skar løs barnets lunger og la dem i vann. I dette tilfelle fløt lungene, og inneholdt dermed luft. Således kunne man konkludere med at barnet hadde pustet luft før det døde.

I den anledning ble dr. Steffens spurt – i ramme alvor – om et foster kunne puste inn luft mens det ennå lå i mors mage. Steffens svarte tørt «det bliver ei troelig». Videre grep man til forråtnelsen som en feilkilde – råtne lunger ville også flyte i vann, ikke sant? Ja, svarte Steffens, men i dette tilfelle var det ingen forråtnelse å spore.

Kirurgene sto på sitt, dag etter dag, eksaminasjon etter eksaminasjon: Barnet var fullgått, det hadde levd, pustet og skreket etter fødselen, og så blitt enten kvalt av moren eller druknet i brønnen. Dermed kunne ikke byretten i Stavanger annet enn felle henne for barnemord etter § 6-6-7.

Stavanger lagting godkjente både resonnementet og

Tukthuset i Bergen. Foto: Morgen-
avisen AS / Bergen byarkiv.

dommen, likeledes overhoffretten i Christiania og høyesterett i København.

Den kongelige nåde var nå overlatt til kong Christian den 7., en gal mann som i 1774 ikke var stort mere enn et lydig stempel på beslutninger som byråkratiet fattet. I dette tilfellet ble dommen godtatt uansett.

Den bergenske skarpretter Helmschläger var forlengst død, og det var bestemt fra øverste hold at Stavanger amts eksekusjoner fra det tidspunkt av skulle gå over til den kristiansandske bøddelen (vesentlig for at denne siste skulle ha nok å leve av). Det ble således mester With som måtte reise opp til Sandvigen for å utføre akten den 23. juni 1774.

Anna Viksnes

Allerede i mai 1775 fant man et nytt barnelik, denne gangen i et tjern Avaldsnes. Rundt halsen på barnet var det et tau, hvis andre ende var surret rundt en sten; det hele lå på en alens dypt vann.

Moren ble raskt utpekt – det var Anna Viksnes, en ugift og «tungnem» pike på 19 år. Sognepresten innkalte rett og slett alle kvinner på gården og lot dem «visitere», dvs. at to erfarne kvinner kjente på brystene deres. Anna hadde melk i sine, uten at det tilsynelatende forelå noen legitim grunn til det.

Barnet hadde vært dødfødt, sa hun først; - men etter noen tid endret hun forklaring til at det nok hadde hatt liv, men «det var ikke ensværd». Noe senere fortalte hun at hun hadde kvalt barnet ved å stappe hånden sin ned i barnets hals og holdt den fast der «saa længe som det befandtes at have Liv og Aande».

Bomben sprang da det viste seg at far til barnet var Annas to år eldre bror Johannes. De to lå på samme rom fordi «Huusrummet ikke tillader særdkite Natte Lejer», og hadde hatt regelmessig sex med hverandre i tre år allerede.

Dermed ble begge dømt til døden – Anna for barnemord og incest; Johannes derimot bare for incest. Hun skulle halshugges med øks og få hodet på stake, han skulle halshugges med sverd og begraves på kirkegården.

Kong Christian benådet ham, men ikke henne – hun hadde tross alt begått fødselen i døgsmål, mens han skulle lide for incesten med tukthusarbeide på livstid.

Ikke uventet godtok Johannes denne benådningen, mens

Anna appellerte videre til overhoffretten og derfra igjen til høyesterett. Resultatet ble imidlertid uforandret, og skarpretter With måtte igjen reise fra Kristiansand for å utøve sitt yrke. Den 17 februar 1778 skjedde eksekusjonen. Johannes var da forlengst ført inn på Bergenhus festning med solide jern rundt føttene.

Livstidsdommen ble ikke spesielt lang for ham. Allerede i 1782 slapp han løs igjen, og endte sine dager på Utsira.

Ny praksis – benådning

Neste dødsdom for barnemord i Stavanger amt var i 1779, men da sydover i amtet, i Sokendal hvor Lars Skognes hadde forgrepet seg mot sin datter i årevis, noe som førte til to graviditeter. Det første barnet drepte han, det andre drepte hun. Begge ble dømt til døden for incest og barnedrap; men i dette tilfellet grep Kongen inn og benådet datteren Malene til livstids tukthusarbeide, mens faren Lars ble halshugget og brent på et gigantisk bål.

I 1788 ble så Karen Nyseter halshugget i Bergen for å ha hugget hodet av sitt nyfødte barn. Dette skulle bli den siste henrettelsen av barnemordersker i Norge på over 40 år.

Det typiske var Marte Hansdatter fra Stavanger by som ble dødsdømt i 1810 for fødsel i døgsmål. Høyesterett kunne ikke annet enn godta dommene, men la til at de synes hun burde benådes blant annet med begrunnelsen «at deres Majestet i Tilfælde som nærværende, allernaadigst pleie at formilde Lovens Straf».

Da Ingeborg Torland fra Nærbø fødte og gjemte sitt døde barn i 1821, ble innstillingen fra Høyesterett enda mer sjablongmessig – man innledet med «Benaadningsgrunde, foruden de sædvanlige» og fortsatte med hennes gode attester og sine grusomme arbeidsgivere. Hun ble sendt til tukthuset i Kristiansand «paa Kongens Naade», et ikke nærmere spesifisert tidsrom hvor varigheten av straffen var avhengig av hvordan hun oppførte seg i tukthuset.

Det man kan merke seg i disse benådningssakene, er at forholdet til Loven som gitt av Gud nå er helt borte. Det høyesterettsdommerne diskuterer på 1800-tallet, er begrepet «Statens sikkerhet», og det ser ut til å være bred enighet om at disse kvinnene ikke truer «Statens sikkerhet» og at man derfor trygt kan la dem leve.

Det samme skjedde med Åsa Gløbstad fra Helleland.

Tukthuset i Kristiansand. Foto:
Statsarkivet i Kristiansand.

Kongen benådet henne fra dødsdommen i 1825, hun ble sendt til tukthuset i Kristiansand og slapp ut igjen allerede etter tre år. Den samme skjebnen overgikk Sille Øglende fra Egersund året etterpå.

I 1829 var det den 28 år gamle Barbara Tormodsdatter fra Ryfylke som ble benådet fra dødsdommen, hun gikk inn på tukthuset i 1829 og kunne gå ut igjen i 1838. Grunnen til at hun måtte sitte i nesten ti år var at hun fysisk hadde slått i hjel sitt nyfødte barn med en stor sten; dette var således ikke bare fødsel i dølgsmaal, men direkte barnemord.

I 1832 ble Valborg Tørrisdal dømt til døden i Høyesterett. Hun selv hevdet hårdnakket at det dreide seg om en dødfødsel, mens obdusenten like hårdnakket insisterte på at barnet var kvalt. Hennes benektelse ser ut til å ha hjulpet, hun ble satt inn «paa hans Majestets Naade» og slapp ut igjen etter fem år. I 1832 så man også den siste henrettelsen for barnemord i Norge overhode, da to kvinner i Gudbrandsdalen ble halshugget for å ha tatt livet av mellom ni og tretten barn til sammen.

I 1833 var det Ingeborg Maria Taksdal i Time som myrdet sitt barn ved å kvele det med hånden samtidig som hun slo det i hodet «flere voldsomme Slag». Dette var med andre ord et opplagt barnemord, men etter syv år på Kristiansand tukthus kunne hun vandre ut i det fri igjen.

Nye lover

Da den nye straffeloven, Criminalloven, kom i 1842, var dødsstraffen helt avskaffet for barnedrap. § 4 lød

«En Moder, som i Hensigt at dræbe, under eller inden et Døgn efter Fødselen forvolder sit uægte Barns Død, straffes med Strafarbeide i fjerde eller tredie Grad.

I Gjentakelsestilfælde kan Strafarbeide i anden eller første Grad anvendes»

(Straffarbeide i fjerde grad innebar tre til seks år, tredje grad var seks til ni år, anden grad ni til tolv, og første grad tolv til femten år.) Som man kan se var de formelle strafferammene i den nye loven omtrent de samme som ble brukt i praksis i første del av 1800-tallet.

Den neste kriminalpolitiske reformen kom i 1902, med § 234

«Er forbrytelse som nevnt i § 233 forøvet av en mor mot hennes eget barn under fødselen eller innen et døgn efter denne, straffes hun med fengsel fra 1 inntil 8 år».

Samtidig med disse reformene sank antall drap på nyfødte betraktelig, som følge av forandringer i samfunnet generelt. Den siste straffeloven (2005) inneholder ikke noen spesiell paragraf om nyfødte, så man antar at mord på dem skal behandles som et hvilket som helst annet drap. Hvordan dette vil slå ut i praksis gjenstår å se.

Kilder

Stavanger byrett tingbok

Fogderegnskap Ryfylke

Fogderegnskap Jæren og Dalane

Stavanger Lagting tingbok

Ryfylke Tingbok

Jæren og Dalane Tingbok

Oberhoffrettens Domsbok

Høyesteretts voteringsprotokoll

Kristiansand Stiftsoverrettsdommer

Rigstidende

Stavanger Amtmanns kopibok

Norske Innlegg

Norske Supplikker

Norske tegnelser

Departementstidende

Retstidende

Illustrasjon: Hege Vatnaland

HANS EYVIND NÆSS

JOHANNE PEDERSDATTER BLE BRENT I SANDVIKEN 30. SEPTEMBER 1622¹

Introduksjon: Trolldomsprosessene – et brutalt tema i vår kulturhistorie.

Trolldomsprosessene i Europa på 1500-1600-tallet representerer en barbarisk brutalitet mot innbyggere i de europeiske land. Det foreligger omfattende forskning om temaet. Forbrytelsen er hjemlet i 2. mosebok 22.18: En trolldomskvinne skal du ikke la leve.

Det var først på 1400-1500-tallet at pavene, de reformerte kirkene og statlige myndigheter satte søkelys på fenomenet, at mennesker kunne begå skadelige handlinger ved hjelp av magi. I våre dager vil vi si at det er en massiv anvendelse av injuriersaker. Statens og kirkens formål med å føre trolldomssakene var å redusere djevelens kraft blant menneskene.

Prosessene ble ført som andre straffesaker med anklager, vitner, dom og avstraffelse. Anklagens karakter, nemlig at påstandene bare kunne underbygges ved vitneindisier, førte til en vidstrakt bruk av tortur og såkalte gudsbevis (vannprøven, bæreprøven m.fl.)

I Europa er det totale antall prosesser ikke fullstendig dokumentert, men antallet saker antas å ha rammet 100 000–150 000 personer, og antall henrettelser antas å ha vært ca. 40 000. I Norge ble ca. 300 personer henrettet enten ved å bli brent på bålet eller ved å bli halshugget.² De fleste var kvinner.

Trolldomsprosessene er i Norge vist oppmerksomhet ved reising av offentlige monumenter, bl.a. på Steilneset ved Vardø og en bautastein på Nordnes i Bergen. Dødsdommene ble eksekvert nær stedene hvor disse monumentene er reist.

Trolldomsforordningen fra 12.10.1617 finnes i original i lensarkivet i Statsarkivet i Stavanger. På baksiden finnes håndskrevne opplysninger som viser at forordningen ble fraktet rundt fra prest til prest og lest høyt for menighetene.

Den mest omtalte trollkvinnen i litteraturen er Anne Pedersdatter, enke etter presten Absalon Pedersen Beyer. Hun ble brent i 1590.

Det norske lovverket hjemlet slike prosesser i den norske landsloven fra 1276. Den loven fikk liten anvendelse.³ Dette forandret seg da Jørgen Eriksson ble biskop i Stavanger i 1570. Han observerte flere tilfeller av kvinner som gjorde forsøk på å helbrede mennesker ved hjelp av magi. Det kunne dreie seg om forvrengte katolske bønner, ritualer og urter av forskjellig slag.

Eriksson hadde sin utdannelse i Wittenberg og var en av datidens fremste lærde sammen med flere av Luthers elever og bispe- og prestekolleger i København. De var alle sam-

stemte om at læren om djevelens tilstedeværelse på jorden og hans onde gjerninger, demonologien, var rett og anbefalte at kongen, på den tid Fredrik II, (etter 1596 Christian IV) måtte ta i bruk harde straffer for å få bukt med trolldommen i samfunnet.

Eriksson opplyste i brev til Fredrik II om bruken av den folkelige magien. Kongen utstedte i 1584 den første trolldomsforordning fra nyere tid. Forordningen ble gjentatt i 1593. Den ble hjemmel for prosesser som representerte starten på masseforfølgelsen i Norge. En ny forordning av 12. oktober 1617 ble en hovedlovhjemmel for forfølgelsen de følgende tiårene. Denne lovteksten ble inntatt i Christian Vs Norske Lov fra 1687. Også andre forordninger ble brukt som hjemler ved domsavsigelsene. I mange tilfeller ble dommene hjemlet ved direkte henvisning til «Guds lov».

Som følge av at Jørgen Eriksson fikk utvirket den første trolldomsloven i Norge etter reformasjonen, inntar Stavanger en helt spesiell plass i trolldomsprosessenes historie i landet vårt. Stavanger ble åsted for flere henrettelser av trollfolk enn noen annen norsk by. Dette er lite påaktet. Tolv personer, ti kvinner og to menn, ble henrettet. De fleste, kanskje alle, ble brent levende, trolig i Sandviken.⁴

Personene er:

Singli-Karen	1608
Anne Madsdatter	1609
Johanne Pedersdatter	1622
Nils Skabo	1627
Maren Povelsdatter, konen	1627
Karen Svendsdatter	1629
Jon smed	1633
Anne Kristensdatter	1633
Aslaug Eriksdatter	1633
Klug-Anne	1662
Trog-Astrid	1662 ⁵
Birgitte Tolleivsdatter	1664

De bevarte rettsreferatene i Stavanger tar til i 1617. Den første saken som har fyldige og detaljerte referater, er saken mot Johanne Pedersdatter. Hun ble dømt 28. september 1622 og henrettet dagen etter i henhold til en lovbestemmelse fra 1613 som fastslo at henrettelser skulle finne sted så raskt som mulig etter at dommen var avsagt. Johanne var

gift og hadde fire barn. Av etterkommerne er den kjente floraforsker Carl von Linné og skipsreder Sigval Bergesen fra Stavanger. En sønn av Johanne ble prest i Wisseltofta i Sverige. Musikeren Bugge Wesseltoft er en av hennes etterkommere.

Definisjon av trolldomssak⁶

En trolldomssak er en rettssak der en person anklages for forbrytelsen trolldom. Trolldom er hovedanklagen, den innebærer brudd på trolldomslovgivningen. Trolldomsprosessene i Norge på 1500–1600-tallet var utløpere av en europeisk forfølgelse som varte fra ca. 1450 til ca. 1750. Utøvelse av trolldom kan ikke bevises. De var en unntaksforbrytelse, et *crimen exceptum*. En bekjennelse (tilståelse) fra den anklagede persons egen munn blir regnet som det sikreste bevis, ofte presset frem ved tortur. Bruk av indisebevis er vanlig, eksempelvis vannprøven og andre gudsdommer, likeså dom basert på vitneprov alene. Nektelsesed blir hyppig anvendt.⁷ Kjennelse og dom avsies i henhold til gjeldende trolldomslovgivning.⁸

Utdyping

Innholdsmessig er en trolldomssak oftest knyttet til utøvelse av trolldom basert på en djevlepakt (diabolisme) eller skadevoldende trolldom (*maleficium*). Det var dødsstraff for denne typen trolldom: til ild og bål. Også signere ble betraktet som trolldomsutøvere. En kort periode var det også dødsstraff for signing. Forordningene av 1584 for Stavanger og 1593 for Bergen stift satte dødsstraff for signeri.⁹ Disse ble opphevet ved trolldomsforordningen av 1617 og erstattet med landsforvisning, bøter og offentlig skrifte. Dessuten ble medvitere til signeri omfattet av trolldomslovgivningen. Trolldomsforordningen av 1617 brakte for første gang demonologiske ideer inn i lovverket, da de ‘rette Trolldfolck’ ble definert som personer som hadde inngått pakt med djevlen eller hadde omgang med ham.

Æreskjelling, der en person blir utskjelt for å være en trollkvinne eller trollkar, inkluderes ikke i trolldomssaker. Slike saker vurderes som tilknyttet feltet trolldom ved at de forteller om hvordan relasjoner mellom mennesker var påvirket av trolldomstroen i samfunnet.

Kunnskap hos rettens håndhevere over det ganske land

var variabel, og dermed kunne manglende kunnskap spille inn med hensyn til domfellelse. Det hersket ulike oppfatninger blant sorenskrivere og lagmenn om hva som var gjeldende hjemler, og i flere saker ble det vist til flere hjemler for dødsdommen i samme sak.

Saksstatistikk og definisjoner

De mange forskere i inn- og utland som har utarbeidet statistikker over personer som ble anklaget for trolldom og over straffereaksjoner, har anvendt noe ulike definisjoner på trolldomsforbrytelsen. Norske fremstillinger har i de fleste tilfellene lagt til grunn tallmaterialet fra Hans Eyvind Næss sin doktoravhandling «Trolldomsprosessene i Norge på 1500-1600-tallet. En retts- og sosialhistorisk undersøkelse».¹⁰

Allerede da ble det stilt spørsmål om mange av de sakene som ble inkludert i saksstatistikken, egentlig kunne regnes som «ekte» trolldomssaker. Det gjaldt hovedsakelig injurie- og skjellsordsaker. Det var mange forskjellige skjellsordsaker. De kunne gjelde utskjelling for tyveri, hor o.l. Men disse er ikke tatt med i statistikk over tyveri og horsaker. Så for å rydde opp i uklarhetene avholdt flere av de mest profilerte forskerne på dette området et seminar i juni 2022, der det ble enighet om å bruke den definisjonen som er sitert ovenfor. Man ble også enig om at statistikken over norske saker skulle omfatte det nåværende Norge, og at områder som Jämtland, Härjedalen og Båhuslen må omtales i egne avsnitt.

Det vil i 2022–2024 bli utarbeidet ny statistikk. Men det sier seg allerede selv at om totaltallet på ca. 1000 saker reduseres med ca. 200, så vil brutalitetsaspektet ved de norske trolldomssakene bli enda sterkere enn tidligere antatt. Ca. 300 henrettede av ca. 800 vil gi en henrettelsesprosent på ca. 37, noe som trolig vil være tilnærmelesvis et riktig tall etter som forskningen skrider frem.

Kildematerialet

Kildematerialet til studiet av straffesaker fra ca. år 1600 og fremover er mer omfattende i Norge enn i mange andre land. Vi har bevart rettsprotokoller fra underrettene, sorenskrivernes tingbøker, i sammenhengende serier fra mange deler av landet. I Rogaland og Finnmark er det nesten ingen

Tysk kobberstikk over trolldoms-
prosessen i Mora i 1670. Foto: Etter
Ernst Klein i «Svensk kultur från
urtid till nutid», Stockholm 1932-32.

brudd i disse seriene. Og fra lagtinget er mange rettsproto-
koller bevart, om enn ikke med samme geografiske dek-
ningsgrad. Dette har imidlertid liten betydning for troll-
domsforskningen, fordi de aller fleste sakene ble ført ved
underrettene. Noen ganske få saker ble anket helt til topps
i domstolhierarkiet, Overhoffretten i Kristiania og Høyeste-
rett i København. Referater fra disse sakene er bevart.

Like viktig som rettsprotokollene som kilde til kunnskap
om prosessene, er regnskapsmaterialet. Regnskaper som
viser alle inntekter og utgifter i lenene (senere amtene) og
kjøpstedene, er bevart fra slutten av 1500-tallet. Opplysning-
er om hvilke straffer som ble anvendt i de enkelte saker,
finnes det få av i rettsreferatene. De avsluttes med domsslut-
ningen i saken. Men i regnskapene får vi vite om henret-
telser ble gjennomført i saker der det var avsagt dødsdom. I
trolldomssaker får vi vite detaljer om ilagte bøter, konfiskert
eiendom og løsøre eller om det var foretatt halshugninger
med øks eller sverd. Regnskapene gir opplysning om utgif-
ter som gikk med til sliping av retterøksen, om rep som de
dødsdømte var bundet med, til stigen som de dødsdømte
ble bundet til før stigen ble veltet inn på bålet m.m. Verdien
av de dødsdømtes eiendeler ble oppgitt. Vi har derfor
kunnet påvise at personer dømt for trolldom som regel var
fattige kvinner og menn.¹¹

Trolldomsprosessene har på grunn av sin spesielle ka-
rakter pådratt seg stor oppmerksomhet. Mange prosesser er
skrevet av og er tilgjengelige i forskjellige kildeskriftutgaver
eller i samlinger. Den største samlingen finnes ved institutt
for kulturstudier ved Universitetet i Oslo. Dette er hånd-
skrevne avskrifter fra rettsprotokoller og regnskaper foretatt
for flere tiår siden. Det er kommet for dagen opplysninger
om flere prosesser enn de som da var kjent. Håndskrift-
samlingen er digitalisert og ligger på nettet som en egen
trolldomsdatabase.¹² Mange trolldomsprosesser er gjort
enklere tilgjengelige enn i Digitalarkivet gjennom kilde-
publikasjoner. Den mest omfattende er 15 bind avskrifter
fra Rogaland foretatt 1979-1992 av Hans Eyvind Næss/
Statsarkivet i Stavanger. De dekker tidsrommet 1621-1661.
Det er flere kildepublikasjoner fra Finnmark. De viktigste er
publisert av Hilde Sandvik, Liv Helene Willumsen og Rune
Blix Hagen. Det finnes flere kildepublikasjoner fra andre
steder i landet.

Johanne Pedersdatter – brent på bålet i Sandviken 30. september 1622, et 400-årsminne.

Vitneprov og trolldomsmistanker

Nesten alle trolldomsprosesser som endte med henrettelse, var en følge av vitnebevis der det ble fremsagt anklager som gikk ut på at den tiltalte kvinne eller mann hadde voldt skade ved hjelp av magi. De tiltalte tilstod ikke frivillig å ha utøvet de gjerningene de ble beskyldt for. De tilstod under tvang å ha inngått pakt med djevelen. I mange saker ble det anvendt tortur, og under torturen tilstod mange å ha bedrevet trolldom. I en lang rekke saker, særlig prosessene i Finnmark, fortalte den som ble torturert om andre personer som hadde vært medskyldige i ugjerningene. Mange slike utleggelser førte til nye saker, mer torturbruk, nye tilståelser og nye henrettelser. Slike kjedeprosesser førte mange på bålet.

Når saken mot Johanne Pedersdatter her brukes som eksempel, er det fordi innholdet i saken har mange likhetstrekk med andre prosesser. Johanne ble anklaget for å ha bedrevet skadetrolldom, maleficium.

Stavanger var et lite bysamfunn i 1622. Det kan ha bodd 700–800 mennesker i byen, voksne og barn inklusive. I 1609 hadde byen 194 skattebetalere. Det er registrert 130 huseiere i 1604, 260 i 1645.¹³ Selv om det fant sted vekst i befolkningen, var byen liten og folk flest visste nok om hverandre, enten de tilhørte geistligheten, byøvrigheten, handelsmennene, håndverkerne eller sjømennene.

Johanne Pedersdatter som ble stilt for retten, anklaget for trolldom i 1622, var kjent av de fleste innbyggerne i byen. Mannen Simen Jacobsen ble omtalt som «Guds ords tjener». Betegnelsen synes ikke å ha betydd annet enn at han ved tid og leilighet ble brukt av prester på domkapitlet til å opptre i forskjellige saker som fullmektig for dem.¹⁴ Simen var gift tre ganger. Hans første kone døde i 1601. Etter at Johanne Pedersdatter var henrettet, ble han gift med en Margrethe Helmiksdatter. Hun er nevnt som enke i 1634.¹⁵

I saken mot Johanne ble det i ukene fra 1. juli til 9. september avhørt en rekke vitner. Innholdet i vitnenes vitnemål og anklager er ikke innført i kronologisk rekkefølge. Denne herværende gjengivelsen av saken er en rekonstruksjon av fortellingene om Johanne, slik at de situasjonene vitnene beskrev, fremtrer kronologisk. Av vitnenes fortellin-

ger fremgår det at Johanne i en årrekke hadde vært mistenkt for å være en trollkone.

Atten år tidligere, altså omkring 1603/1604 hadde Johanne tjent hos den nå avdøde Peder Klausen i Bergen. Det var vitnet Albert kipper som fortalte denne historien. Albert og Johanne tjente Peder Klausen samtidig. Selv visste ikke Albert noe vondt å si om Johanne. En annen pike som tjente sammen med dem, «Bendixt», anklaget Johanne for å ha stjålet noe fra hennes kiste. Johanne truet da piken med at «hun skulde faa skam og fandens færd». For en måneds tid siden, etter at trolldomssaken var påbegynt, hadde Johanne sagt «Gud ske lov, jeg haver faaet hevn over mine uvenner, saa haver jeg faaet over Bendixt, som stjal af min kiste; hun gaar nu i Bergen fuld af pokker og frantzoser.¹⁶ Jeg haver endnu hus og gaard i Stavanger.»

Mads Gregersen avla ed om at han 11 år tidligere trettet med Simen Jakobsen og Johanne Pedersdatter om arven Mads' kone var berettiget til etter sine foreldre, og «de skjendtes og bandtes derom». Etter den tid hadde konen til Mads «aldrig havt en helbreds dag». Om dette var påført konen av Gud eller mennesker «maatte Gud vide». Men han hadde hatt mistanke om at det var Johanne Pedersdatter som hadde forvoldt sykdommen.

En fortelling fra syv-åtte år tilbake i tid er en god demonstrasjon av hvor irrelevante fortellinger som kunne bli fortalt retten der hensikten åpenbart var å kaste mistanke på den tiltalte: Signe Torsdatter, Ola Robertsens kone, vitnet under ed at hun kom gående forbi Simen Jakobsens hage. Der sto Knut murmesters kone allerede og så gjennom plankegjerdet. Innenfor gjerdet satt en kvinne kalt Gro ved Skolebekken. Hun hadde smør på en tallerken som hun hadde på knærne. Hva hun gjorde med den, visste hun ikke. Hun sa at hun ikke så Johanne noe sted.

Fem år tidligere hadde Kristen, Jon Davidsens sønn, vært i Hjelmeland. Der hadde også Johanne befunnet seg. Kristen kjøpte av folk som solgte, men Johanne mente han stjal kunder fra henne og truet ham og sa: «du skal faa fanden, for du drager mine folk fra mig» Da ble Kristen avsigdig.¹⁷ Jon Davidsens kone sa senere til Johanne etter at sønnen kom syk hjem: «Dersom jeg skal tigge fire kongeriger gjennom, da skulle hun have hende paa en ild, dersom hun ikke flydde hendes søn bedre igjen».¹⁸

Søren smed vitnet under ed at han noen år tidligere var i klammeri med Johanne Pedersdatter. Ett år etter at tretten fant sted, satt hans pike (trolig tjenestepike) i ildhuset med barnet. Da kom det en sort gås inn i ildhuset. Piken skrek opp av forferdelse. Da sprang Sørens kone inn i ildhuset med lys. Da løp gåsen ut i hagen. Om natten deretter fikk Søren et smerteanfall i sin venstre side og lå til sengs i 7 uker. Men om det var forårsaket av andre enn Gud i himmelen, visste han ikke.

Dette var bakteppet da trolldomssaken tok til. Det viser at det heftet mistanke i mange år om at Johanne Pedersdatter var en trollkone.

Hovedanklagen

Den 1. juli 1622 fremstilte byfogden Tårn Sørensen Schive piken Karen Nilsdatter på tinget og ba henne fortelle en historie hun har berettet for ham. Karen var datter av Nils Pedersen Skabo og Maren Povelsdatter:¹⁹ Karen gjenga hva borgeren Jesper Egbretsens kone Karen hadde fortalt henne. Jesper sa han hadde hørt at Karen Nilsdatter var fremsynt. Karen ble bedt å fortelle om hva som skjedde da hun var hos kapellanen Nils Olufsens kone, som var alvorlig syk. Hun forteller en merkelig historie om at da hun kom inn i forstuen hos prestefruen «saa hun en hvid ting staa i forstuen». Etterpå hørte hun en lyd utenfor som kunne være en galdring eller en gråbein. Karen sa i samtalegang at Simen Jakobsens kvinne, Johanne Pedersdatter, var ansvarlig for prestefruens død. Johanne benektet at hun kunne utøve noen form for trolldomskunst.

Johanne ble spurt om hun hadde noe utestående med presten Nils Olsen (Midelfart) eller hans avdøde kone. Hun hadde ikke det, sa hun, men prestefruens datter hadde engang ledd av henne. Johanne hadde da svart henne: «Le af horer og tyver og ikke af ærlige folk!» Dette utsagnet ble bekreftet av Gjødert gullsmed. Johanne innrømmet forøvrig at hun hadde vært i trette med presten om kjøpet av en kvige. Betydningen av denne opplysningen blir ikke videre utdypet. Simen Jakobsen stevnet inn vitnesbyrd om Karen Nilsdatters vandel. De opplyste at Karen en gang hadde begått tyveri og ved en annen anledning var blitt mistenkt for tyveri.

Den avgjørende anklagen i saken synes å være at Maren,

presten Nils Olsens dødssyke kone, sa til flere personer at hun mistenkte Johanne for å være årsak til sykdommen hennes. Soknepresten Gabriel Lauritsen ba henne imidlertid om å slå slike tanker fra seg og heller ta sykdommen «af Gud som en straf for syndens skyld». Men Maren var påståelig og sa at det gjorde hun gjerne, «men dog bad hun endelig Gud vilde straffe den, som var aarsag dertil», men nå uten å navngi Johanne.

Mistankene mot Johanne hadde nå fått et så stort omfang at Johanne en dag mannen hennes spurte henne: «Hvor staar det till, konelill», svarte: «Mandlill, jeg ved ikke, hvor det staar til; de vil have mig brændt, og ingen er verre end mine egne grander, - saa faa de skam alle sammen!»²⁰

Innholdet i opplysningene Karen Nilsdatter brakte til torgs, er mildt sagt uklart. Men de viser at det var en utbredt tro på at det var trolldomskyndige blant innbyggerne. Det var jo også dokumentert gjennom flere tiår både i saker som hadde blitt behandlet på domkapitlet og senere saker som hadde blitt behandlet av rådstueretten i årene 1608–1610, og som hadde ført til henrettelser.

Byfogden nedla forbud mot at Johanne Pedersdatter kunne forlate byen. Dette viser at hun på dette innledende stadium av saken ennå ikke var fengslet.

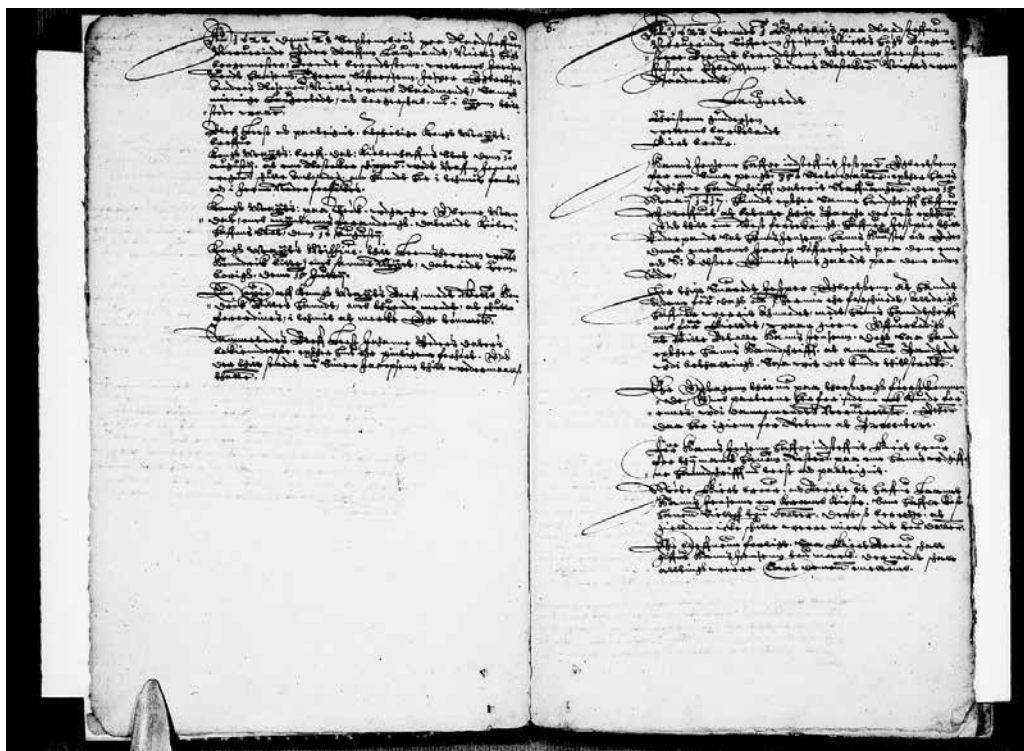
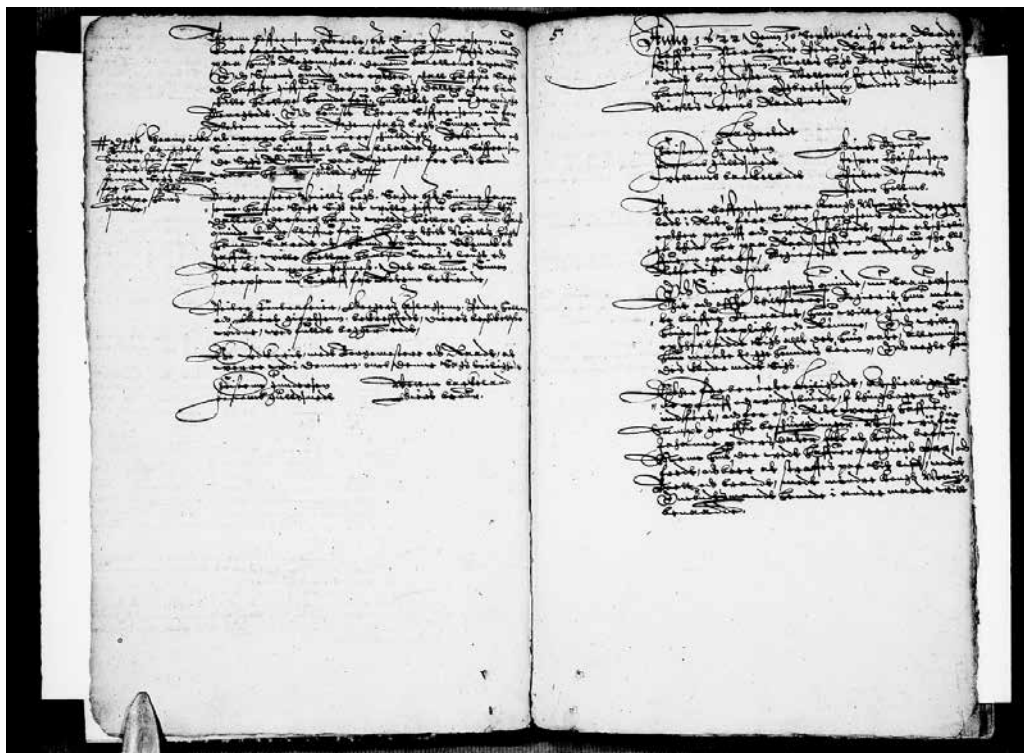
Saken fortsatte den 5. juli. Simen Jakobsen forlangte å få vite hvilken grunn Karen Nilsdatter, som etter hans mening var en tyv og en hore, hadde til å anklage Johanne. Og Johanne oppsøkte Karens far, Nils Skabo, og spurte hva ondt hun hadde gjort ham eller Karen ettersom hun fortalte løgner om henne på rådstuen. Nils Skabo nektet for å være ansvarlig for noen anklage mot Johanne.

Johanne mente at anklagene som Karen Nilsdatter hadde fremsatt, hadde sitt opphav i presten Nils Olufsens hus. Og hun sa at om hun skulle brennes, så skulle presten også brennes. Dette utsagnet bekreftet flere vitner.

Saken hadde nå nådd et klimaks av motstridende påstander, og Karen valgte å trekke sin anklage tilbake. Samtidig slo byfogden fast at på basis av de opplysninger som var kommet for dagen om Karens tvilsomme fortid, skulle hennes ord ikke stå til troende.

Prosess og dom

På tross av den høyst uklare bevissituasjonen som forelå,

forlangte byøvrigheten, borgermesteren og byfogden, at det måtte gis borgen (kausjon) for Johanne. At Simen Jakobsen lovet at konen ikke skulle rømme, var ikke tilstrekkelig sikkerhet. Borgerne Hans Hansen skredder og Herman Lønnemann lovet da å se til at hun ikke skulle rømme før retten ble satt for å avsi dom. De forpliktet seg på liv og død til å sørge for at Johanne ikke rømte, og Simen Jakobsen ga dem hånden sin på at han ville «være dere borgen igjen med liv og blod paa hans kvindes vegne».²¹

Domstolen

I byene dømte byfogden sammen med noen få lagrettemenn i små saker, mens større saker om verdier eller om liv og ære skulle pådømmes på rådstuen av rådstueretten. Byfogden var ansvarlig for offentlige anklager. Men prosessen var ikke som i dag, så alle saker ble behandlet likt, og privatpersoner kunne anlegge straffesaker på samme måte som byfogden. Det ble ofte gjort i trolldomssaker.

Rådstuerettens dommer kunne ankes inn for lagmannen på lagtinget.²²

Rådstueretten bestod i 1622 av borgermesteren (Søren Jensen), byens rådmenn og et utvalg av lagrettemennene. I en sak som ble ansett som vanskelig også på den tiden, ble byfogden beordret til å forsterke retten med en ekstra borgermester, Nils Høgh. Siden saken gjaldt liv og død ble det også oppnevnt ekstra lagrettemenn. Riktignok skulle lagmannen etter en omstrukturering av domstolsapparatet i 1607 ikke dømme sammen med borgermester og råd, men i alvorlige saker hadde rådstueretten fortsatt rett til å søke råd hos lagmannen. Og i denne saken valgte lagmannen i Stavanger, Peder Ravn, også å sitte i retten sammen med borgermestrene, rådmennene og lagmennene. Det var altså et stort dommerkollektiv som avsa dommene mot Johannes Pedersdatter.

Trass i mange sprikende opplysninger og at Karen Nilsdatter hadde trukket anklagen mot Johanne tilbake, hadde mistankene om at Johanne var en trollkvinne, versert i mange år både i og utenfor byen.

Rettens medlemmer var enige om at saken mot Johanne måtte pådømmes, og saken ble tatt opp til doms den 10. september 2022.

Innførselen i Stavanger rådstuerettsprotokoll 28. september 1622 om at Johanne Pedersdatter etter tortur skulle henrettes.

Dødsdommen er innført i Stavanger rådstuerettsprotokoll og lyder:

«Anno 1622 denn 10 Septembris paa Raadstuffuen
Neruerinde Peder Raffn laugmandt, Søffrenn Jensen, Niells
Høgh Borgemestere, Berendt berendtsenn Wellomb Joen-
senn Suendt hansenn Jesper Egbretsenn Anders Rasmus-
senn Niells Vemb Raadtmenndt

Laugretedt

Christenn Gundersenn	Giørt Brouer
Jocumb gulldsmidt	Jesper Christensen
Wellem barckelandt	Peiter Reimers
	Peder hollmb

Thaarn Søffrensenn paa kongl. Mayts weggene lodt i Rete
føre Simen Jacopsens Quinde, och ephther prouff och
windesbiurdt paa atschielige thide her paa Raadstuffuen
Som nu ehr bleffuen opleest, Begieredt enn endelige och
Retferdige domb.

Och Simen Jacopsens quinde, nu Saauellsom Thit och
offte thillforne Begierit hun maate bliffue Benaadet, hun
wille giørre Sinn høigeste forpligt, och Rømme, och wille
eptherladde sig allt det hun aate, Allenniste hun maate
tagge henndes børnn Och nogle hendes kleder medt Sigh.

Epther forberørte Leilighedt, Atschielige forne Prouff
och windesbiurdt I thingbogenn ehr indført, och for os i
Rete werret haffuer Sampt groffue beschuielldinger Wiste
wij forne Johanne pedersdatter Icke at kunde befriy Menn
hun der wedt hafuer forgiort fæ och fredt, och bører at straf-
fes paa sit lifff medt Boell och brandt, medt mindre kongl.
Mayts Ombudsmandt hennde i andre maade will benaade.»

Tortur og henrettelse på bålet

Tortur var på 1500-tallet på vei til unntaksvis å bli tillatt
i straffesaker som trolldom- og tyverisaker. Men i 1547
besluttet Kongen å forby tortur under prosessen. Men etter
at en dødsdom var avsagt, skulle tortur kunne tas i bruk.
Hensikten med dette var todelt. Den dømte skulle få anled-
ning å tilstå de ugjerninger vedkommende var dømt for.
Dette var viktig i saker om majestetsforbrytelser og troll-
dom. Trolldom ble ansett som en majestetsforbrytelse mot
Gud, en crimen exceptum maiestatis divinae. Trolldoms-
saker var saker der de tiltalte ikke tilstod frivillig, men ble

dømt på indisier. Det andre formålet med torturen var å få
den dømte til å fortelle om medskyldige. I trolldomssakene
førte det til at slike personer som var utlagt som medskyl-
dige, kunne ble anklaget for trolldom. Utleggelsene førte til
det vi kaller kjedeprosesser. De var særlig utbredt i Finn-
mark. I 163 saker var utleggelsen det eneste beviset mot den
anklagede trollkvinne.²³ Som følge av utleggelser ble ca. 70
kvinner brent på bålet.²⁴

Torturen som ble brukt i trolldomsprosessene, er sjelden
innført i tingbøkene.²⁵ Ofte er torturbruken nevnt i regn-
skapene. Men i saken mot Johanne Pedersdatter er torturen
nevnt i to kilder. Den 28. september kan vi lese i Stavanger
rådstueretts protokoll: « ... Bleff Leest Johanne Pedersda-
ters bekiennendelse ephther hun Ehr pinligenn forhørt Och
der thill stoed nu Simen Jacopsenn thill wedermaalls thalle.»
Men Simen, som i det lengste hadde forsøkt å forsvare
konen ved å imøtegå personer som bar frem mistanker mot
hende, slik som Kari Nilsdatter, hadde nå ikke mer å si.

Johanne var blitt torturert, trolig med strekkbenken og
trolig i lensherrens gårds kjeller (Kongsgård). Torturen er
omtalt i Stavanger domkapitels protokoll.²⁶ Der står det at
«Johanne nogen gange er bleffuen piinlig forhørt». Årsaken
til at torturen er omtalt, var at en prest fra Agder hadde
vært til stede under torturen. Dette var ulovlig, og presten
fikk reprimande for dette.

Møtet på domkapitlet ble avholdt 1. oktober.²⁷ Det opp-
lyses her at en prest «vombeden hadde følt hende till bolett
mett sognepresten och j saa maade uden bispens tilladelse».

Johanne Pedersdatter må antas å være blitt brent som
trollkvinne umiddelbart etter at denne innførselen ble gjort
og før 1. oktober 1622, altså 29. eller mest sannsynlig 30.
september 1622.

Kilder

Stavanger rådstuerettsprotokoll A5 1621–1622, fol. 35b-40a, 41b,
44a, 45a.

Stavanger rådstuerettsprotokoll A6 1622–1623, fol. 1b-5b.

Stavanger Domkapitels protokoll nr. 1 1571–1630, pag. 540 Statsarkivet
i Kristiansand, og Brandrud 1906;345

Samlinger til Stavanger bys historie v/ A.E. Erichsen, Stavanger 1903,
bd. 1 s. 80–95.

Litteratur

- Aurenes, Ola: Mennesker og skjebner i Stavanger på 1600-tallet, kapitlet Heksen. Dreyer 1938: 113–118.
- Brandrud, Andreas, Stavanger Domkapitels Protokoll 1571–1630. Christiania 1906.
- Samlinger til Stavangers historie bd. 1 v/ A.E. Erichsen, Stavanger 1903.
- Næss, Hans Eyvind, Trolldomsprosessene i Norge på 1500–1600-tallet, doktoravhandling, Universitetsforlaget 1982
- Næss, Hans Eyvind, Med bål og brann. Universitetsforlaget 1984.
- Næss, Hans Eyvind, «Fiat Justitia». Lagmennene i Norge 1607–1797. Oslo 2014
- Willumsen, Liv Helene, Trolldomsprosessene i Finnmark. Kildeutgivelse. Tromsø 2010
- Willumsen, Liv Helene, Trolldomsprosessene i Skottland og i Norge. Orkana forlag, Stamsund 2013.

Noter

- 1 Bålet kan alternativt ha blitt tent dagen før. Den fellende dom ble avsagt 28. september 1622. Den 1. oktober ble møte holdt på domkapitlet der det ble vist til både tortur Johannes Pedersdatter hadde gjennomgått og at hun var brent på bålet. For at det skulle være mulig etter rettsmøtet den 28. september å få klargjort bålet og fått varslet innbyggerne i og utenfor byen slik at flest mulig mennesker skulle kunne overvære henrettelsen, antar jeg at fredag 30. september er en mer sannsynlig dag for henrettelsen enn den 29. september.
- 2 Næss 1981
- 3 En sak fra 1325 mot kvinnen Ragnhild med tilnavnet «Tregagås» er kjent.
- 4 Vi kjenner også til at en kvinne som ble dødsdømt for fosterdrap, ble henrettet i Sandviken. Rettssaken er fyldig referert i rettsprotokoller og er bl.a. nevnt av Jens Zetlitz i hans topografiske dikt «Egenes» (1795)..
- 5 Konen til Gjermund traumaker
- 6 Definisjonen er utarbeidet av Liv Helene Willumsen i samarbeid med Hans Eyvind Næss.
- 7 Også kalt frifinnelsed eller døl. For ubotamål kunne man bare fri seg ved tolvmannsed. Landslovens bestemmelser om frifinnelsed er inntatt i Chr 4s Norske Lov.
- 8 Hjemmelsgrunnlaget er Mannhelgebolken, Tingfarebolken, Moselovene, Jyske Lov av 1241, Kristenretten, Kirkeordinansen, Christian 3s Gejstlige Lov av 1521-22, som stadfestet trolldom som en unntaksvis forbrytelse og gav tillatelse til bruk av tortur i trolldomssaker, Københavnske Reces av 1547, art 8 og 17, Christian 3s Koldingske Reces av 1558, art. 18 og 19, Frederik 2s Reces 1576, Forordning av 1583 for Stavanger, Forordning av 1594 for Norge, Christian 4s Norske Lovbog af 1604 med forarbeider, Trolldomsforordningen av 1617, Christian 4s Recess 1643, Christian 5s Norske Lov av 1687 med forarbeider.

- 9 Signeri, ofte benevnt legetrolldom. Signerne var mennesker som ble antatt å kunne helbrede mennesker og dyr ved hjelp av magi i form av bønner og formularer eller ulike slag av gjenstander eller substanser.
- 10 Universitetsforlaget 1981.
- 11 Tingbøkene er oppbevart ved statsarkivene. Lensregnskapene finnes delvis ved statsarkivene, delvis i Riksarkivet. Rettsprotokollene er digitalisert og er tilgjengelige på Digitalarkivet.
- 12 Oppslaget er enkelt: «Trolldomsprosessene». Samlingen er nummerert etter fortegnelsen. I Hans Eyvind Næss sin doktoravhandling fra 1981: 502–567.
- 13 Næss/Gundersen 1971: 10.
- 14 I juli 1622 var han fullmektig for en prest som ba om vitnesbyrd om at han var sønn av en tidligere fogd på Jæren, se Samlinger til Stavangers historie bd. 1: 78f.
- 15 Stavanger borgerbok: 10.
- 16 Syfilis.
- 17 Samlinger bd. 1: 85.
- 18 S.st:93.
- 19 Om hele saken, se Samlinger til Stavangers historie bd. 1:81–95. Nils og Maren ble fem år senere selv anklaget for trolldom, dødsdømt og brent på bålet.
- 20 Siter fra Samlinger til Stavanger bys historie bd. 1: 85.
- 21 S.st.:88.
- 22 Se Næss 2014.
- 23 Næss 1981: 185
- 24 Næss 1981: 225.
- 25 Men vi kjenner omtale om tortur fra 39 trolldomssaker, se Næss 1981: 211. Vi vet at bøddelen «pinttte og strekede» en trollkone i Stavanger i 1808, se Næss 1981: 212.
- 26 Stavanger domkapitels protokoll 1570-1630, utg. ved A. Brandrud. Stavanger 2006: 345
- 27 S.st.

Illustrasjon: Hege Vatnaland

LARS OLSEN NEBY

FENGSELENE I STAVANGER

I denne artikkelen skal vi se nærmere på 400 år med fengsels-historie fra Stavanger, fra fengselet i Kongsgården til dagens fengsel på Finnstad. Vi skal se hvordan utbyggingen av de ulike fengslene og arkitekturen har fulgt lovendringene og synet på avstraffelse.

I Stavanger starter fengselshistorien på slutten av 1500-tallet. I 1590 dro borgermesteren og byfogden på vegne av borgerne til stattholder Axel Gyldenstjerne med ønske om å få en egen rådstue og et eget fengsel i Stavanger. Hittil hadde man bare bundet fangene til en stokk, men etter at en del «misdedere», ugjerningsmenn, hadde brutt seg løs og rømt, ønsket man å få på plass et ordentlig fengsel. I bispegården, som på den tiden var i sterkt forfall, sto et lite murt kammer av stein, som deputasjonen på vegne av borgerne lovte å selv gjøre i stand til fengsel. Dette ga stattholderen sin tillatelse til.¹

Fengsel i Kongsgården

Amtmann de Fine beskriver fengslet innenfor Kongsgårds murer slik i 1745:

Den ganske Gaards-platz er indhegnet med høye Graasteens Muure, der paa den Nordre side skille imellem Kirken og Kongsgaarden; Ved samme muure have staaet mange gamle Muurede Bygninger, som endnu kan sses af adskillige Grund-Steene og fundamenter; Jblant andre har der og været een liden fiirkanter Muurbygning, som Axel Gyldenstjerne Stattholder i Norge udi hans bevilgnings brev dateret Høvaag den 2den Septr. 1590 saaledes paa Borgemester og Bye-Fogeds begiering i Stavanger har Resolveret at efterdi de ikke havde der andet Fange Huus end een Stok at legge Skalke og Midædere udi, hvoraf de brøde sig løs, da som der endnu paa den gamle

nederbrødne Biske-Gaard var beholden et lidet Grundmuuret Kammer, saa forundes de samme paa Byens bekostning at lade færdiggjøre til et Fængsel, af hvilket og nu ej meere end Grund-Steenene. -²

At Stavanger ønsket et ordentlig fængsel, hadde også sin bakgrunn i den store befolkningsveksten Stavanger opplevde på slutten av 1500-tallet. I perioden mellom 1570 og 1604 økte antall innbyggere fra omkring 250 til 800.³

I byvedtektene som var ferdige i 1594, ble Stavanger inndelt i soner med hver sin kvartermester. Disse skulle blant annet ha oppsynet med vekterne. Natlige bråkmakere hadde vekterne ordre om å plassere i fængsel til morgenen kom.

Fængsel i rådstuen

I 1590-årene ble den gamle Mariakirken fra middelalderen, like ved Domkirken, ombygget til rådstue (rådhus). På den tiden hadde kirken kommet i sterkt forfall, den var «slet forfalden og aldeles ubrugelig»⁴. Gjennom 16- og 1700-tallet var Stavanger rammet av en rekke bybranner. En av de større bybrannene fant sted høsten 1633, og la mye av byen i ruiner, inkludert rådhuset. Ved oppbyggingen av rådhuset igjen, som ikke ble tatt i bruk igjen før i 1639, lot man det innrede med fængsel. Fængselet besto av to murte celler i bygningens vestende. Cellene lå over hverandre, slik at den nederste ble liggende halvveis under jorda. Cellen hadde så lav takhøyde (1,65 m) at fangene ikke kunne stå skikkelig oppreist. Den nederste cellen hadde kun luftehull gjennom et lite spuns i døren, men den øvre hadde en gjennomhullet jernplate som sørget for lys. I østre ende lå den gamle rådhusalen som etter brannen i 1633 var malt og dekorert av Godtfried Hendtzschel. I 1641 ble den forsynt med vindu med et prektig glassmaleri, dekorert av glassmester Carsten Lytke. Av rutene er ni⁵ bevart i Stavanger museum. Midtrommet i rådstuen lå tomt.

Utfyllingsmuren i kirkas middelalderske vestportal har sannsynligvis vært dårlig utført, for vi kjenner rømninger fra begge cellene. I 1668 hakket en fange seg ut av den nederste cellen, og 15 år senere hakket den 14 år gamle tyven Peder Lauritsen seg ut av den øvre. Han ble pågrepet og innsatt i den nederste cellen, som man regnet som mer rømnings-

sikker, men bare noen dager etter hadde han igjen klart å bryte seg ut.⁶

Gjennom hele 1600-tallet og helt fram til midt på 1700-tallet spilte frihetsstraff en underordnet rolle ved straffefølgelse. De mest brukte straffene var dødsstraff, legegmsstraff, formuestraff og æresstraff. Personer med varetekt og kortere dommer som ikke ble plassert i tukthus, ble satt i arresthus som ble holdt av de enkelte byer og tinglag.

Fængselet, eller arresthuset, i Stavanger var i utgangspunktet beregnet for kortere opphold, men det er flere eksempler på lange opphold i påvente av dom. En av de mer tragiske skjebnene er Marte Olsdatter, som i 1712 hadde blitt arrestert og dømt til døden etter å ha født i dølgsmaal. Saken ble anket helt til Høyesterett, men dommen ikke omgjort, og da hun endelig ble ført til retterstedet, hadde hun sittet i rådhusfængselet i 5 år.⁷

Den gamle rådstuen midt i bildet i 1880-årene. Til høyre ser vi Stavanger hjelpefængsel. Foto: Georg T. Monsen / Stavanger byarkiv.

Opplysningstiden

Opplysningstidens ideer i siste halvdel av 1700-tallet førte til en radikal endring innenfor strafferetten. Christian V's Norske lov av 1687 og forordningene som kom i årene et-

ter, hadde ført til en periode med stadige strengere straffer. Vendepunktet kom med en forordning av 1767 og opphevelse av dødsstraff for de «melancholske og tungsindede» drapsmenn. I 1771 ble også dødsstraff for tyveri avskaffet, samtidig som man begrenset bruken av brennemerking. Opplysningstidens ideologi påvirket lovgivningen, og en ser de første spor av at straffen ikke bare skal virke avskrekkende, men også forbedrende.

Forordningen av 1793

Ved forordning av 5. april 1793 ble det bestemt at alle fengslene, både i by og land, skulle være innrettet slik at fangene ikke ble utsatt for tap av sin helbred. Dette ble ytterligere innskjerpet i 1803, da det ble anført at arrester i fuktige og mørke kjellere burde avskaffes.

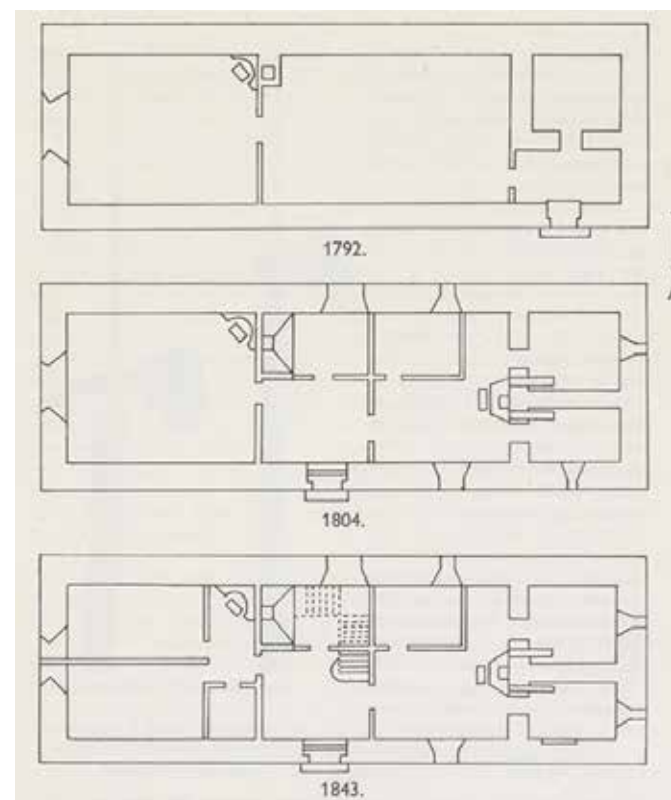
Arresten i rådhuset hadde stått så å si uendret i over 150 år, og var med bakgrunn i kravene fra 1793 og 1803 ikke lenger tilfredsstillende. Da forordningen kom, foreslo byfogd Løwold at arresten skulle bygges om slik at det ble skikkelige celler med senger, samt at kapasiteten skulle økes fra to til fire celler. Det tok 10 år før dette var på plass i 1803. Da hadde man flyttet inngangen til midt på nordveggen, innredet en forvalterbolig, samt fire nye celler. En stor forbedring for fangene var at de nå kunne stå oppreist. Cellene ble også utstyrt med bileggerovn og vindu med gitter foran. I muren mot gaten var det plassert et halsjern. Gapestokk inngikk fremdeles i norsk rettspleie.

Rommet mellom cellene og rådstuesalen, som til da hadde fungert som en gang eller forstue, ble avdelt og innredet til forvalterbolig. De fire celledørene førte rett inn i stuen. Det ble også avpanelt et sovekammer, et kammer til gjeldsarrestanter kalt «Borgerarresten» og et kjøkken.⁸

Rådhuset ble forhøyet med en ny etasje i 1828. Den gamle salen ble nå omgjort til vekternes vaktstue. De hadde etter ombyggingen i 1803 fått lov til å bruke den når den ikke var i bruk til møter, og var ikke lenger bare henvist til skilderhusene rundt i byen når været var dårlig. Over vaktstuen ble det innredet en ny rådhusal. Her ble bystyremøtene holdt fram til 1854, da man flyttet møtene over til Riddersalen på Kongsgård. De to rommene man fikk over cellene, ble innredet til borgerarrest og lagerrom.⁹

Rådhuset i 1883 før det ble revet. Legg merke til den store porten i forkant, som kom til da den fungerte som byens brannstasjon. Foto: Stavanger museum.

Fengselscellenes plassering i rådhuset. Etter Lexow 1968.

Behovet for flere celler førte til at salen i første etasje i 1843 ble oppdelt slik at en fikk et forværelse, en arrest for øyeblikkelige arrestanter og to større arrestorer med plass til flere. Det var hele tiden en utfordring å ha fengselskapasitet nok i forhold til befolkningsveksten.

Etter byggingen av nytt fengsel i 1864, ble rådhuset i 1865-66, ombygget til brannstasjon etter arkitekt von der Lippes forslag. Rådhuset ble revet i 1883.

Tukthus

Tiggere og hjemløse personer førte til store utfordringer i de største byene i Europa på 1500-tallet og et par århundrer framover. Inntil slutten av 1500-tallet hadde straffens formål hovedsakelig vært knyttet til gjengjeldelse, avskrekkelse eller uskadeliggjørelse. Mot slutten av århundret kom tanken om at frihetsstraff kunne ha et positivt element, nemlig fangens forbedring. De nye tankene knyttet seg til tvangsoppdragelse og forbedring gjennom arbeid. Dette førte til utbygging av tukthus, det første i Amsterdam i 1595.¹⁰

Tanken fra Europa spredde seg etter hvert også til Danmark-Norge. Det ble etablert fire tukthus i Norge: Trondheim (1733), Christiania (1741), Bergen (1744) og Kristiansand (1789). Tukthusene skulle tjene som hjelpemidler for fattigvesenet. De som arbeidet med fattigdomsutfordringene på 1700-tallet, skilte mellom to grupper av fattige, de «verdige» og de «uverdige». De «uverdige» var friske og arbeidsføre mennesker som ikke ville utføre gagns arbeid. Styresmaktene var i 1730- og 40-årene særlig opptatt av å redusere denne gruppen. Opprettelsen av tukthus skulle bidra til dette:

«Modvillige, vanartige, stærke og fremmede Betlere, saavelsom af ulydige og gjenstridige Tjenestefolk. Løsgængere og dem, som sidde paa deres egen Haand, og ikke ville tjene for aarlig Kost og Løn.»¹¹

Stavanger bys spinne- og arbeidsanstalt

Stavanger fikk aldri noe tukthus av den typen som en fant i de andre store byene. Men byen fikk en institusjon for kvinner, et såkalt «spinnehus» eller «arbeidshus». Dette var en form for arbeidsanstalt for dømte kvinner, kombinert med et sted hvor «løse» kvinner kunne innplasseres for kortere tid med bakgrunn i ordens- eller fattigdomsårsaker.¹²

Riksstyret hadde i mai 1786 godkjent en plan for fattigvesenet i stiftet, og i desember samme år holdt Stavanger fattigkommisjon sitt første møte. Kommisjonen bestod av sogneprest Reier Gjellebøl, byfogd J. A. Guldberg og to av byens rikeste handelsmenn, Jacob Kielland og Børge Rosenkilde.

Ifølge forordning av 1754 skulle friske menn som tigget, sendes til Bergen for hardt festningsarbeid. Dette ble tatt med i planen av 1786. Kommisjonen foreslo tilsvarende at kvinner skulle sendes til Bergen tukthus i stedet for å plasseres i arresten i Stavanger. Riksstyret imøtekom dette forslaget. Etter Jacob Kiellands død i 1788 gikk Ole Smith Ploug inn på hans plass i kommisjonen, men etter stiftamtmannens besøk i september året etter, ble kommisjonen supplert med Gabriel Schanche Kielland og Henrich de Rytter. Stiftamtmannen lanserte samtidig en plan om å opprette et spinneri for å motvirke arbeidsløsheten. Kommisjonen tok opp forslaget, men den lot seg ikke realisere på grunn av kostnadene.¹³

I 1791 tok Kielland opp igjen forslaget om et spinneri. Han tilbød seg å gi byen 1000 riksdaler til et arbeidshus mot at han for sin og hustruens levetid fikk beholde festetretten til sine «Egenæs-løkker». Spinneriet kom i gang fra påsken 1792, med plass til 10-12 kvinner. Det ble drevet for rentene av kapitalen Kielland ga, og ledelsen lå hos Gjellebøl. Fra nå av fikk kvinnene bli i byen, i stedet for å bli sendt til Bergen tukthus.¹⁴

Arbeidshuset var opprinnelig et våningshus kjøpt av Stavanger fattigvesen av Peder Jonsen Bore i 1799, med det formål å være «et Fattig Arbejds og Spindehus» eller «Stavanger Byes Spinde og arbejdsanstalt». Det var ifølge branntaksten en liten toetasjes bygning med tre værelser og kjøkken, ca. 9 m langt og 5,5 m bredt. Huset lå i Urgata, tidligere Lille Urgata, som er en liten gate som munner ut midt i Prostebakken. Det er usikkert om arbeidshuset hadde tilhold i Urgata helt fra starten av eller holdt til et annet sted. Ifølge historikeren Hans Eyvind Næss var huset fremdeles i funksjon i 1846.¹⁵ Trolig var institusjonen i drift frem til den inngikk i Den kombinerte innretning i 1848, og ble revet ikke lenge etter.¹⁶

Fattigloven av 1845 brøt forbindelsen mellom fattigvesenet og fengselsvesenet. Loven bestemte at dersom

fattigkommisjonen fant at noen skulle plasseres på anstalt, skulle de ikke lenger settes i tukthusene. Voksne skulle settes i tvangsarbeidshus, og barn i redningsanstalter. Tilsvarende betydning fikk sinnssykeloven av 1858. Tukthusene hadde helt fra starten av også fungert som sinnssykehus. Loven bestemte at anstaltene for sinnssyke fra nå av måtte ha kongelig autorisasjon. De allerede eksisterende anstaltene måtte søke og få godkjenning innen ett år var gått. Ingen av landets tukthus var blant de anstalter som søkte og fikk autorisasjon. Dermed var også forbindelsen mellom sinnssykepleien og tukthusene opphevet. Vi skal derfor nøye oss med å nevne at Stavanger kommune fikk bygget «Den kombinerte innretning» for disse formålene og flere, uten at vi skal gå nærmere inn på denne institusjonen her, da denne faller utenfor rammen av denne artikkelen.

Fengselsloven av 1857

I 1837 nedsatte regjeringen en kommisjon til å vurdere forholdene omkring gjennomføringen av fengslingen. Kommisjonens innstilling av 1841 var ikke nådig. Ikke bare virket straffen lite avskrekkende etter kommisjonens oppfatning, den virket heller ikke preventivt eller forbedrende, snarere virket anstaltene i mange tilfeller som «forbryterskoler». Kommisjonen mente at det måtte kreves en fullstendig reform av straffeanstaltene, og at denne reformen måtte bestå i opprettelse av cellefengsler hvor de innsatte kunne holdes adskilt fra hverandre.¹⁷

Mot midten av 1800-tallet var fengslene i landet som var i bruk for varetektsfengsling og korte dommer, i dårlig forfatning. Slik var det også i Stavanger, med cellene i rådhuset. Her var det behov for forbedringer, og det ble nedsatt en kommisjon for å legge grunnlag for en fengselsreform. Kommisjonen gav i 1856 sin innstilling, som resulterte i ny lov om fengselsvesenet i 1857. Denne loven bestemte at hvert amt og hver kjøpstad skulle utgjøre et eget fengselsdistrikt og være forpliktet til å skaffe de nødvendige straffe- og varetektsfengsler. Loven regulerte ikke straffarbeid, som alltid skulle sones i en statsanstalt.

Etter den nye fengselsloven ble amtskommunene og kjøpstedene, som nå var organisert som egne fengselsdistrikter, pliktige til å anskaffe og vedlikeholde de nødvendige straff- og varetektsfengsler mot bidrag fra staten.

Hvert fengselsdistrikt skulle ha minst ett distriktsfengsel. Størrelsen på dette var nå regulert. Det skulle være stort nok til å romme samtlige straffanger i distriktet, samt halvparten av varetektsfangene beregnet etter det gjennomsnittlige fangeantall de siste fem år. Det betød at Stavanger trengte to nye fengsler, ett til hvert distrikt.

Fengslene skulle også innrettes slik at hver fange hadde sin egen celle, og slik at fangene under hele fengselsoppholdet skulle holdes i enerom avstengt fra sosial omgang med andre enn dem som hadde gjøremål i fengselet på «embets- eller bestillings vegne».¹⁸

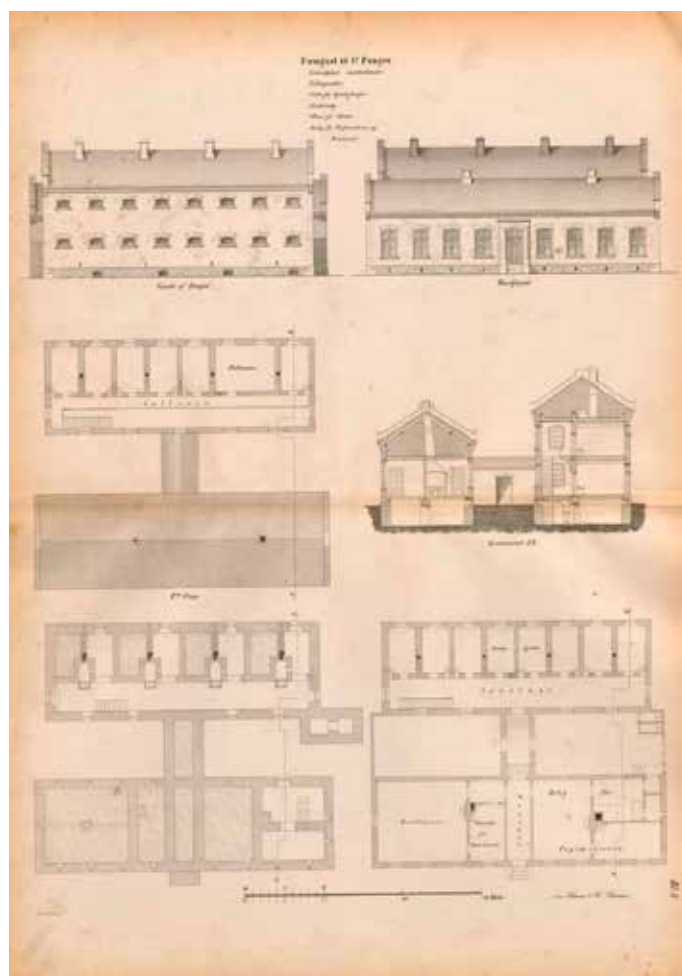
I 1860-årene ble det bygget i alt 56 slike distriktsfengsler rundt omkring i landet med til sammen noe over 800 fangeplasser. De fleste ble bygget etter planer som var godkjent av departementet, men en del eldre fengsler ble også funnet gode nok. I tillegg ble det bygget 162 hjelpefengsler og tinglagsarrestere for midlertidig opphold av varetektsfanger.¹⁹

Mønster tegningene til Schirmer og von Hanno

Siden størrelsen på fengslene var regulert i loven, ble det fra statlig hold bestilt mønstertegninger for ulike fengselsstørrelser. Mønster tegninger til et tjuetalls av disse bygningene ble utarbeidet av arkitektene Heinrich Ernst Schirmer og Wilhelm von Hanno. De er å finne i mønsterboken «Planer over Fængselsbygninger», utgitt i 1859.

De tyskfødte arkitektene var blant Norges ledende arkitekter midt på 1800-tallet. Schirmer virket i Norge fra 1838 til 1883. Fra 1850-51 til 1862 var han i kompaniskap med von Hanno – et samarbeid som hadde begynt under ombyggingen av Vår Frelses kirke i Christiania. Byggevirk-somheten til firmaet Schirmer og von Hanno ble naturlig nok sterkt preget av de tyske arkitekturidealene, som på denne tiden var dominert av romantisk historisme med særlig forkjærlighet for middelalderen. De fleste byggene ble oppført i upusset tegl, med detaljer som skulle minne om middelalderborger. Denne stilen, i en noe enklere utforming, ble også brukt på mønstertegningene firmaet leverte til fengslene. Schirmer og von Hanno kom til å sette sitt preg på en rekke offentlige bygninger, herunder jernbanestasjoner, militærbygninger, sykehus, skoler og kirker.

«Fengsel til 12 Fanger» som var utgangspunktet for fengselet på Lagårdsveien. Fra mønsterboken «Planer over Fængselsbygninger» av Schirmer og von Hanno, utgitt i 1859.

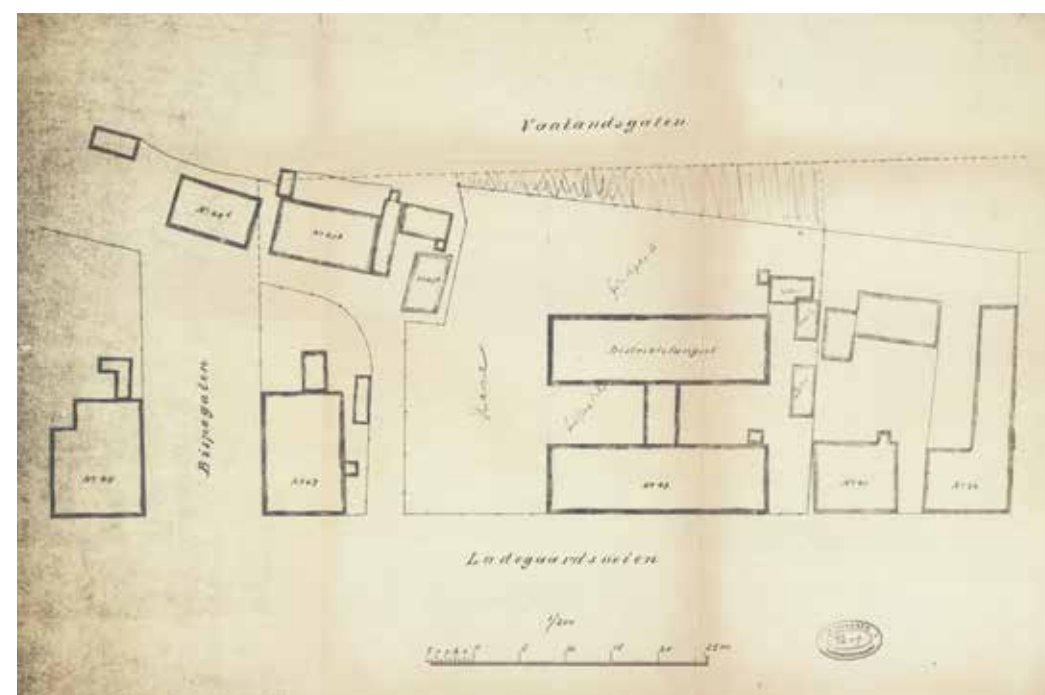
Distriktsfengselet i Lagårdsveien fra 1862

I Stavanger ble det bygget distriktsfengsel på Lagårdsveien etter mønstertegningen «Fengsel til 12 Fanger», som stod ferdig i 1862. Bygningen er enkelt utformet. Den er utført i pusset tegl, på en høy grunnmur av hugget naturstein. Bygningen har ellers lite dekor, annet enn en høy inngangsport som markerer midtaksen i den symmetriske bygningskroppen.

Fengselet bestod av to bygninger med en innelukket gang mellom. I den fremste bygningen ut mot Lagårdsveien var det blant annet bolig for vaktmesteren, mens cellene var plassert i den bakre bygningen. Cellene lå på rekke ut mot en felles korridor.

Fengselet i Lagårdsveien 43. Bildet er tatt i 1951. Foto: Hans Thostensen / Stavanger byarkiv..

Situasjonsplan av fengselet i Lagårdsveien. Foto: Byarkitekten / Stavanger byarkiv.

Stavanger bys fengsel fra 1864

Stavanger bys fengsel eller Stavanger hjelpefengsel ble bygget omtrent samtidig. Denne bygningen var tegnet av arkitekt Fredrik von der Lippe. Bygningen skulle ha fengsel i første etasje og rettslokaler i andre. Von der Lippe måtte også holde seg innenfor rammen av mønstertegningene når det gjaldt utformingen av fengselsdelen. Bygningens eksteriør er derimot renessansepreget, og tegnet for å passe sammen med Stavanger Sparebank sitt nye bygg oppført vegg i vegg i 1861-62. Von der Lippe var også arkitekten bak dette bygget. Selv om fengselet var enklere i utformingen enn sparebankbygget, bar begge preg av at også von der Lippe hadde fått sin utdanning i Tyskland, og var sterkt påvirket av historismen, på lik linje med Schirmer og von Hanno. Fengselet fikk rundbuede renessansevinduer, hvor vinduene i tingsalen var gjort ekstra store for å slippe mye lys inn. Tingsalens eksteriør fikk også lisener (flate, svakt fremtredende pilaster).

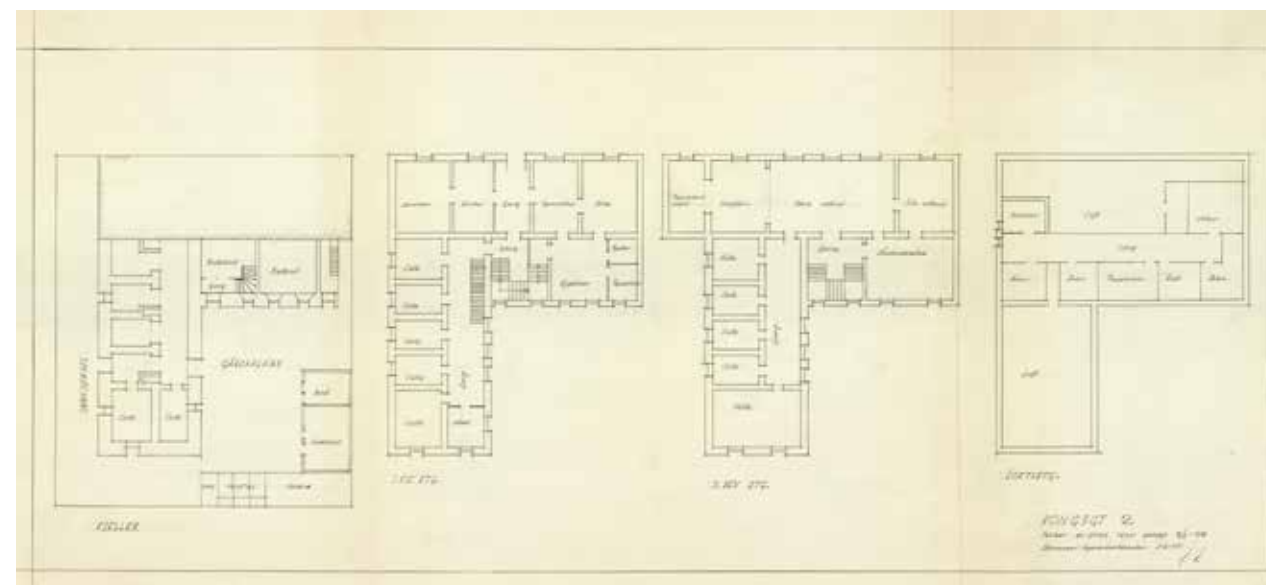
Bygningen stod ferdig i 1864. Det var bygningskomisjonens formann, legen Tollef Siqveland, som hadde det daglige oppsynet med at byggearbeidet ble utført i henhold til typetegningene og de endringene formannskapet hadde vedtatt. Altså oppgaven som normalt ville ha ligget til arkitekten. Oppgaven var krevende, og byggingen pågikk i tre år, slik at bystyret endte med å innvilge ham et ekstra honorar på 250 spesidaler da bygningen var ferdig.²⁰

Stavanger fengsel var innredet på følgende måte: Nede var det bolig for stutten og vaktmester, 8 varetektsceller, 2 gjeldsarrester, «samt i kjelleren oppbevaringssted for drankere, hvormed byen er godt forsynt». I 2. etasje var innredet en lys og stor tingsal, dommerværelse og vitneværelse. Dessuten rom til byfogdarkivet.²¹

Bystyret bestemte i 1864 at det til fengselet skulle ansettes en vaktmester og en stutten. Disse skulle begge ha fri bolig i fengselsbygningen, samt lys og brensel. Fra statskassen skulle kommunen få 24 skilling daglig for hver straff- og varetektsfange. Disse skulle vaktmesteren bruke til å skaffe fangene kost, vask og reparasjon av sine klær. Uten særskilt godtgjørelse skulle vaktmesteren også sørge for kost og vask (av klær) til stutten, ta hånd om fengselets økonomi, samt være «til hånd ved retsmøder eller kommunesammenkomster» som ble avholdt i bygget.²²

Arkitekt Conrad Fredrik von der Lippe. Foto: Hans P. Thykier / Universitetsbiblioteket i Bergen.

Plantegning over fengselet og rettslokalene slik de var i 1909. Foto: Byarkitekten / Stavanger byarkiv.

Stutteren skulle hjelpe vaktmesteren i hans gjøremål, ved fangenes mottakelse og visitasjon, ved tilfeller av oppsetsighet, ved renhold, osv.

I 1882 kjøpte Stavanger kommune Kongsgata 6 og innredet den til brannstasjon, politistasjon og andre kommunale kontorer. På den måten havnet politistasjonen og fengslet på hver sin side av den trafikkerte Kirkegata. Det ble en alminnelig fornøyelse og attraksjon for folk å møte opp utenfor politikammeret for å se når arrestantene skulle bringes til arresten.

Fengselsloven av 1903

I 1880-årene var hele grunnlaget for statens straffevirksomhet under debatt i aviser og på Stortinget. Nye synspunkter på straff trengte seg fram i stor utstrekning. Frihetsstraffen og prinsippene for straffen hadde en framtrædende rolle.

I 1885 ble det nedsatt en ny straffelovskommisjon med riksadvokat Bernhard Getz som formann. Getz var en varm tilhenger av de nye ideer. Kommisjonen foreslo ikke bare en helt ny straffelov, men hadde også et annet syn på årsaks-sammenheng og hvordan man kunne komme årsakene til kriminalitet til livs. Kommisjonens arbeid førte i 1900 til ny lov om fengselsvesenet og om tvangsarbeid. Kommisjonsarbeidet førte også til lov om forsømte barn i 1896 og lov om løsgjengeri, betleri og drukkenskap i 1900. To år etter, i 1902, forelå også ny straffelov som avløste kriminalloven av 1842. Den nye straffeloven skilte ikke mellom straffarbeid og fengsel, og hadde kun én frihetsstraff, nemlig fengsel, som kunne idømmes fra 21 dager og inntil livstid. Av praktiske hensyn ble fengselsloven av 1900 vedtatt på ny av Stortinget i 1903 med de nødvendige endringer knyttet til den nye straffeloven. Mens de tidligere bestemmelsene var spredt på en rekke forskjellige lover, og i stor utstrekning hvilte på administrative bestemmelser, fikk en nå en samlet lov som omfattet både sentralanstaltene og de lokale fengslene. Det gjaldt både den administrative side og fangebehandlingen.²³

Nytt fengsel?

Som vi tidligere har sett, økte antallet personer som ble anbrakt til fengslene i takt med befolkningsveksten i Stavanger. I 1891 ble det anbrakt 256 husville og berusede per-

Fengselet i 1866 eller 67 sett fra baksiden. Foto: Knud Knudsen / Universitetsbiblioteket i Bergen [utsnitt].

Stavanger bys fengsel i 1958, samme år som det ble revet. Foto: Arne Kaada / Stavanger byarkiv.

soner i fengsel, året etter i 1892 var tallet nesten doblet, til over 400. Tilsvarende var det med straffanger, hvor det var 70 i 1891 og 113 i 1892.²⁴ I årene før og etter 1900 var det stor tilflytting til Stavanger, og stor befolkningsvekst. Dette førte til plassutfordringer.

I april 1904 overtok staten driften av fengslene fra kommunene, slik det var bestemt ved den nye fengselsloven av 1903. Distriktsfengslene fikk navnet kretsfengsel. I 1913 ble Stavanger hjelpefengsel på Torget slått sammen med kretsfengselet på Lagårdsveien. Fengselet på Lagårdsveien ble heretter benevnt «kretsfengsel A» og fengselet på Torget «kretsfengsel B». Under krigen fikk man kapasitetsproblemer, og det ble opprettet et provisorisk fengsel i politimesterboligen i Jørgen Erichsens gate 2 benevnt «fengsel C». Fengselet ble også brukt en kort tid etter krigen, og ble endelig nedlagt i 1947.

I 1930-årene var det forhandlinger mellom kommunen og Staten om å legge ned de to gamle og upraktiske kretsfengslene og innrede nytt kretsfengsel i maskinbygningen til den tidligere telegrafan på Ullandhaug, som i dag rommer NRK. Departementet krevde imidlertid at kommunen bidro med finansieringen. Borgermesteren anbefalte forslaget, men formannskapet aksepterte det ikke, og noe fengsel på Ullandhaug ble det aldri.²⁵

I 1956 ble det besluttet å bygge nytt kretsfengsel på Finnstad. Etter noen år da en utredet bruk av den gamle bygningen på Torget, blant annet som lokale for Stavanger bibliotek, ble fengselet i 1960 revet sammen med bankbygningen til Stavanger sparekasse. Tomten skulle gi plass til Sparekassens nye bankbygning, som stod ferdig i 1962. Fengselet på Lagårdsveien er bevart, og har eksteriørmessig stort sett beholdt sitt opprinnelige utseende.

Fengselsloven av 1958

Ved starten av 1950-årene var det igjen ønsker om reformer i fengsels- og tvangsarbeidsvesenet. Det var ikke foretatt endringer i fengselsloven siden 1933. Årene siden den gang hadde brakt med seg nye synspunkter på mange områder. Det gjaldt spesielt soningen, hvor en nå la betydelig mer vekt på oppdragende og hensiktsmessig behandling av fangene. Nye synspunkter innenfor pedagogikk, psykologi og sosiologi hadde også gitt nye behandlingsformer. Resultatet

Stavanger bys fengsel i 1958, samme år som det ble revet. Foto: Arne Kaada / Stavanger byarkiv.

De gamle lokalene til Stavanger radio ble vurdert som utgangspunkt for nytt fengsel i mellomkrigstiden. Foto: Telenor Kulturarv.

var igjen at det ved kongelig resolusjon av 1951 ble oppnevnt en komite til å utrede spørsmålet om reformer.

Komiteen skulle også se på fengselsbygningene. Det var slik at de aller fleste fengslene nå var rundt hundre år gamle. Nesten alle lokalfengslene var oppført mellom 1850 og 1870, og fulgte ikke lenger de krav en stilte rundt 1950. De lå ofte inne i bybebyggelsen, inneklemt og med få muligheter for utbedring og utvidelse. Det ble pekt på at de hadde hygieniske og sanitære utfordringer, og at de hadde store mangler i sikkerhetsmessig henseende. Fengslene hadde heller ikke rom egnet for fellesvirksomhet, som verksteder eller andre arbeidslokaler. De var utelukkende beregnet på at fangene skulle låses inne og arbeide på cellene, slik loven

av 1857 hadde bestemt den gang fengslene var blitt bygget. Slik var det også i Stavanger. Skulle fengselsvesenet følge med i utviklingen, var det nødvendig å bygge nye fengsler.

Opprettelse av fengselsdistrikter

Det ble avgitt en stortingsmelding om utbygging av fengselsvesenet i 1961²⁶. Viktigheten av å få de lokale fengslene under en fengselsfaglig ledelse ble her sterkt framhevet. Meldingen foreslo at de større kretsfengslene skulle utpekes til hovedanstalter i hvert sitt distrikt og da under ledelse av en fengselsdirektør. De små krets- og hjelpefengslene skulle ledes av en fengselstjenestemann under tilsyn av distriktets fengselsdirektør. Med en slik ordning fikk man samarbeid mellom fengslene i distriktet, for eksempel fordeling av innsatte og felles opplegg for drift, og kunne nytte kapasiteten mye bedre. Stavanger kretsfengsel havnet under Vestre fengselsdistrikt med direktøren for Bergen kretsfengsel som distriktsdirektør. Distriktene ble opprettet i oktober 1963.

Stavanger fengsel fra 1963

I 1956 ble det besluttet å tilrettelegge for et nytt kretsfengsel på Finnestad. Staten kjøpte et 55 dekar stort område i utkanten av byen nær grensen til Randaberg kommune, ca. 7 km fra Stavanger sentrum. Fengselet stod ferdig høsten 1963, med offisiell åpning 1. oktober, men ble ikke tatt i bruk før året etter.

Arkitekt og byggherre var Statens bygge- og eiendomsdirektorat. Fra 1930 til langt uti 1960-årene ble en rekke av statens bygninger tegnet av Statsbyggs egne arkitekter.

Bygningene ble oppført i armert betong. Ved åpningen hadde fengselet 64 soningsplasser og besto av to bygninger: en hovedbygning i to etasjer med celler, fellesrom for innsatte, kjøkken samt kontorer, og en verkstedbygning med arealer for verksteddrift og undervisning. Den store luftegården for menn var omkranset av en ringmur, øvrige utearealer var inngjerdet. Fengselet hadde fire avdelinger.

Stavanger fengsel ble på denne tiden ansett for å være et av landets mest moderne fengsler. Under åpningen ble det fremhevet at fengselet var et av landets sikreste og mest moderne og at det skulle avlaste presset på Botsfengselet i Oslo. Fengslet skulle i utgangspunktet være med å avlaste soningskøen, og målgruppen var egentlig en blanding av

dom- og varetektinnsatte, men utviklet seg raskt til en ren varetektsanstalt.

Med ny fengselslov av 1958 og utviklingen i kriminalomsorgen var det lagt opp til nye tanker i behandlingen av de innsatte. De skulle ha et utstrakt fellesskap hele dagen, med felles måltider og felles aktiviteter etter arbeidstid. Alle innsatte som ønsket å være aktive i arbeid og fritid, skulle ikke låses inn, men ha mulighet til sosiale aktiviteter fram til kl. 20.30. Tanken om fellesskap også etter arbeidstid var en ny praksis i kriminalomsorgen, og fengselet ble bygget for å passe denne.

Luftegården skulle ikke lenger bare være en luftegård, men en aktivitetsplass. Her ble det tilrettelagt for ballspill, løpetrening og sjakkspill. Det ble også laget et beplantet grøntområde hvor de innsatte kunne slappe av.

Det ble lagt stor vekt på at fengslet skulle ha arbeidstrening. Arbeidsdriften var lagt opp til at alle innsatte skulle gis et daglig tilbud om arbeidsplassering. Hver var et moderne mekanisk verksted. Det ble produsert leketøy (gravemaskiner for barn), smijernsrekkverk, porter og ulike typer tørkestativer. Fiskepilker ble støpt og forniklet. I tillegg var det en stor systue hvor de innsatte produserte arbeidstøy til

Nyoppført Stavanger fengsel på Finnestad i juli 1965. Foto: Widerøe / Stavanger byarkiv.

Forsvaret og sydde sekker til Postverket. Det var lagt opp til at syarbeidet var på akkord, noe som ga muligheter for å tjene litt ekstra. Systua ble drevet fram til konfeksjonsindustrien i Norge ble bygget ned på 1970-tallet. Samtidig ble skolen innført, og undervisning erstattet mye av arbeidstreningen.

Utvidelse

Etter nesten 30 års drift uten vesentlige bygningsmessige endringer, hadde nye krav til innsattes soningsforhold og ansattes arbeidsmiljø gjort en arealutvidelse og opprustning av anlegget nødvendig. I 1995 ble Statsbygg derfor anmodet om å utarbeide byggeprogram for rehabilitering som ble presentert året etter. Byggearbeidene begynte i 2000, og året etter var arbeidet ferdigstilt. Arkitekt var Oslo-firmaet Torstein Ramberg AS.

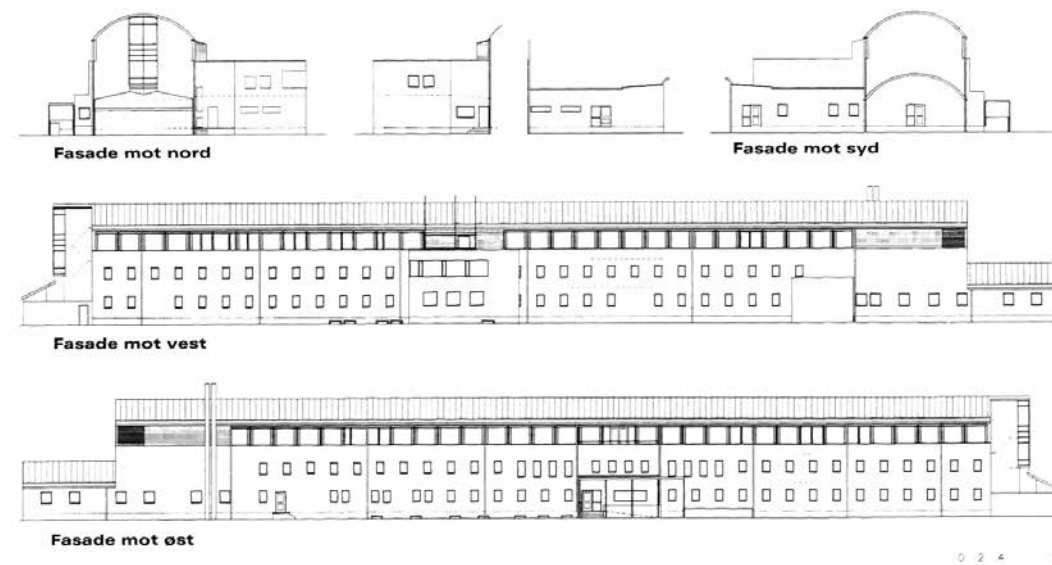
Rehabiliteringen omfattet ombygging, tilbygg, påbygg og nybygg. Nybygget inneholdt gymnastikk- og forsamlingsal med tilhørende funksjoner. Bygget ble plassert i hjørnet av eksisterende ringmur med atkomst fra mennenes luftegård samt direkte innvendig atkomst fra kvinneavdelingen. Kvinneavdelingen ble utvidet med en ny fløy, og besto etter dette av 13 celler, hvorav 10 nye med bad. Hovedbygningen fikk påbygget en ny 3. etasje med undervisningsarealer, helseavdeling og kontorer for administrasjonen. Påbygget fikk en buet takform, mot det tidligere flate taket. Over kjøkkenfløyen ble det bygget kantine for de ansatte. De øvrige arealene gjennomgikk også betydelig ombygging og rehabilitering. Det ble etablert sluseløsning i forbindelse med hovedporten.²⁷

Arkitektfirmaet hadde som mål med rehabiliteringen å nedtone det fengselsmessige uttrykket der det var mulig. Dette kom til uttrykk i utformingen av anlegget og gjennom material- og fargevalg. Fasadeuttrykket ble forsøkt løst med variasjoner innen rolige, enkle rammer. Påbyggets store vindusflater og buede tak står i kontrast til den eldste delen av hovedbygningen med lukket karakter.²⁸

I 2001 var det også andre krav til kunstnerisk utforming enn i 1963. Et eget utsmykkingsutvalg valgte kunstnerne Kjetil Ingvar Berge og Brit Bøhme til å forstå utsmykningen.

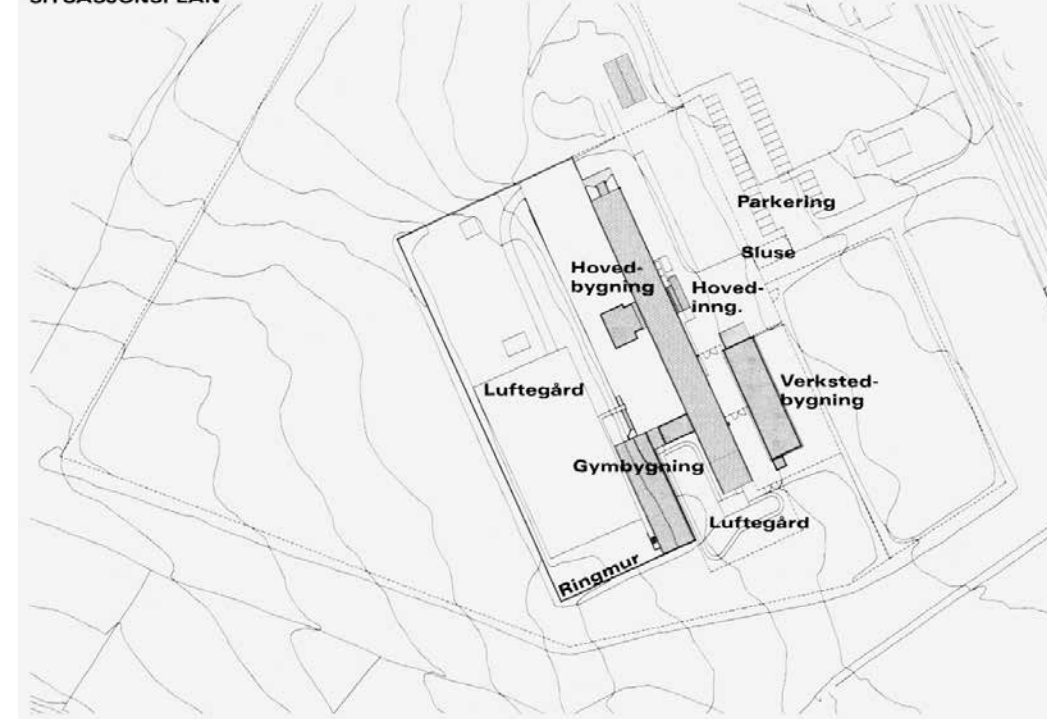
Fra 2001 ble fengselet også underlagt Kriminalomsorgen

FASADER HOVEDBYGG

Fasadetegninger av Stavanger fengsel etter rehabiliteringen. Det nye taket skulle nedtone fengselsuttrykket. Foto: Statsbygg.

SITUASJONSPLAN

Situasjonsplan over Stavanger fengsel etter rehabiliteringen. Foto: Statsbygg.

Region Sørvest. Samtidig forsvant begrepene landsfengsel, kretsfengsel og hjelpefengsel. Alle fengselsvesenets anstalter blir nå betegnet som fengsler, og Stavanger kretsfengsel skiftet navn til Stavanger fengsel.

Sluttord

Vi har sett at det som har vært retningsgivende for utbyggingen av fengselsvesenet i Stavanger, i hovedsak har bygget på endrede krav i straffelovgivningen og tallet på lovbyrtere, men også i synet på hva straff skal være. Utviklingen er lang fra det lille arresthuset innenfor Kongsgårds murer til dagens fengsel på Finnestad. Mens det tidligere ble viet stor oppmerksomhet til straffen, legges det i dag stor vekt på forbedring og forebygging, og på muligheten til å vende tilbake til et normalt liv etter endt soning.

Kilder

Austbø, A. T., E. Hovland, G. M. Roaldkvam m.fl. (red.). (2008) *Stavanger byleksikon*. Stavanger: Wigestrands.
De Fine, Bendix Christian (1987) *Stavanger Amptes udførlige Beskrivelse*. Stavanger: Dreyer
Elgvin, J. (1956) *En by i kamp. Stavanger bys historie 1536-1814*. Stavanger: Stabenfeldt
Erichsen, A. E. (1903) *Samlinger til Stavanger historie. Første bind*. Stavanger: Dreyers bogtrykkeri
Haaland, Anders (1999) *En by tar form. Stavangers bebyggelse 1815-1940*. Stavanger: Wigestrands
Hanno, W. von og H. E. Schirmer (1859) *Planer over Fængselsbygninger*. Christiania.
Hauge, Ragnar (1974) *Fra fattigforsorg til kriminalomsorg*. Oslo – Bergen – Tromsø: Universitetsforlaget.
Lexow, H. H. (1968) «Stavanger rådhus» i *Stavanger museum årbok 1968*. Stavanger
Næss, H. E.: *Fengsler. Bidrag til institusjonsopplysninger i Stavangerkartet*. Artikkel til www.stavangerkartet.no
Sprauten, Knut (1997) *Oslo Bys Historie, Bind II: Byen ved festningen*. J. W. Cappelens forlag.
Stavanger Aftenblad 18.11.1981
Stavanger Avis 3.1.1893
Stavanger bystyres forhandlinger. Flere årganger

Statsbygg (2001) *Stavanger fengsel, Grødemveien 30, Stavanger. Rehabilitering og tilbygg*. Ferdigmelding nr. 611/2001
Wistrand, E. (1997) *Enkelte trekk ved norsk fengselshistorie*. Oslo: Kriminalomsorgens utdanningssenter.

Noter

- 1 Elgvin 1956
- 2 De Fine 1987: 91
- 3 Haaland 1999: 21
- 4 Etter Lexow 1968 fra Stavanger Domkapitels Protokoll 1571–1630, Kristiania 1897–1901, s. 37
- 5 Ifølge Lexow stammer kun 8 vinduer fra Carsten Lytke, mens det niende ble erstattet en gang i tiden etter 1700.
- 6 Erichsen 1903: 512-13
- 7 Lexow 1968: 13
- 8 Lexow 1968: 14
- 9 Lexow 1968: 14-17
- 10 Wistrand 1997: 18ff
- 11 Sprauten 1992: 234
- 12 Næss: upag.
- 13 Elgvin 1956: 336-337
- 14 Elgvin 1956: 336-337
- 15 Næss: upag.
- 16 Næss: upag.
- 17 Hauge 1974: 36 ff
- 18 Wistrand 1997: 30
- 19 Wistrand 1997: 29
- 20 Stavanger bystyres forhandlinger 1864 s. 176ff
- 21 Kåre Dreyer Dybdahl i Stavanger Aftenblad 18.11.1981
- 22 Stavanger bystyre, møte 16. juli 1864, sak 3.
- 23 Wistrand 1997: 31
- 24 Stavanger Avis 3.1.1893
- 25 Stavanger bystyreforhandlinger sak 24/1937
- 26 St. meld. Nr. 8 (1961-62) Om retningslinjer for utbygging av fengselsstellet
- 27 Statsbygg 2001
- 28 Statsbygg 2001: 6-7

ÅSHILD SÆLAND

KVINNELIGE PIONERER I POLITIET

Kristine Midttveit og Ågot Jacobsen var de to første kvinnelige politibetjentene i Stavanger.

De hadde flere fellestrekk. Begge var godt voksne kvinner da de begynte i politiet, og begge hadde erfaring med å arbeide med mennesker i sosial nød. De hadde førstehåndskunnskap om de dårlige livsvilkårene til utsatte kvinner og barn. Begge agiterte for å fremme kvinners deltagelse og involvering i politikk og samfunnsliv, og de tok det sosiale engasjementet med seg inn i politiyrket.

Kristine Midttveit begynte som politibetjent ved Stavanger politikammer i 1911 og søkte avskjed i 1922. Ågot Jacobsen tiltrådte som politikonstabel i 1943 og gikk av med pensjon som politibetjent ved årsskiftet 1961/1962.

Disse kvinnes arbeidsoppgaver i politiet var knyttet tett opp mot sosialt oppsøkende arbeid og innebar primært arbeid med sårbare kvinner, barn og psykisk syke.

«Kvinder i politiets tjeneste»

I løpet av 1880- og 90-årene ble norske kvinners rettigheter og handlingsrom utvidet på mange områder. Dannelsen av f.eks. Norsk Kvindesagsforening, flere sedelighetsforeninger og Arbeiderpartiets Kvindeforbund markerte et vendepunkt, fordi disse og andre foreninger hadde som mål å gjøre seg gjeldende i den politiske offentlighet med spesifikke krav knyttet til kvinners sosiale og økonomiske stilling i samfunnet.¹

En av dem som markerte seg i samfunnsdebatten, var Dorothea Schjoldager. Hun var en aktiv og engasjert kvinnesaksforkjemper, lærer og sosialarbeider. Hun arbeidet utrettelig for noen av samfunnets mest utsatte; alkoholikere, innsatte og løslatte fanger, prostituerte og vergerådsbarn.

Tegning hentet fra «Politimannen i Oslo: hans kamp og historie» av Sigurd Rasmussen (1954).

Schjoldager mente at kvinner hadde en særegen forståelse for kvinners og barns problemer. Derfor arbeidet hun for at det skulle tilsettes kvinnelige fengselsbetjenter, kvinnelig politi og kvinner i alt arbeid der det var kvinner eller barn som var hjelpetrengende.²

I juli 1902 ble Nordisk kvindesagsmøde avholdt i Kristiania. En av foredragsholderne var Dorothea Schjoldager, og tittelen på foredraget hennes var «Kvinder i politiets tjeneste». Innledningsvis fortalte hun at «Norsk Kvindesagsforening» i 1898 sendte en søknad til Kristiania kommune om ansettelse av kvinnelige slutttere (arrestforvaltere). Saken fikk stor omtale og bred oppslutning, og søknaden ble innvilget i 1900.

Schjoldager sa videre i foredraget at *disse to har da også vundet sine overordnedes fulde tilfredshed og tillid ... Imidlertid – det er flere som trenger politi, kvinde-politi, enn de fordrukne kvinder. Vi vil altid absolutt trænge et godt ordnet og vel disciplineret politi, der med takt og velvilje vil hjælpe til at bedre mange af vore samfundsforholde.*³

Ansettelse av kvinner i politiet ble en kampsak for bl.a. Norsk Kvindesagsforening, sedelighetsforeninger og Arbeiderpartiets Kvindeforbund. I årene som fulgte ble det sendt «gjentatte beslutninger» fra årsmøtene til disse foreningene om denne saken.⁴

En annen framtrедende person som også argumenterte for ansettelse av kvinner i politiet, var jurist og politiker Fridtjof Otto Hegge. Han var bl.a. representant for Venstre i Kristiania bystyre 1904–1913, statsadvokat 1911–1913 og stortingsrepresentant i perioden 1919–1921.⁵

Hegge markerte seg i pressen med engasjerte innlegg, her er et utdrag fra et av dem:

*Kvindelig politi er en nødvendig konsekvens av den utvikling vårt samfund har undergått og hver dag undergår i retning av å likestille menn og kvinder i alle livets forhold, hvor de efter naturen kan likestilles. ... Det avgjørende for mig er, at det efter min mening er behov for kvindelig intelligens, for kvindelig innsikt og også for kvindelig takt og finfølelse i et vel organisert politi. Jeg ønsker vårt politi så godt og alsidig utstyrt som mulig, også hvad personalet angår. Derfor skal det også ha kvinder i sin tjeneste.*⁶

Forslaget om kvinner i politiet møtte også motstand, vantro og latterliggjøring. Mange polititjenestemenn så på

forslaget som en stor urimelighet og en urettferdighet. At kvinner skulle få politimyndighet, oppfattet mange som en hån mot yrket.⁷

På landsmøtet til Norsk Politiforbund i 1910 ble følgende resolusjon vedtatt:

*Landsmøtet uttaler som sin opfatning at ansættelse av kvindelig politi ikke vil ha nogen nævneværdig betydning for politiets effektivitet og gjøremaal. Ansættes imidlertid kvinder i den aktive polititjeneste paa samme lønn og goder som den mandlige betjening, maa det ogsaa kræves at de skal fylde samme opgaver og pligter som mændene.*⁸

Forslaget om å ansette kvinner i politiet møtte ikke bare motstand. I et innlegg i Norsk politiblad fra 1911 står det bl.a. følgende:

*Ingen gren av den offentlige administration kommer i saa intim berørelse med alle livets forskjelligste forhold og med folk av alle samfundsklasser og aldre som politiet. Særlig gjelder dette byernes politi og fremfor alt de store byers. Særlig hvor det gjælder barn, anser jeg kvindelig politiassistanse overmaade paaakrævet. Alle mend, som har befattet sig med straffesakers behandling, er vel enige om, at ingen eksamination er vanskeligere og pinligere end eksamination av barn, som har været gjenstand for sædelighetsforbrydelser.*⁹

Den aller første

I løpet av årene 1910–1912 ble det ansatt syv kvinnelige politibetjenter i Norge.¹⁰

Etter en årelang kamp og påtrykk fra ulike kvinneorganisasjoner og enkeltpersoner var det vilje både hos politiske myndigheter og i deler av politiets ledelse til å ansette kvinner i aktiv polititjeneste.

Norges aller første kvinnelige politibetjent var Mathilde Henriksen (1866–1944). Hun ble ansatt ved Kristiansand politikammer i juli 1910 og tiltrådte stillingen i september samme år. Kvalifikasjonene for arbeidet i politiet var gode. Hun hadde bl.a. arbeidet med *falne kvinder* og vært bestyrerinne for et *redningshjem* for kvinner i Bergen.

Mathilde Henriksen hadde født et barn utenfor ekteskap som ble satt bort i privat pleie. Dette tok hun opp med flere *fremragende Mænd* som hun kalte det, før hun søkte stillingen, men ble ikke frarådet å søke stillingen av den grunn.

Hun møtte til dels sterk motstand fra enkelte av kol-

Mathilde Henriksen, Norges første kvinnelige politibetjent. Foto: lokalhistoriewiki.no

Kvindelig politifunktionær.

Ved Stavanger politikammer er stilling ledig for en kvindelig politifunktionær.

Under forbehold av bystyrets samtykke er lønnen af formandskapet fastsat som for lærerinder i Stavanger bestemt, nemlig: Kr. 900 med stigning efter 3 aar til kr. 1025, efter 6 aar til 1150, efter 9 aar til kr. 1275, efter 12 aar kr. 1400 og efter 15 aar til kr. 1500.

Den der blir ansat i stillingen har at rette sig efter den til enhver tid gjeldende instrux. Fast ansættelse erholdes først efter 1 aars prøvetid.

Egenhændig skrevne ansøkninger med oplysning om fuldt navn, fødselsaar og dag, utdannelse og tidligere bekjæftigelse kan indsendes hertil inden 3 uker. Mulige examensvidnesbyrd og attester, hvoriblandt lægeattest, vedlægges i bekræftet afskrift.

Vedkommende er forpligtet til at underordne sig de bestemmelser, der maatte bli truffet om ordning av det kommunale pensionsvæsen med hel eller delvis selvpensionering.

Stavanger politikammer 30. mai 1910.

O. Wetteland.

Faksimile fra Stavanger Aftenblad 7. juni 1910.

legaene ved politikammeret, spesielt fra en politisekretær Haraldstad. I løpet av 1912 ble det framsatt grove beskyldninger og angrep mot henne i form av anonyme leserinnlegg i lokale aviser:

Hvem er byens frækkeste kvinde? ... Den kvindelige politibetjent har mandfolk inde hos sig om natterne. ...

Den kvindelige politibetjent er en tøs. Hun har et løsebarn. ... En nydelig Sædelighedens og Moralens vogter.

Politimesteren i Kristiansand tok imidlertid Mathilde Henriksen i forsvar og redegjorde i et leserinnlegg for det gode arbeidet den kvinnelige politibetjenten gjorde. Hun ble likevel suspendert fra stillingen til man hadde fått klarhet i saken. Mathilde Henriksen var sikker på hvem som sto bak ryktene og beskyldningene mot henne og hadde ikke tenkt å gi seg uten kamp. I februar 1913 anmeldte hun politisekretær Haraldstad for ærekrenkelse. På sensommeren samme år kom saken opp for lagmannsretten. Rettens forhandlinger foregikk bak lukkede dører og 13. september falt dommen. Politisekretæren fikk 1,5 års fengsel og ble også dømt til å betale 1000 kroner til fornærmede, samt 40 kroner i omkostninger til staten.

Mathilde Henriksen fikk igjen tiltre stillingen som politibetjent i Kristiansand og ble i stillingen til hun gikk av med pensjon i 1932. Etter at hun sluttet i politiet, ble det kraftige diskusjoner om stillingen. Politimesteren i Kristiansand uttalte i 1936 at den mannlige konstabelstyrken måtte økes kraftig før man kunne tillate seg å ha *en politimessig luksusgjenstand som en kvinnelig politibetjent*.¹¹

«Tanken er mig ikke fremmed»

I Stavanger var det også vilje til å ansette en kvinnelig politibetjent. Forslaget om kvinnelig politi ble møtt med forståelse av politimesteren, og det var politisk vilje i bystyret til å få dette gjennomført.

I et brev datert 8. mars 1909 fra ekspedisjonssjef Guthorm Hallager i Justis- og politidepartementet til politimesteren i Stavanger anmodet departementet om å ansette kvinner i byens politietat:

*De ved sædelighetsforeningernes landsmøte i Tromsø i juli 1908 repræsenterte foreninger uttaler sin fulde tilslutning til det av «Norsk kvindesaksforening» tidligere reiste krav om kvinder i politiets tjeneste og henstiller til myndighederne, særlig i landets store byer, at ansette i politietaten kvinder til hjælp og værn for barn og unge paa gater, lekeplasser, jernbanestationer, restaurationer og havneplasse.*¹²

Det var politiker og høyesterettsdommer Johan Bredal som var justisminister da brevet fra Justis- og politidepartementet etter all sannsynlighet ble sendt samtidig til politimestrene i Norges største byer. Bredal representerte partiet Frisinnede Venstre og var statsråd i Jørgen Løvlands regjering.¹³

I et møte i Stavanger bystyre i desember 1909 tar Emma Nielsen Øgreid opp saken med kvinner i politiet.¹⁴ Hun var bystyrerepresentant i perioden 1908 – 1910 og representerte «Venstre og demokratiske arbeidere.» Emma Nielsen Øgreid var en foregangskvinne innen sosialt arbeid i Stavanger. Hun var bl.a. en av initiativtakerne til Stavanger Kvinde- og Spebarnshjem i Strømvik. «Emmas Hus» i Kongsgata 43 er oppkalt etter henne og hun bodde der fram til hun døde i 1947.¹⁵

22. desember 1909 skriver ordfører Jonas Schanche Kieland til borgermesteren i Stavanger:

Jeg tillater meg at henlede herr borgermesterens oppmerk-

somhet paa den av Fru Nilsen-Øgreid i gaarsdagens bystyremøde rettede anmodning om utvidet kvindelig assistance ved politivæsenet. Jeg tør gaa ut fra, at fruén væsentlig sigter til den visiteren, som finder sted av kvindelige arrestanter. Hvorvidt fængslets spc. Budget har plats for en egen fast kvindelig assistent vet jeg ikke, men tør da, i betragtning av det ubestridelig humane i fruens henstilling foreslaa, at denne hendes uttalelse ad officiel vei videre oversendes til mulig bearbejdelse.¹⁶

Anmodningen ble sendt til politimester Ole Wetteland for uttalelse. Han skrev i sitt svar datert 29. desember 1909 bl.a. at Stavanger hjelpefengsel ikke mottar alminnelige kvinnelige arrestanter. Disse anbringes i krets-fengselet, hvor det er en fast kvinnelig assistent. Tilsyn med de kvinnelige arrestanter gjøres av vaktmesterens kone mot en fast godtgjørelse for hver arrestant.

Politimesteren skrev videre: *Jeg har oppfattet fru Nilsen-Øgreid derhen, at hun mener, at der ved politiet bør ansættes en kvindelig funktionær. Tanken er meg ikke fremmed, og jeg akter at opta den til nærmere drøftelse.*

6. mai 1910 skrev politimester Wetteland til Stavanger bystyre at han anbefaler ansettelse av en kvinnelig politibetjent. Han listet også opp de vesentlige gjøremål for denne stillingen:

- *Ta sig av kvinder og børn som anbringes paa politistationen eller paa anden maate kommer i berøring med politiet*
- *Foreta kropsvisitation av kvinder hvor dette er paakrævet*
- *Yte hjelpe- eller hjemløse kvinder fornøden bistand og retledning*
- *Føre indseeende med børns gateliv*
- *Anstille undersøgelser vedk. forseelser eller forbrydelser begaaede av børn o. s. v.*
- *Forefallende arbeide paa stationen i den utstrækning som tid og evner maatte tillate.*

Videre skrev Wetteland at *den kvindelige politifunksjonær burde ha noe høyere utdannelse, f.eks. som lærerinne. ... Hun må være ved god helbred og i besiddelse av gode legemskrefter.*

Stavanger formannskap støttet politimesterens forslag og det ble bifalt av bystyret 8. april 1910. I mai ble forslaget behandlet i kommunenes budsjettkomité, og politimester Wetteland ble bemyndiget til å avvertere stillingen ledig i dagspressen.¹⁷

I begynnelsen av juni 1910 ble stillingen som «Kvindelig politifunktionær» utlyst i byens aviser.¹⁸

Kristine Midttveit

9. juli 1910 ble Stavangers første og Norges andre kvinnelige politibetjent ansatt. Det var Kristine Midttveit, fra Telavåg på Sotra. Hun hadde en allsidig utdannelse og arbeidet som lærerinne i Sunnhordland da hun søkte og fikk stillingen. Hun tiltrådte stillingen som politibetjent i Stavanger i 1911.¹⁹

I Stavanger kommunes budsjett for 1911 er «Kvindelig politibetjent» en egen budsjettpost. Stillingen er oppført med en lønn på 900 kroner i året, i tillegg kommer en «be-klejdningsgodtgjørelse» på 40 kroner. Lønningen var identisk med en lærerinnens lønn med samme ansiennitet.²⁰

Ansettelsen av Kristine Midttveit ble omtalt i flere aviser, og i kvinnemagasinet Urd ble hun portrettert slik:

Frøken Midttveit er av en god gammel bondeæt ute på Sartorøen i Sund prestegjæld, hvor hun er født den 10de september 1880.

Hun viste tidlig anlæg i forskjellige retninger, men da hun var den ældste av 9 søskende, blev hun 19 aar inden hun fik lov til å forlate hjemmet og ta et kursus ved Jæderens folkehøiskole. Det skulde imidlertid ikke bli med dette ene kursus. Var hun først kommet ut, vilde hun ogsaa nytte tiden. Hun tok 2 kurser ved folkehøiskolen, reiste derpaa til Stord lærerskole, hvor hun i 1904 tok den lavere lærerprøve og reiste endelig ind til Kristiania, hvor hun gjennemgik et 8 maaneders kursus ved den gymnastiske centralskole samt et 3 maaneders kursus ved den kvindelige industriskole.

Saaledes forberedt blev hun i 1907 konstitueret ved storskolen i sin hjembygd, hvilken stilling hun hadde til hun fik ansættelse ved tvangsarbeidsanstalten i Bergen. Herfra søkte hun sig til en husmorskole i søndre Bergenhus amt, men da hun ikke kunde føle sig hjemme derhenne, gik hun atter over til folkeskolen – denne gang til Strandvik i Søndhordland. Det var herfra hun søkte og fik posten som politibetjent i Stavanger.

Paa vor forespørsel hvordan hun egentlig kom til at interessere sig for politigjerningen, svarer hun selv: - Det var under mit arbeide ved tvangsarbeidsanstalten i Bergen at denne interesse blev vakt. Jeg fik der paa nært hold anledning til at se hvordan de stakkars kvinder, som efter løsgjængerloven var

Kristine Midttveit i 1912.
Foto: Anna M. Bakke / Fotodatabasen til Bygdebok for Sund.

dømt til tvangsarbeide, tok det likeoverfor politifunktionærerne. Jeg fikk den dypeste medlidenhet med dem, og ønsket at jeg kunde komme i direkte forbindelse med dem like fra gaten av og til de kom i cellen.²¹

Den kvindelige politibetjent var egen post i Stavanger kommunes budsjett til og med 1922. I politimester Søren Ruus' innstilling til kommunens budsjett for 1923 er stillingen tatt med og han understreker at *Jeg har i indeværende aar søkt at spare hvor spares kan ...*, men til ingen nytte - stillingen ble fjernet fra budsjettet.²²

Saken ble omtalt i Norsk Politiblad:

Politibetjent, frk. Kristine Midttveit fratraadte 31. oktober Stavanger politi efter 12 aars tjeneste.

Byens finansielle stilling var, som det vil erindres, aarsak til at en del velkjente etatschefer og funktionærer maatte forlade sine stillinger, og blant disse var ogsaa den kvindelige politibetjentstilling, som frk. Midttveit har indehat fra oprettelsen. Frk. Midttveit fandt imidlertid, at hun hadde tjent sin kommune saa samvittighetsfuldt, at hun ikke vilde opsies og sa saa selv op sin stilling, før bystyrets beslutning forelaa.

Ved frk. Midttveit's fratræden mister Stavanger politi sin eneste kvindelige politifunktionær og en utmerket kollega, som vil bli savnet av den hele etat.

*Ved parolen 31. oktober holdt politimesteren en tale til frk. M og takket hende for det trofaste arbeide og den gode kameratslige aand, hun hadde utvist i de forløpne 12 aars tjeneste ved politiet.*²³

Etter årene som politibetjent begynte Kristine Midttveit å arbeide som lærerinne ved Nylund skole, men byttet etter få år over til Storhaug skole, hvor hun arbeidet fram til 31. desember 1941.²⁴

Dorothea Schjoldager fulgte nøye med på hva som skjedde med de kvinnene som ble ansatt i politiet i 1911 – 12. I en oppsummerende bok om norske kvinners «stilling og livsvilkaar» utgitt i 1925 skrev hun bl.a.:

Av de 7 kvindelige konstabler, som i aarene 1911 – 12 blev ansat i Kristiania, Kristiansand S, Stavanger, Drammen og Bergen, er en avgaat ved døden og en ny ansat i hennes sted. Der arbeider for tiden kun 6; den 7de, som var ansat i Stavanger, maatte slutte sit arbeide, da bystyret i 1922 inddrog sin bevilgning til den post. Begrundelsen til dette var, at «byens forhold ikke særlig trængte kvinders hjælp inden politiet.» Vedkom-

I årene 1910-1912 ble det ansatt syv kvinnelige politibetjenter i Norge; to i Bergen og Kristiania, en i Kristiansand, Stavanger og Drammen. Illustrasjonen er hentet fra boka «Norsk Politiforbund gjennom 50 år 1950-1955» av Sigurd Rasmussen.

Kristine Midttveit ca. 1950. Faksimile fra Stavangeren 7. oktober 1961.

*mende kvinde fik imidlertid fra sine overordnede en udmerket attest for den dyktighet hun hadde vist i sitt arbeide.*²⁵

I tillegg til arbeidet som politibetjent og lærerinne var Kristine Midttveit engasjert på flere hold. Hun var politisk aktiv i Høyre og da Stavanger Høyrekvinner Forening ble stiftet i 1914, ble hun valgt som vararepresentant til det første styret.²⁶ Hun var også vararepresentant til Stavanger skolestyre i årene 1920 – 1922,²⁷ og i 1928 sto hun på Høyres valgliste til bystyrevalget.²⁸ I 1928 nedsatte Stavanger skolestyre en komité som skulle undersøke hva byens skoler kunne gjøre for å *motarbeide arbeidsledighetens ødeleggende virkninger på byens ungdom*. Kristine Midttveit representerte Stavanger lærerinneforening i denne komiteen.²⁹ Dessuten var hun også leddommer ved flere anledninger i lagmannsretten på 1920-, 1930- og 1940-tallet.³⁰ Hun var bl.a. en av de «lagrettemenn» som ble trukket ut til å dømme i en landssviksak høsten 1945.³¹

Kristine Midttveit bodde mesteparten av årene i Stavanger i Jelsagata 52.³² Hun døde i Telavåg 5. oktober 1961. Både dødsfall og begravelse ble omtalt i lokale aviser.

I Stavanger Aftenblad sto det bl.a.:

*Kristine Midttveit vart gravlagd frå bedehuset i Telavåg onsdag under stor deltaking. Det var med slekt og vener frå Telavåg, men også frå Oslo, Kristiansand, Stavanger og Bergen var det kome vener for å fylgja henne til siste kvilestaden. ... Mellom dei signerte kransane som var sendt til Kristine Midttveit si bære var også ein krans frå Storhaug skole, Stavanger.*³³

Ny politilov

Det var altså Stavanger bystyre som stemte for ansettelse av en kvinnelig politibetjent og Kristiansand kommune som hadde Mathilde Henriksen som ansatt til 1932.

Fram til «Politiloven av 1936» ble vedtatt, var det en blandet politiordning i Norge. Politiets øverste ledere lokalt, politimesteren og et fåtall andre lederstillinger var statlige, mens betjenter og konstabler var kommunalt lønnet.

Yrkesorganisasjonen Norsk Politiforbund ble stiftet i 1905, og deres fremste kampsak var at landets totale politivesen skulle være underlagt staten, ikke kommunene. Årsakene var at så lenge de vesentlige deler av politiutgiftene, og særlig tjenestemennenes lønninger, var avhengige av kommunale bevilgninger, var forholdene og betingelsene

ulike og polititjenestemennenes økonomiske vilkår kunne være høyst forskjellige. Over 30 års kamp ga til slutt resultater. All politivirksomhet ble underlagt staten fra og med 1. januar 1937.³⁴

Ågot Jacobsen

Det skulle gå 21 år før en ny kvinne ble ansatt i politiet i Stavanger.

Stavangers andre kvinnelige politibetjent ble født 21. desember 1899 i Stavanger og døpt som Aagot Olene Jakobsen. Foreldrene var Erik Berdines Jakobsen fra Jelsa og Johanne Jensine Jakobsen fra Bergen.³⁵

Familien bodde i Nygata 27 i Stavanger, de flyttet senere til Admiral Cruys gate 10 og så til Hjelmelandsgata 30 på Storhaug.³⁶

Ågot var elev ved Petri skole i skoleårene 1907/08 – 1911/12.³⁷ Skolen lå vis-a-vis St. Petri kirke. Denne bygningen skulle i 1943 bli hennes arbeidsplass. Skolen eksisterte fram til 1935. Bygningen var i dårlig stand og var vedtatt kondemnert. Likevel ble den tatt i bruk som midlertidig politikammer i 1937. Det var en uttrykkelig forutsetning, både fra kommunen og politiets side, at denne midlertidigheten ikke skulle ha en varighet på mer enn fem

Ågot Jacobsen ca. 1935. Foto: privat.

år. Slik skulle det ikke gå. I løpet av sommeren 1960 ble det nedslitte politikammeret revet og byggingen av et nytt politikammer på samme tomt ble satt i gang. 5. november 1962 ble det nye politikammeret tatt i bruk.³⁸

Det har ikke latt seg gjøre å dokumentere hvor Ågot Jacobsen fortsatte skolegangen, men i 1917 flyttet hun for en periode til morens hjemby Bergen og tok examen artium ved katedralskolen i 1920.³⁹

Ågot Jacobsen arbeidet så ved en barnekoloni, gikk på husmorskole og tilbake i Stavanger etablerte hun i 1923 en av byens første barnehager sammen med venninnen Sigrid Øgreid. Den hadde lokaler i Jelsagata 59.⁴⁰ I 1927/28 arbeidet hun ved Skjørsand tuberkulosekoloni i tidligere Fusa kommune i Hordaland.⁴¹ I 1929 reiste Ågot Jacobsen til Stockholm og utdannet seg til barnepleierske ved Almäna Barnhuset.⁴² Etter avsluttet utdanning arbeidet hun en periode ved det katolske sykehuset i Stavanger og som privat ansatt barnepleierske.

Vergerådsinspektise

I mars 1933 ble Ågot Jacobsen ansatt som inspektise i Stavanger vergeråd.⁴³

I 1896 kom «Lov om Behandling av forsømte Barn» (Vergerådsloven), men denne loven trådte ikke i kraft før i 1900. Samtidig ble den kriminelle lavalder hevet fra 10 til 14 år. Kommunene ble pålagt å opprette et vergeråd bestående av en prest og medlemmer valgt av bystyret. Med denne loven ble Norge blant de første land i verden med et offentlig barnevern.

De tiltakene vergerådet kunne ta i bruk, var bl.a.: alvorlig påtale og formaning til barn og foreldre, gi foresatte i hjem eller skole pålegg om refselse av barnet, eller ta barnet ut av hjemmet for plassering i en «pålidelig og hæderlig Familie», i et barnehjem, tvangsskoler eller skolehjem.

Vergerådet kunne også fradømme én eller begge foreldrene råderett over barnet. Det var et sterkt sedelighetsaspekt i vergerådsloven, noe som medførte et moralsk skjøn blant medlemmene i rådet.⁴⁴

I løpet av sine 10 år i vergerådet var Ågot Jacobsen en mye brukt foredragsholder, deltok aktivt i samfunnsdebatten og arbeidet utrettelig for å bedre forholdene for vanskeligstilte barn, kvinner og familier. På 1930-tallet var hun

Tegning hentet fra «Kvinnenes kamp for menneskerettighetene» av Aagot Benterud (1954).

Tidligere Petri skole, som lå i krysset Nytorget – Bergelandsgata, var i bruk som politikammer i Stavanger i perioden 1937-1960. Foto: Gard Paulsen / Stavanger byarkiv.

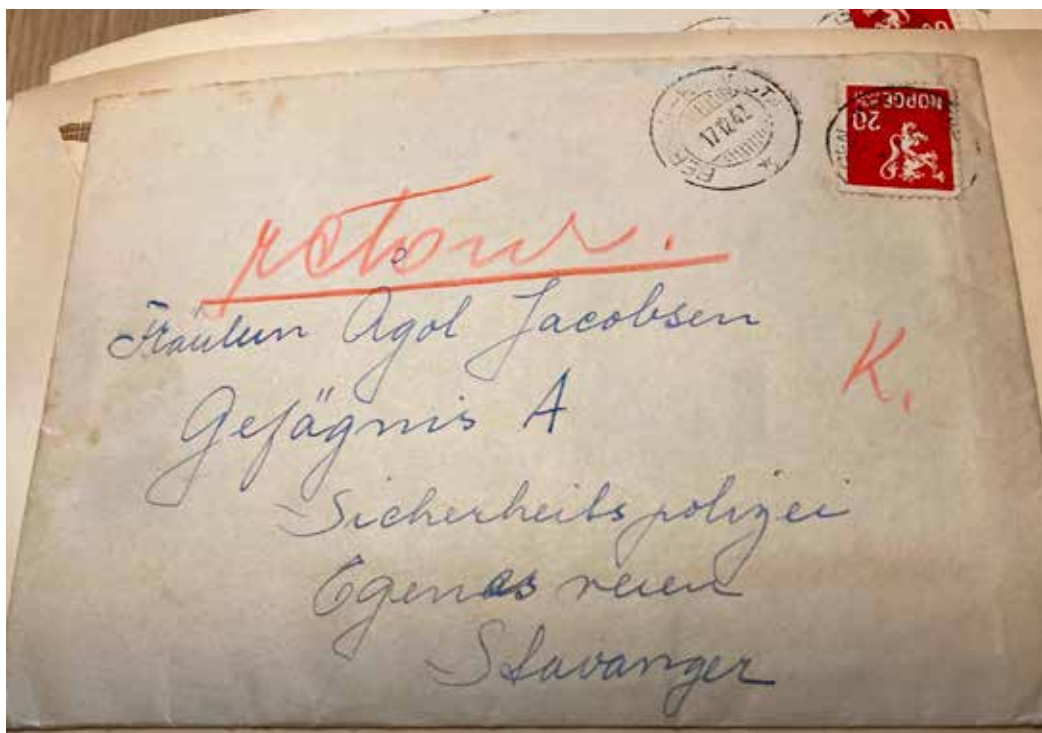
bl.a. i noen år leder av Stavanger barnevernslag, som var en sammenslutning av personer som arbeidet i den såkalte barneforsorgen. «Det er en stor samfundssak å ta sig av mødre og barneforsorgen», uttalte hun til Stavanger Aftenblad i september 1938.⁴⁵

Illegalt virksomhet

Aviser og tidsskrifter ble under okkupasjonen tidlig sensurert, og det var kun det som nazi-regimet tillot som kunne trykkes. Høsten 1941 ble over 500 000 radioapparater konfiskert for å hindre folk i å lytte på radiosendinger fra London. Derfor ble de illegale avisene så viktige. Her i distriktet ble det utgitt flere slike aviser, de største var «Frihet», «Stritt folk», «Jøssing» og «Patrioten».⁴⁶

Ågot Jacobsen var med på distribusjon av illegale aviser, men det ble aldri snakket om i familien. Sannsynligvis var hun med i distribusjonsapparatet enten til «Patrioten» eller «Jøssing». Det er ingen opplysninger fra familien som knytter henne til de politisk radikale miljøene som sto bak avisene «Stritt folk» og «Frihet».

Det var for mange som var involvert i informasjonsinnhenting, produksjon og distribusjon av de illegale avisene. Det var bare et spørsmål om tid før en opprulling ville komme. Utover våren 1942 fant det sted spredte arrestasjoner, og i løpet av juni og juli 1942 rullet Gestapo opp mesteparten av den lokale illegale pressen.⁴⁷

Familien til Ågot Jacobsen har tatt vare på brevene hun mottok mens hun satt fengslet høsten 1942. Hun hadde fødselsdag 21. desember og brevene sendt til henne 17. og 18. desember med fødselsdag- og julehilsener ble returnert avsender, fordi Ågot Jacobsen ble satt fri en av disse dagene.

5. oktober 1942 ble Ågot Jacobsen arrestert. I en arrestasjonsliste utarbeidet ved Stavanger politikammer etter krigen, står det «mistenkt illegale aviser». Hun ble plassert i Stavanger krets fengsel avdeling A i Lagårdsveien 43.⁴⁸

Ågots far, Erik B. Jacobsen, lå for døden i oktober 1942. Derfor fikk hun i løpet av denne måneden innvilget to korte permisjoner, den siste var 27. oktober, dagen før faren døde. En politimann fotfulgte henne under begge permisjonene.

Det tyske politiet greide tydeligvis ikke å få bekreftet mistankene mot henne, og hun ble sluppet fri 17. eller 18. desember, like før sin 44-årsdag.⁴⁹

Bakgrunn for ansettelse av den andre kvinnelige politibetjenten

Under okkupasjonen av Norge var det en sterk økning i veneriske sykdommer, og sykdomstallene hos kvinner økte langt mer enn hos menn. Tyske styresmakter så med stor uro på denne utviklingen, og det ble innført rapporteringsplikt for tyske soldater som ble smittet. Politiet begynte å få anmeldelser fra tyskere om norske kvinner som skulle «ha

smittet ned tyskerne.» Disse kvinnene ble sett på som det «ondens rot» og tiltak ble rettet mot dem, ikke mot mennene. Norsk politi ble mobilisert for å avhjelpe problemene. Egne tjenestemenn, gjerne nyansatte kvinner, ble satt til å spore opp, registrere og være ledsagere til medisinske undersøkelser av «tyskerjentene». Arbeidet med disse «asosiale kvinnene», som tyskerne kalte dem, var den viktigste oppgaven for sedelighetspolitiet i krigsårene.⁵⁰

29. januar 1943 sendte leder for Kriminalpolitiet i Oslo, Jørgen Wiermyhr, et memo til Sikkerhetspolitiet og Sikkerhetstjenesten i Oslo med tittel «Weibliche Polizei» - (Kvinnelig politi). Dette memoet ble distribuert videre, bl.a. til politimesteren i Stavanger. I memoet blir det anbefalt at det ansettes flere kvinnelige politifunksjonærer. Innledningsvis slås det fast at det for tiden er 12 kvinnelige politifunksjonærer i riket. De fordelte seg slik: fem i Oslo, fire i Bergen, en i Drammen, Kristiansand og ved Statspolitiet i Oslo. Videre ble det slått fast at arbeidsoppgavene til kvinnelige politifunksjonærer skulle begrenses til følgende:

- Forhør av mindreårige
- Etterforske sedelighetsforbrytelser og fosterfordrivelsler
- Holde oppsyn med prostituerte og arbeidsskye kvinner
- Hallikvirksomhet
- Gjøre undersøkelser angående personer med kjønns sykdommer
- Lete etter savnede kvinner
- Ledsage og overvåke kvinnelige fanger på reise
- Kroppsvisitering av kvinnelige fanger

I memoet anbefales det ansettelse av kvinnelige politifunksjonærer, da kvinner erfaringsmessig har de beste forutsetninger og egenskaper for å løse saker innenfor de områdene som er nevnt.⁵¹

Dette var bakgrunnen for at Ågot Jacobsen ble ansatt som politikonstabel ved Stavanger politikammers sivilavdeling 1. mai 1943. Noe som hun også bekreftet i et intervju med Stavanger Aftenblad i 1954.

Hun ble ansatt i politiet drøyt fire måneder etter at hun ble løslatt fra fengsel A mistenkt for å ha vært involvert i distribusjon av illegale aviser. Ansettelsen vakte oppsikt blant noen av naboene på Storhaug og i deler av familien. Ågots mor fikk spørsmål om datteren hadde meldt seg inn

Ågot Jacobsen portrettert av Henry Imsland. Faksimile fra Stavanger Aftenblad 13.mars 1954.

i Nasjonal Samling (NS) da hun begynte i politiet, noe hun definitivt ikke hadde gjort. Begrunnelsen for ansettelsen er ikke kjent, men kanskje kombinasjonen av at Ågot Jacobsen var en voksen, myndig, uredd dame med 10 års erfaring fra Vergerådet som gjorde at hun ble ansatt i politiet, til tross for mistankene som ble rettet mot henne noen måneder tidligere.

Politibetjent Jacobsen

Ågot Jacobsen var i en periode kollega med motstandskvinnen Solveig Bergslien. Ved å bl.a. lytte på de ulovlige radiosendingene fra London og videreformidle disse, var Solveig Bergslien en av de viktigste bidragsyterne til den illegale avisen «Patrioten». Solveig Bergslien ble arrestert 21. oktober 1943 og funnet død i cellen i Gestapos hovedkvarter på Solvang 25. november 1943.⁵²

I 1948 utga Norsk Politiforbund et minneskrift over polititjenestemenn som falt under krigen. Minneordene om Solveig Bergslien ble skrevet av Ågot Jacobsen, og hun skrev bl.a. følgende:

Solveig het hun og bar sitt navn med ære. Lys og glad, flink og korrekt. Det var ikke så lenge hun arbeidet ved kriminalavdelingen – hun ble ansatt 1. mars 1943 og arrestert 21. oktober samme år. Vitebegjærlig og intens som hun var skjøv hun ikke problemene unna, men gikk rakt på: Dette vedkommer meg. Nettopp hun måtte inn i det illegale arbeid. ... En middag i oktober 1943 ble hun hentet av Gestapo på politikammeret og satt i kjelleren i Egenesveien 17. Hun var ustanselig i forhør, den siste dagen i hele ti timer. Denne kvelden fikk hun sagt til en medfange: «Jeg røper ingen, da dør jeg

Formann i Politiets velferdsutvalg, politibetjent Ågot Jacobsen, skjenker kaffe til den nye politimesteren Olav Refsnes Lea. Til høyre politiinspektør Severin Bredahl. Faksimile fra Stavanger Aftenblad 2. februar 1956.

heller!». – Neste morgen fant de henne død. Ingen vil glemme denne dagen på politikammeret. Det hadde vært harde tider for politiet disse siste måneder – nå rant begeret over.

Solveig ble begravet på Egenes kirkegård. Trass i Gestapos forbud fulgte 400 mennesker henne til graven. Utenfor sto menneskemassen tett, holdt i sjakk av nazipolitiet med sin «president» i spissen. Ingen av hennes venner i politiet fikk følge henne til det siste hvilested.

Minnetavlen over de falne på politikammeret bærer også navnet Solveig Bergslien og speiderne har reist et minnesmerke på hennes grav.

La hennes minne være en fakkell.⁵³

I mars 1954 ble Ågot Jacobsen intervjuet av journalist Ruth Thomsen i Stavanger Aftenblad. I intervjuet ga hun følgende begrunnelse for ansettelsen:

Det var problemet under krigen med utbredelsen av kjønns sykdommene som krevde en fast ansatt kvinnelig politikonstabel.

I intervjuet omtales også noen av Ågot Jacobsens andre arbeidsoppgaver:

Det er ofte sinnslidende mennesker som trenger en kontaktstund på politibetjentens kontor. Det er hennes avdeling som tar seg av de sinnssyke som politiet må hjelpe. Og det har i årenes løp vært mange opprørende scener når man av plassmangel på Dale og sykehuset har måttet beholde de syke i arresten. Det er blitt meget lettere i det siste. ...

Hun har ikke uniform, men politiskiltet er skjult i drakt eller kåpe – for nødvendig bruk. Det hendte en natt at hun sammen med en sivilkledd politimann innsiserte en båt ved kaien, på let etter piker. En hjelpsom matros trakk henne raskt inn i en salong og hvisket at det var kontroll om bord og han visste om et sted hvor han kunne gjemme henne. ...

Foruten sinnssykesakene med transport til asyl og en mengde formalia i den anledning er piker på vift et arbeidsobjekt for politibetjenten – og det er langt mindre morsomt og pikant enn «prinsesser på vift». Og kvinner som misbruker alkohol er ofte en hard nøtt å knekke for politiet.⁵⁴

Etterkrigstiden

1. desember 1945 ble Ågot Jacobsen forfremmet til politibetjent. Både som politikonstabel og som politibetjent hadde hun lønn som sine mannlige kollegaer av samme grad.⁵⁵

Ågot Jacobsen ca. 1970. Foto: privat.

Samtidig med sitt arbeid i politiet fortsatte Ågot Jacobsen sitt sosiale og samfunnsmessige engasjement. Hun var bl.a. formann i Stavanger kvinneråd og i Yrkeskvinner Klubb. I 1953 ble hun utnevnt av Sosialdepartementet som fast medlem i kontrollkommisjonen for Dale sykehus.⁵⁶

Hun fortsatte å arbeide i Sivilavdelingen fram til sin siste arbeidsdag i politiet, som var 31. desember 1961. To dager senere ble hennes avgang omtalt i Stavanger Aftenblad:

Politibetjent Ågot Jacobsen har sluttet i sivilavdelingen ved Stavanger politikammer etter nesten 19 års tjeneste. Hun har hele tiden vært den eneste kvinnelige «politien» i Stavanger og hennes arbeidsfelt har ligget i den sosiale sektor. Det har vært hennes jobb å ta seg av «båtjentene», kvinnelige løsgjengere, barnevernssaker, bidragsplikt og ellers hva som måtte dukke opp hvor en kvinne trengtes. ... Etter at Dale er utbygget kommer politiet ikke opp i de vanskelige situasjoner de hadde før da de måtte ta seg av sinnssyke. Men når det gjelder de ungen pikene som skeier ut, ser det dessverre ut til at de blir yngre og yngre, selv om antallet ikke stiger. Det er særlig alkoholen som er et problem for kvinnelige løsgjengere. ... Ågot Jacobsen ser tilbake på sin arbeidstid som en interessant tid, hun har alltid likt å arbeide med mennesker. På tross av vanskelige oppdrag og lite hyggelige oppdrag har det vært rike år.⁵⁷

Etter at hun sluttet i politiet, arbeidet Ågot Jacobsen i noen år som sosialkurator ved Dale psykiatriske sykehus. Hun var i denne perioden også bl.a. medlem i representantskapet til «Sinnslidendes Venner», en stiftelse hun la ned et stort arbeid for.

Det sterke sosiale engasjementet, omtanken og viljen til å hjelpe utsatte kvinner og barn, samt viljen til å kjempe for kvinners deltakelse i samfunnslivet beholdt hun til det siste. Ågot Jacobsen døde 5. august 1978.⁵⁸

Avslutning

Kvinner deltakelse i politiet har endret seg dramatisk siden den første ble ansatt i 1910. De første kvinnelige politibetjentene arbeidet med saker som begrenset seg til sedelighetssaker, kvinnelige arrestanter og hjelpetrengende barn.

Politiet var en mannsbastion, og først i 1958 ble kvinner og menn formelt likestilt ved ansettelse i politiet. Da syv kvinnelige politiaspiranter i 1959 ble tatt inn i samme ordenstjeneste som menn, ble det gitt uttrykk for misnøye

og tvil. Dette var en tid med mangel på arbeidskraft, så det var konjunktorene som åpnet opp for dem.

I 1959 sto dette innlegget fra en mannlig politibetjent på trykk i Norsk Politiblad:

Yrkeskvinner bør bare være ugifte. Gifte kvinner og mødre med barn bør ha nok å gjøre i sitt hjem. ... Gi politiet den nødvendige utrustning og rettsbeskyttelse, rimelig lønn og gunstige arbeidsvilkår, så tror jeg de tomme plasser kan fylles med nødvendig, dyktig og brukbar mannlig arbeidskraft.⁵⁹

Sommeren 1964 patruljerte den første uniformerte kvinnelige politikonstabelen i Stavanger. Dette ble omtalt i Stavanger Aftenblad, og avisen valgte å starte omtalen slik:

Sveisen jente, ikke sant? Og så er hun den eneste kvinne i Stavanger, ja, for så vidt også i hele Rogaland som bærer denne drakten og dette hodeplagget. Det er Margrethe Eik Nordbø, Stavangers nyeste politikonstabel, som er ute på sin første patruljetjeneste, og kavalier var politibetjent Anton Hauge.⁶⁰

Fra slutten av 1950-årene og fram til 1972 var kvinneandelen av politiaspiranter to-tre i året. I 1972-1973 økte

Margrethe Eik Nordbø (etternavn endret til Eik Vadla ved giftemål) var den første kvinnelige politikonstabel i uniformert patruljetjeneste i Stavanger. Hun avsluttet sin karriere i politiet som politiførstebetjent i 2000. Faksimile fra Stavanger Aftenblad 9. juli 1964.

antallet til 23 og i 1973 uteksaminerte Statens Politiskole det første kullet med kvinnelige politiaspiranter som hadde fullverdig operativ utdanning. I 1973 fikk også kvinnelig politi gjennomslag for den årelange kampen for å skifte ut skjørt med uniformbukse.⁶¹

Norsk politi har gjenspeilet de store samfunnsmessige endringer som har skjedd i Norge de siste 40-50 år. Kvinners deltakelse i arbeidslivet og yrkesvalg til det som tidligere ble karakterisert som mannsyrker, har endret seg markant. Politiet har også siden 1981 hatt et uttalt mål om bred rekruttering for å kunne utføre samfunnsoppdraget på en god måte, og det er et politisk mål at norsk politi skal speile befolkningen.⁶²

Nåværende politidirektør i Norge er kvinne,⁶³ det samme er seks av 12 politimestre.⁶⁴ Det er per i dag 163 politiansatte i driftsenheten Stavanger og Ryfylke, av disse er 61 kvinner.⁶⁵

I 1920 ble de første 24 elevene tatt opp ved Statens Politiskole. Høsten 2020 startet 400 politistudenter sin utdanning ved Politihøgskolen, av disse var 51% kvinner.⁶⁶ Den tiden hvor en kvinne kan omtales som en «politimessig luksusgjensstand», er heldigvis for lengst forbi.

*Takk til Åse Sannung Roalkvam (Ågot Jacobsens niese),
Jan Magne Arntsen og Øystein Hetland for god hjelp.*

Arkivkilder:

Riksarkivet. Memo «Weibliche Polizei» datert 29.01.1943. S-3978-E-Ee-L0004
Statsarkivet i Stavanger. St. Petri sokneprestkontor, SAST/A-101813/001/30/30BA/L0019: Ministerialbok nr. A 20, 1888-1901
Stavanger Byarkiv. Adressebøker for Stavanger 1901 – 1961
Stavanger Byarkiv. Årsmeldinger fra Storhaug og Nylund skole 1922-1942
Stavanger Byarkiv. Stavanger Bystyreforhandlinger. Indstillinger med bilage forelagt Stavanger bystyre 1909-1922

Nettsteder:

https://snl.no/.tema/Norsk_kvinnehistorie
https://nbl.snl.no/Dorothea_Schjoldager
https://no.wikipedia.org/wiki/Fridtjov_Hegge
https://no.wikipedia.org/wiki/Johan_Bredal
<https://lokalhistoriewiki.no/index.php?title=Politi&mobileaction=togg>
[le_view_desktop](https://forskning.no/kjonn-og-samfunn/slik-hadde-de-forste-)
<https://forskning.no/kjonn-og-samfunn/slik-hadde-de-forste->

[politikvinnene-det/427489](https://www.nrk.no/nordland/jenter-i-flertall-pa-polititdanningene-i-bodo-oslo-og-stavern-_en-bevisst-strategi-1.15126073)
https://www.nrk.no/nordland/jenter-i-flertall-pa-polititdanningene-i-bodo-oslo-og-stavern-_en-bevisst-strategi-1.15126073
<https://www.politiet.no/om-politiet/ansatte/pod/benedicte-bjornland/>
<https://www.politiet.no/om-politiet/organisasjonen/>

Litteratur:

Arntsen, Jan Magne (2018) En fortiet historie. Tjemsland-gruppa og kommunistisk motstand i Stavanger 1940 – 1945. Piren forlag, Stavanger
Eide, Karl (1959) Stavanger politilag 1909 – 1959. Stavanger, Stavangers Trykkeri
Høgh, Marie (1925) Norske Kvinder. En kort oversigt over deres stilling og livsvilkaar, bind II. Berg & Høghs forlag, Oslo
Norsk Kvindesagsforening (1903) Referat fra Nordisk Kvindesagsmøde i Kristiania 3.-7. juli 1902
Norsk Politiforbund (1948) Minnesskrift over falne polititjenestemenn i krigen 1940 – 1945. Oslo, Hammerstads boktrykkeri
Omdal, Sven Egil (2016) Gestapokjelleren: Aldershjemmet som ble fryktens hus. Kolofon forlag, Oslo
Rasmussen, Sigurd (1954) Politimannen i Oslo: Hans kamp og historie. Oslo, Prent forlag
Rasmussen, Sigurd (1955) Norsk Politiforbund gjennom 50 år – 1905 - 1955. Oslo, Hammerstads boktrykkeri
Ringdal, Nils Johan (1987) Mellom barken og veden: Politiet under okkupasjonen. Aschehoug forlag, Oslo
Riskå, Ivar (red.) (1984) Stavanger politilag 1909-1984. Stavanger, Verbum
Syvertsen, Sigrid (1960) Kvinner i strid: Historien om Arbeiderpartiets kvinnebevegelse. Oslo, Arbeidernes Opplysningsforbund

Artikler og tidsskrifter:

Laake, Helga (2010) Emma Nielsen Øgreid. Mortepumpen 2010:2
Neby, Lars Olsen (2017) Kommunal sosialomsorg i Stavanger fram til 1965. Stavangeren 2017:1. Byhistorisk forening Stavanger
Tronstad, Roger (2010) Elise Mathilde Henriksen, Norges første politikvinne. Årsskrift for Norsk Politihistorisk Selskap
Norsk Politiblad 1911, nummer 3
Norsk politiblad 1922, nummer 24
Urd 1910, nummer 49

Aviser:

1ste Mai: 11.12.1919, 18.12.1929 og 24.09.1945
Stavanger Aftenblad: 07.06.1910, 30.08.1923, 16.11.1928, 12.12.1928, 10.03.1933, 24.09.1938, 21.03.1953, 13.03.1954, 13.10.1961, 02.01.1962, 09.07.1964 og 07.08.1978
Stavangeren: 13.11.1931 og 19.11.1959
Arbeidet 14.03.1928

Diverse:

Arrestasjonslister utarbeidet ved Stavanger politikammer 1945.

I privat eie

Sør-Vest politidistrikt. Brev 22/151827-4 datert 19.09.2022

Noter

- 1 https://snl.no/.tema/Norsk_kvinnehistorie (23.10.2022)
- 2 https://nbl.snl.no/Dorothea_Schjoldager (23.10.2022)
- 3 Referat fra Nordisk Kvindesagsmøde 1902: 41
- 4 Syvertsen 1960: 84
- 5 https://no.wikipedia.org/wiki/Fridtjov_Hegge (23.10.2022)
- 6 Syvertsen 1960: 85
- 7 Rasmussen 1954: 230
- 8 Rasmussen 1955: 238
- 9 Norsk Politiblad 1911:3, side 22
- 10 Rasmussen 1955: 239
- 11 Tronstad 2010
- 12 Stavanger Bystyreforhandlinger 1909. Møte i bystyret 22.12.1909 sak 7
- 13 https://no.wikipedia.org/wiki/Johan_Bredal (23.10.2022)
- 14 Stavanger Bystyreforhandlinger 1909. Møte i bystyret 22.12.1909, sak 7
- 15 Laake 2010:2, side 28
- 16 Stavanger Bystyreforhandlinger 1910. Møte i bystyret 20.12.1910, sak 9
- 17 Stavanger Bystyreforhandlinger 1910. Møte i bystyret 20.12.1910, sak 9
- 18 Stavanger Aftenblad 07.06.1910
- 19 Eide 1959: 59
- 20 Stavanger Bystyreforhandlinger 1911. Møte i bystyret 20.12.1911, sak 7
- 21 Urd 1910: 582
- 22 Stavanger Bystyreforhandlinger 1922. Framleggelse av Bykassens budsjett for 1922-23, 18.07.1922
- 23 Norsk Politiblad 1922:24, side 187
- 24 Årsmeldinger fra Storhaug og Nylund skole (1922 – 1942)
- 25 Høgh 1925: 40
- 26 Stavangeren 19.11.1959
- 27 1ste Mai 11.12.1919
- 28 Stavanger Aftenblad 16.11.28
- 29 Stavanger Aftenblad 12.12.1928
- 30 1ste Mai 18.12.29 og Stavangeren 13.11.31
- 31 1ste Mai 24.09.1945
- 32 Adressebøker for Stavanger 1930-1961
- 33 Stavanger Aftenblad 13.10.61
- 34 Rasmussen 1955: 36 og https://lokalhistoriewiki.no/index.php?title=Politi&mobileaction=toggle_view_desktop (02.10.2022)
- 35 St. Petri Ministrialbok 1888-1901
- 36 Adressebøker for Stavanger
- 37 Elevprotokoller fra Petri skole 1907 – 1912

- 38 Riska 1984: 99
- 39 Digitalarkivet, personsøk på Aagot Olene Jakobsen
- 40 Stavanger Aftenblad 30.08.1923
- 41 Arbeidet 14.03.1928
- 42 Stavanger Aftenblad 13.03.54
- 43 Stavanger Aftenblad 10.03.1933
- 44 Neby 2017: 32
- 45 Stavanger Aftenblad 24.09.1938
- 46 Arntsen 2018: 117
- 47 Arntsen 2018: 118
- 48 Arrestasjonslister fra Stavanger politikammer 1945
- 49 Brev adressert til Ågot Jacobsen sendt i retur til avsender
- 50 Ringdal 1987: 173
- 51 Memo om kvinnelig politi datert 29.01.1943
- 52 Omdal 2016: 65
- 53 Norsk Politiforbund 1948: 14
- 54 Stavanger Aftenblad 13.03.1954
- 55 Eide 1959: 59
- 56 Stavanger Aftenblad 21.03.1953
- 57 Stavanger Aftenblad 02.01.1962
- 58 Stavanger Aftenblad 07.08.1978
- 59 Forskning.no 10.04.2016 (13.11.2022)
- 60 Stavanger Aftenblad 09.07.1964
- 61 Forskning.no 10.04.2016 (13.11.2022)
- 62 Nrk.no 19.08.2020 (13.11.2022)
- 63 <https://www.politiet.no/om-politiet/ansatte/pod/benedicte-bjornland/> (22.11.2022)
- 64 <https://www.politiet.no/om-politiet/organisasjonen/> (22.11.2022)
- 65 Brev fra Sør-Vest politidistrikt datert 19.09.2022
- 66 Nrk.no 19.08.2020 (13.11.2022)

Illustrasjon: Hege Vatnaland

Pensjonert høyesterettsdommer dr. juris

MAGNUS MATNINGSDAL

UTVIKLINGSTREKK I NORSK STRAFFERETT FRA STRAFFELOVEN 1902 FRAM TIL 2022

Norsk strafferett har gjennomgått betydelige endringer det siste århundret. Noen endringer skyldes at holdninger i samfunnet har endret seg, andre at det har oppstått nye behov, blant annet som følge av den tekniske utviklingen. Endringen er størst når det gjelder reaksjonene. På noen områder er straffen blitt skjerpet, på andre områder er reaksjonene blitt mildere. Ved noen reformer har prøveordninger i Rogaland spilt en viktig rolle.

1 Innledning

Vår någjeldende straffelov, lov av 20. mai 2005 nr. 28 om straff, er Norges tredje alminnelige straffelov. Da den trådte i kraft 1. oktober 2015, avløste den Alminnelig borgerlig Straffelov av 22. mai 1902 nr. 10, som hadde vært i kraft siden 1. januar 1905. Denne loven avløste på sin side Lov angaaende Forbrydelser av 20. august 1842, som ble omtalt som kriminalloven.

Fra 1905 fram til 2015 ble det nærmest årlig vedtatt flere endringslover. Disse lovene bestod for en stor del av endringer av gjeldende straffebud, innføring av nye og opphevelse av tidligere straffebud. Endringene har dels vært begrunnet i endret oppfatning i samfunnet, og dels i at samfunnsutviklingen har skapt nye behov for kriminalisering.

Et velkjent eksempel på avkriminalisering er straffebudet mot homoseksuell aktivitet mellom menn i lovens § 213 første ledd, som ble opphevet ved lov 21. april 1972 nr. 18. Samme paragraf inneholdt i andre ledd også et straffebud mot seksuell omgang med dyr som ble opphevet samtidig. Plasseringen i samme paragraf var sannsynligvis begrunnet i

Mye har skjedd i norsk strafferett etter Kong Christian Den Femtis Norske Lov fra 1687.

at begge handlingene i Kong Christian Den Femtis Norske Lov fra 1687 var omfattet av straffebudet om «Omgjængelse mod Naturen». Seksuell omgang med dyr – crimen bestialitatis – er fortsatt straffbar, jf. lov av 19. juni 2009 nr. 97 om dyrevelferd § 37 jf. § 14 bokstav c. Høyesterett har så sent som i 2022 behandlet en alvorlig straffesak om slike handlinger (HR-2022-737-A).

Ved en overordnet tilnærming er imidlertid endringene i reaksjonssystemet mest omfattende. Dette skyldes dels at enkelte tidligere reaksjoner ikke har gitt ønsket effekt, men ikke minst endringer i den strafferettslige tankegangen. Dette har særlig gjort seg gjeldende siden begynnelsen av 1980-tallet, hvor institusjoner i Rogaland har spilt en viktig rolle. Dette kommer jeg tilbake til i punkt 4.

2 Overgangen fra kriminalloven til straffeloven

Da straffeloven av 1902 var 100 år gammel, arrangerte Justisdepartementet et jubileumsseminar hvor bl.a. professor dr. juris Henry John Mæland holdt foredraget «Fra Krimi-

nalloven til straffeloven». Foredraget er trykt i Tidsskrift for strafferett 2002 s. 326-337. Om grunntrekkene i kriminalloven skriver han:

«Kriminalkommisjonen av 1835 gir en gjennomgang av ulike begrunnelser for å anvende straff og tar i hovedsak et standpunkt til fordel for avskrekkingsteori. Det er lagt vekt på straffetrusselens avskrekkende betydning, og straffutmålingen bygger på prinsippet om straff utmålt etter forbrytelsens grovhet – og således en klassisk straffeideologi.»

De siste tiårene før forrige århundreskifte gjorde det seg imidlertid i Europa gjeldende strømninger hvor man var mer opptatt av årsaker til kriminalitet, og hvor flere forskere forsøkte å undersøke kjennetegn på lovbryster som kunne forklare vedkommendes straffbare handlinger. Denne diskusjonen kan jeg ikke gå inn på. Det sentrale i vår sammenheng er at oppmerksomheten ble rettet mer mot individualprevensjon og mot en mer human strafferettspleie. I denne sammenheng er det naturlig å fremheve et foredrag som professor Getz holdt i 1894, hvor han uttalte at den

«væsentligste Mangel ved vor gjældende Kriminallovgivning er efter min Opfatning dens ensidige rent strafferetlige Karakter. Det er, som om den alene spørger om, hvad der er strafværdigt, og hvilken Straf da passende kan anvendes. Den bekymrer sig lidet, om i det enkelte Tilfælde ogsaa noget kan oppnaaes ved at anvende Straf, og endnu mindre, om ikke andre Forholdsregler vilde være et bedre Middel mot Ondet eller det ialfall paakræves ved Siden af Straffen, hvis ikke denne skal blive til ingen Nytte.»

Tankene i dette foredraget er av stor interesse fordi Getz var formann for Straffelovkommissionen og dermed den viktigste premissleverandøren til straffeloven. Reformarbeidet førte for øvrig ikke bare til vedtakelsen av en ny straffelov, men også til vedtakelsen av en ny vergerådslov i 1896, en løsgjengerlov i 1900 og en ny fengselslov av 1900 som medførte omfattende endringer av det norske fengselsvesenet – en utvikling som har fortsatt, slik at de innsattes situasjon i dag er langt bedre enn ved forrige århundreskifte.

Selv om Getz i dette foredraget ga uttrykk for en individual tilnærming, var denne tilnærmingen langt fra enerådende for den nye loven. I den nevnte artikkelen oppsummerer professor Mæland helhetsinntrykket slik:

«Som det fremgår, vektla Straffelovsreformen i betydelig grad

individualprevensjonen. Det er likevel ikke riktig å si at straffeloven innebar en fullstendig avstandstagen fra en klassisk straffeideologi basert på allmennprevensjon og synspunkter om forholdsmessig straff.»

I det følgende skal jeg se på utviklingen av de ulike straffereaksjonene og begynner med fengselsstraffen.

3 Ubetinget fengsel

3.1 Rettstilstanden og rettsoppfatningen før ca. 1970

Etter kriminalloven var lengste fengselsstraff fengsel inntil 120 dager, jf. lovens kapittel 2 § 18. Lengre frihetsstraffer ble fastsatt som straffarbeid. Straffeloven avskaffet straffarbeid som reaksjon. Opprinnelig kunne det avhengig av forbrytelsens alvor anvendes fengsel mellom 21 dager og 15 år samt i de alvorligste tilfellene – f.eks. drap – på livstid. Hvilken lengstestraff som kunne anvendes (øvre strafferamme) var fastsatt i det enkelte straffebudet. Livstidsstraffen ble i 1981 erstattet av en øvre strafferamme på fengsel inntil 21 år.

Fengselsstraffen var naturligvis da som nå begrunnet i allmennpreventive hensyn – altså virkningen overfor allmennheten. Men i tillegg var den ansett å ha en individualpreventiv funksjon. Denne holdningen ble beskrevet av professor Andenæs i hans første utgave av Alminnelig strafferett, som ble utgitt i 1956:

«I de siste par menneskealdre har det i lovgivningen vært en sterk tendens i retning av å åpne adgang til en differensiert behandling av lovovertrедerne, slik at reaksjonen kan avpasses etter det som er nødvendig for å hindre *denne tiltalte* i å forgå seg på ny. I stor utstrekning er dette skjedd ved at loven har gitt anvisning på oppdragende og sikrende foranstaltninger, enten i stedet for straff, eller ved siden av straffen.»

Dette utsagnet var rett nok primært myntet på ungdomsfengselet, som jeg kommer tilbake til i punkt 5.3. Men samtidig var det også utslag av et syn om frihetsberøvelsens gunstige effekt på den domfelte.

Som jeg kommer inn på i punkt 5.3, oppnådde man ikke de resultatene som man håpet på ved innføringen av ungdomsfengselet. Dette finner man et klart uttrykk for i professor Andenæs' andre utgave av Alminnelig strafferett, som ble utgitt i 1974:

«Dermed er man tilbake der man startet før loven av 1928 [loven som ga hjemmel for arbeidsskolen]. Når man ikke kan fortsette med påtaleunntatelser og betingede dommer overfor en ung lovovertrедer, er det en vanlig tidsbestemt fengselsstraff man må gripe til. Utviklingen har stort sett vært en serie av skuffelser. De store forhåpninger om å erstatte straff med opplæring og påvirkning overfor unge lovovertrедere har vist seg å være lite realistiske.»

Selv om Andenæs her taler om «opplæring og påvirkning», er det ungdomsfengselet som han særlig tenker på. Vegen videre gir han ingen anvisning på.

3.2 Utviklingen fra begynnelsen av 1980-tallet

Straffeloven av 1902 åpnet for et vidt dommerskjønn ved straffutmålingen. Dette gjelder ikke bare for straffens lengde, men også for valget mellom betinget og ubetinget fengsel. Når det gjelder betinget fengsel, en mulighet som ble åpnet i 1894, hvor Norge var et foregangsland i Norden, har lovgiver ut over 1900-tallet vedtatt en rekke endringer som har åpnet mer og mer for at domstolene kan gjøre fengselsstraffen betinget. Utviklingen hadde etter hvert gått så langt at straffeloven fra og med 1981 begrenser seg til å fastsette at fengselsstraffen «kan» gjøres betinget. Se nå straffeloven 2005 § 34. Årlig blir mellom 40 og 50 prosent av fengselsstraffene gjort betinget. Betinget dom begrunnes først og fremst i lovbrysterens lave alder eller i at handlingen ikke er tilstrekkelig alvorlig til å begrunne ubetinget fengsel.

Den store dommerfriheten har bl.a. åpnet for at Høyesterett har kunnet utvikle nye straffutmålingsmomenter – både skjerpende og formildende. Av særlig interesse er at Høyesterett på begynnelsen av 1980-tallet ble forelagt noen saker hvor den domfelte hadde sonet flere tidligere dommer for tilsvarende forhold. Etter de siste lovbruddene hadde vedkommende endret livsstil – avsluttet eller eventuelt redusert rusbruken, kommet i arbeid og at det ikke forelå kunnskap om nye lovbrudd. Sagt på en annen måte: Det var nå «lys i enden av tunellen». Spørsmålet var da: Skulle man velge en betinget fengselsstraff slik at man på den ene siden ikke risikerte å ødelegge den positive utviklingen, og i tillegg gi vedkommende et incitament til å avholde seg fra ytterligere kriminalitet? Selv om dette var en situasjon som omtrent ikke hadde fått noen oppmerksomhet i Andenæs'

Professor Johs. Andenæs var en autoritet i norsk strafferett. Han ga ut boken «Alminnelig strafferett» i 1956. Foto: Byhistorisk samling, Oslo museum.

lærebok og en tilsvarende bok av professor Bratholm som ble utgitt i 1980, valgte Høyesterett i noen saker å fastsette straffen til betinget fengsel med en prøvetid på to år. Etter hvert har dette momentet – rehabilitering – blitt ett av de viktigste momentene som kan begrunne en reaksjon i frihet.

Det prinsipielt sett interessante ved denne praksis, og den videre utviklingen som jeg behandler i punkt 4, er at individualpreventive hensyn fra og med disse avgjørelsene brukes som begrunnelse *mot* å idømme ubetinget fengsel.

Denne utviklingen, som jeg behandler i punkt 4, har også et viktig motstykke ved at straffen særlig for grovere volds- og seksuallovbrudd har blitt betydelig skjerpet. Detaljene i denne skjerpingen ville det føre for langt å gå detaljert inn på. Jeg nøyer meg med å nevne at på 1990-tallet var normalstraffen for voldtekt til samleie i underkant av to år. Fra 2000 til 2010 økte den til ca. to år og ni måneder. Etter den tid er normalstraffen fengsel i fire år.

4 Utviklingen av reaksjoner i frihet

4.1 Samfunnstjeneste – nå samfunnsstraff

På slutten av 1970-tallet fremla Justisdepartementet Kriminalmeldingen – St. meld. nr. 104 (1977-78) – hvor det ble argumentert for en mildere kriminalpolitikk. Meldingen var sterkt omstridt, og noen av de sterkeste motstanderne var to sentrale jurister bosatt i Rogaland – byrettsjustitiarius Andreas Cappelen og daværende statsadvokat Georg Fredrik Rieber-Mohn.

På kort sikt fikk kriminalmeldingen få praktiske konsekvenser. Av særlig interesse i vår sammenheng er at det i meldingen ble fremhevet at England i 1973 hadde innført en prøveordning med community service som hadde fått atskillig utbredelse. Det ble anbefalt å sette i gang en tilsvarende prøveordning i Norge – et forslag som justiskomiteen sluttet seg til.

Etter stortingsbehandlingen oppnevnte Justisdepartementet et utvalg for å utrede hensiktsmessigheten av og de praktiske mulighetene for å etablere en slik prøveordning. Leder var dommer Bjarne Mellegaard ved Stavanger byrett. Utvalgets sekretær var Gudmund Idsø – senere regionleder for Kriminalomsorgen Region Sør-Vest. I NOU 1982: 4

anbefalte utvalget at det ble satt i gang en prøveordning i Sør-Rogaland.

Prøveordningen ble satt i gang forsommeren 1984. Etter hvert ble den utvidet til stadig nye fylker, og fra 1988 var de praktiske mulighetene for å avsi dom på samfunnstjeneste lagt til rette i hele landet. Opprinnelig ble samfunnstjeneste idømt som et vilkår ved betinget dom, men i 1991 ble reaksjonen gjort til egen hovedstraff – det vil si en selvstendig reaksjon.

Bruken av samfunnstjeneste som straffereaksjon økte ut over 1990-tallet, og i 1994 ble det på landsbasis av sagt i overkant av 1000 slike dommer. Deretter gikk antallet dommer på samfunnstjeneste nedover fram til samfunnstjeneste i 2002 ble avløst av samfunnsstraff. Antallet dommer samfunnsstraff har vært atskillig høyere. På det høyeste var det årlige antallet nærmere 3000, mens det i dag årlig avsies nærmere 2500 slike dommer.

Samfunnsstraff skal primært anvendes for handlinger hvor det ellers ville ha vært anvendt ubetinget fengsel. Det prinsipielt sett interessante er altså at man på grunnlag av en individualpreventiv tankegang anvender en reaksjon i frihet i stedet for ubetinget fengsel. Dette er bare begynnelsen på en utvikling som jeg kommer inn på i fortsettelsen.

Samfunnsstraff er regulert i straffeloven 2005 §§ 48-52. Det sentrale anvendelsesområdet er vinningslovbrudd, særlig tyveri, bilbrukstyverier, innbrudd og skadeverk. Men reaksjonen kan også anvendes ved en rekke andre lovbrudd forutsatt at allmennpreventive hensyn ikke taler mot det. Av den grunn har det vært lite rom for samfunnsstraff, men ikke utelukket, ved voldslovbruddene. Ved narkotikalovbrudd er det som utgangspunkt også lite rom for samfunnsstraff. Fra dette er det gjort et praktisk viktig unntak ved at lovbrutere som etter lovbruddet har kommet inn i en gunstig rehabilitering, ofte idømmes samfunnsstraff. Høyesterett har dessuten etter hvert utvidet denne muligheten – noe som illustreres ved at Høyesterett i 2011 (Norsk Retstidende 2011 s. 695) med meg som rettsformann anvendte samfunnsstraff ved oppbevaring av nærmere to kg amfetamin.

Samfunnstjenesten bestod primært i at den domfelte skulle utføre et nærmere antall timer ubetalt tjeneste etter anvisning av kriminalomsorgen. Antallet timer ble fastsatt

Daværende byrettsjustitiarius Andreas Cappelen i Stavanger var en sterk motstander av Kriminalmeldingen 1977-78, som argumenterte for en mildere kriminalpolitikk. Foto: Kraftmuseet, Hordaland.

Daværende statsadvokat Georg Fredrik Rieber-Mohn i Rogaland var også en sterk motstander av Kriminalmeldingen 1977-78. Foto: Fritt Ord.

på grunnlag av lengden på den alternative fengselsstraffen – normalt 30 timer per alternative fengselsmåned. I tillegg måtte den domfelte møte til tilsynssamtaler med kriminalomsorgen. Ved samfunnsstraffen har kriminalomsorgen fått en mer variert meny å velge i, slik at innholdet bedre kan tilpasses den enkelte domfeltes situasjon. Andelen timer samfunnsnyttig arbeid har dermed blitt redusert, mens innslaget av deltakelse i ulike former for programvirksomhet og andre tiltak som kan ha gunstig effekt på den domfelte, har økt.

For å kunne forsvare en reaksjon i frihet i stedet for ubetinget fengsel, er det viktig at den domfelte faktisk oppfyller de pliktene som følger av dommen på samfunnsstraff. Loven inneholder derfor i § 52 hjemmel for omgjøring til ubetinget fengsel ved brudd – noe som heldigvis bare skjer i et lite mindretall av sakene. Dette passer kriminalomsorgen nøye på, slik at den er en garantist for at reaksjonen har den seriøsitet som kreves for at den skal kunne videreføres.

4.2 Promilleprogram

Promillekjøring er et lovbrudd hvor reaksjonene har gjennomgått en interessant utvikling siden slutten av 1980-tallet. Praksis gikk lenge ut på at dersom føreren hadde hatt en alkoholkonsentrasjon som overskred straffbarhetsgrensen på 0,5 promille, var den ubetingete fengselsstraffen av omtrent samme lengde enten alkoholkonsentrasjonen var høy eller lav. Straffutmålingen var altså ikke basert på ordinære prinsipper for straffutmåling, hvor handlingens grovhet står sentralt ved fastleggingen av straffens omfang.

Dette ble endret ved en lovendring i 1988 da overtredelsene ble inndelt i grupper, og hvor de laveste alkoholkonsentrasjonene utelukkende begrunnet betinget fengsel. Etter endringen er det først ved alkoholkonsentrasjoner i overkant av 1,3 promille at det i dag anvendes ubetinget fengsel ved første gangs overtredelse. Boten, som kommer i tillegg, skal uavhengig av påvirkningsgraden normalt tilsvare 1 ½ brutto månedslønn. Ordinære straffutmålingsprinsipper avgjør nå bruken av fengselsstraff, mens førerens inntekt styrer boten.

Mange promillekjørere har et alkoholproblem. I erkjennelse av dette ble det midt på 1990-tallet innført en prøveordning hvor fengselsstraffen med førerens samtykke kunne

Promillekontroll i Stavanger i desember 1980. Foto: Jan B. Henriksen, Rogalands Avis, Stavanger Byarkiv.

Daværende regionleder Gudmund Idsø i Kriminalomsorgen var involvert i en prøveordning i Rogaland midt på 1990-tallet hvor fengselsstraffen for promillekjørere kunne gjøres betinget med vilkår om å gjennomføre et promilleprogram. Foto: Stavanger Aftenblad.

gjøres betinget med vilkår om å gjennomføre et promilleprogram. Forutsetningen var at straffen ellers ville ha blitt fastsatt til ubetinget fengsel, og at den domfelte hadde et rusproblem.

Rogaland var ett av de fem opprinnelige prøvefylkene. Før oppstart inviterte regionleder Gudmund Idsø meg med på å besøke samtlige domstoler i fylket, hvor vi presenterte ordningen og oppfordret dommerne til å velge denne reaksjonsformen dersom lovens vilkår var oppfylt. Årlig ble det avsagt en rekke dommer av denne karakter.

Etter hvert ble også denne forsøksordningen utvidet til nye fylker, og fra 2003 omfattet den hele landet. Deretter ble den i 2007 gjort permanent og omfatter nå all ruspåvirket kjøring. Se straffeloven 2005 § 37 første ledd bokstav f. Ordningen omfatter altså i dag også personer som har et problem med andre berusende eller bedøvende midler. Programmetts innhold er regulert i forskrift 10. oktober 2008 nr. 1100. I likhet med samfunnsstraffen administreres det av kriminalomsorgen. Om innholdet i programmet fastsetter § 6 første ledd:

«Kriminalomsorgen skal tilrettelegge innholdet i programmet ut fra den enkeltes forutsetninger og behov. Programmet skal gi kunnskap om konsekvenser av ruspåvirket kjøring og bevisstgjøre domfelte til å ta ansvar for egne handlinger.»

Programmet består særlig av individuelle samtaler med kriminalomsorgen og av en undervisningsdel.

Antallet dommer med dette vilkåret har gått betydelig ned i senere år. Dette skyldes først og fremst at en del førere som er kvalifisert for reaksjonen, nå velger å bli idømt ubetinget fengsel, idet de regner med å kunne sone straffen ved hjemmesoning med fotlenke. Dermed blir den domfelte raskere ferdig med fullbyrdingen av straffen, idet rusprogrammet normalt har en gjennomføringstid på ti måneder.

Hjemmel for soning med fotlenke med elektronisk kontroll ble innført i 2008. Denne soningsformen er regulert i forskrift 22. juli 2002 nr. 183 om straffegjennomføring kapittel 7. Alternativet kan brukes i stedet for soning av ubetinget fengsel inntil seks måneder.

Etter min mening er det beklagelig at fotlenkesoningen, som er en positiv nyvinning ved at mange domfelte slipper å sone i fengsel, har fått som konsekvens at betinget dom med vilkår om å gjennomgå program mot ruspåvirket kjø-

ring nå blir langt mindre brukt. Det interessante i vår sammenheng er imidlertid at innføringen av promilleprogrammet er et nytt eksempel på at individualpreventive hensyn har begrunnet en reaksjon i frihet i stedet for i fengsel.

4.3 Narkotikaprogram

En betydelig andel av de domfelte for narkotikalovbrudd har et misbruksproblem. Det har derfor lenge vært søkelys på at de bør møtes med andre reaksjoner enn ubetinget fengsel.

Dette førte til at med virkning fra 2006 ble det innført en prøveordning i Bergen og Oslo hvor rusmiddelmisbrukere som ble dømt for «narkotikarelatert kriminalitet», kunne dømmes til betinget fengsel med vilkår om å gjennomføre et narkotikaprogram. I 2016 ble ordningen gjort landsomfattende, og fra 2017 er den gjort permanent, se straffeloven 2005 § 37 første ledd bokstav f.

Ordningen er regulert i forskrift 20. oktober 2017 nr. 1650 om narkotikaprogram med domstolskontroll. Den gjelder for personer som er «avhengige av narkotika», og som er dømt for narkotikalovbrudd, eventuelt lovbrudd under påvirkning av narkotika eller for å finansiere eget narkotikamisbruk.

Også denne ordningen administreres av kriminalomsorgen. Om innholdet i programmet fastsetter § 9 første ledd:

«Innholdet i narkotikaprogrammet skal tilrettelegges i samsvarende med kriminalomsorgens og samarbeidende instansers faglige vurderinger. Programmet skal tilpasses den enkeltes særlige behov for tiltak som kan bidra til å redusere faren for ny kriminalitet og fremme domfeltes rehabilitering.»

En urullet «joint» med marihuana. Straffereaksjonene for narkotikamisbruk har vært mye omdiskutert. Foto: Wikimedia Commons.

Programmet skal bl.a. inneholde krav om jevnlig ruskontroll og gjennomføres under oppsyn av retten. I den sammenheng fastsetter § 10 andre ledd:

«Retten skal ved sine avgjørelser særlig legge vekt på domfeltes progresjon under straffegjennomføringen, om programmet gjennomføres etter forutsetningene og om fastsatte vilkår overholdes.»

Loven inneholder ingen øvre grense for hvor omfattende fengselsstraffer som kan gjøres betinget med dette vilkåret. Før 2019 var den alvorligste saken et tilfelle hvor den betingete fengselsstraffen ble satt til fengsel i ett år og sju måneder. Det skal gjennomgående mye til før hele dommen gjøres betinget ved enda grovere overtredelser. Men i september 2019 var jeg rettsformann i en sak (HR-2019-1643-A) hvor Høyesterett enstemmig gjorde straffen betinget med vilkår om narkotikaprogram selv om alternativet var ubetinget fengsel i seks år. Saken gjaldt en kvinne som i en mannsalder hadde hatt et alvorlig rusproblem, men som etter det aktuelle lovbruddet hadde gjennomgått en bemerkelsesverdig rehabilitering etter å ha flyttet til et mindre lokalsamfunn hvor hun hadde fått et godt forfeste blant lokalbefolkningen. Hadde vi alternativt fastsatt at hele straffen skulle gjøres ubetinget, eventuelt at betydelige deler av den skulle være ubetinget, slik aktor nedla påstand om, ville nok faren for at hun falt tilbake til sitt tidligere rusmisbruk være betydelig.

Tenkningen i denne saken har betydelige likhetstrekk med hva dommer Rieber-Mohn, statsadvokat i Rogaland på andre halvdel av 1970-tallet og noe inn på 1980-tallet, i 2003 uttalte i en dom (Norsk Retstidende 2003 s. 907) hvor det ble anvendt samfunnstjeneste ved omfattende, gjentatt kjøring uten førerkort overfor en person som var domfelt mange ganger tidligere og hadde hatt et omfattende rusmisbruk. I votumet uttaler Rieber-Mohn: «Men et fengselsopphold vil, med A's særlig belastede bakgrunn, medføre en risiko for kontakt med et rusmiljø han møysommelig har karret seg vekk fra og med risiko for tilbakefall allerede under soningen. Jeg vil således anta at den usedvanlig positive utvikling han har gått gjennom fra tungt heroinmisbruk til en rusfri tilværelse, fortsatt hviler på et noe skjørt grunnlag.»

5 Reaksjoner mot barn

5.1 Innledning

Ved bruk av straffereaksjoner står barn, naturlig nok, i en særstilling. Dette har dels sammenheng med at man ikke kan forvente samme vurderingsevne av dem, og dels at fengselsstraff vil kunne være langt mer belastende og uheldig for dem.

I denne sammenheng kan det nevnes at da Norge i 1894 innførte lovhjemmel for å gjøre bøter og fengselsstraff betinget, fastsatte loven at retten ved vurderingen av om straffen skulle gjøres betinget skulle «tage Hensyn til den Skyldiges Alder og foregaaende Vandel».

5.2 Straffelovens opprinnelige ordning og utviklingen de første tiårene

Kriminalloven oppstilte en kriminell lavalder på 10 år, som i 1896 ble økt til 14 år. Denne ble videreført ved straffeloven 1902, og stod ved lag til den i 1990 ble økt til 15 år.

I tillegg inneholdt loven enkelte særordninger om mildere bedømmelse av barn under 18 år. Reglene om betinget dom for barn ble stort sett videreført. I 1919 ble det imidlertid etter en henvendelse fra Lærehjems- og verneforeningene innført en tilsynsordning for unge som ble idømt betinget dom. Som ledd i denne tilsynsordningen ble en del barn for en periode inntil tre år plassert på læreanstalt med opphold på Bredtveit, som i dag er fengsel og forvaringsanstalt for kvinner. Denne anbringelsen ble imidlertid avviklet allerede i 1922 – noe som dels skyldtes at de unge foretrakk en dom på kortvarig fengsel i stedet for et langvarig opphold på Bredtveit. I tillegg hadde man et rømnings- og disiplinproblem. Tilsynsordningen fortsatte imidlertid, og i 1929 ble den gjort obligatorisk for barn med mindre retten fant den «upåkrete».

5.3 Arbeidsskolen og ungdomsfengselet

Selv om man ikke oppnådde de ønskete resultatene ved å plassere unge på Bredtveit, ble ikke behandlingstanken oppgitt. Samtidig hadde ungdomskriminaliteten økt. I 1928 ble det derfor vedtatt en lov om oppdragende behandling av unge lovovertridere. Etter lovens opprinnelige ordning

Berg Arbeidsskole ved Tønsberg ble etablert i 1951 som en anstalt for ungdomskriminelle. Foto: Dagbladet - Norsk Folkemuseum.

Tre menn etterlyst for ran

Politiet har nøye beskrivelser av de tre personene som ranet Mix-kiosken på Torgsenteret på Nærbø torsdag kveld. Ranet er det andre på Jæren denne uken.

Ellen Stueland
Erlend Berge tekst

NÆRBØ: De tre maskerte personene stormet inn i kiosken og truet til seg penger og tobakksvarer torsdag klokka 22.30. Ranerne truet de to bak kassen med et håndvåpen.

– Vi har bilder av de tre fra overvåkingskameraene, sier lensmann i Hå, Oddvar Tengedal til Aftenbladet.no

De tre mistenkte i saken er alle slanke menn på rundt 180 centimeter. Slik beskriver politiet gjerningsmennene:

1. Hvit hettejakke med skrift foran. Svart, liten ryggsekk. Svart

MASKERT: Tre maskerte menn ranet Mix-kiosken på Nærbø torsdag kveld. Det er det andre ranet på tre dager på Jæren. Lensmann i Hå, Oddvar Tengedal prater her med etterforskerne etter ranet på Mix-kiosken. (Foto: Erlend Berge)

Oppslag i Stavanger Aftenblad om kioskran på Nærbø 10. februar 2007.

kunne unge mellom 18 og 23 år anbringes i arbeidsskole. Barn mellom 14 og 17 år kunne i stedet overlates til vergerådet. Da man manglet en passende anstalt, ble loven først satt i kraft i 1951, da Arbeidsskolen ble etablert på Berg ved Tønsberg. Her kunne den domfelte normalt beholdes inntil to år, og i enkelte tilfeller inntil tre år.

Kort tid etter at arbeidsskoleloven trådte i kraft, økte ungdomskriminaliteten kraftig. I tillegg fikk man problemer som følge av at mange rømte fra Arbeidsskolen, som var en åpen anstalt. Etter hvert måtte man derfor innføre lukkede avdelinger. I 1963 hadde skolen like mange lukkede som åpne avdelinger. Tilbakefallet var også stort. Etter 11 års drift viste det seg at 69 av skolens 100 første elever hadde hatt tilbakefall.

Behovet for endringer ble derfor etter kort tid tatt opp. Etter forslag fra Straffelovrådet ble arbeidsskolen ved lov 9. april 1965 nr. 3 avløst av en lov som åpnet for bruk av ungdomsfengsel. Ungdomsfengselet var også plassert på Berg ved Tønsberg. Da loven trådte i kraft 1. februar 1966, ble den første tiden brukt i atskillig utstrekning. Fram til november 1967 ble det i alt mottatt 100 innsatte. Men antallet innsatte falt i de påfølgende årene, og første halvår 1973 ble det bare mottatt sju personer. Etter innstilling fra høyesterettsjustitiarius Ryssdal og professor Andenæs i oktober 1973, ble ungdomsfengselet etter kort tid avskaffet.

En grundig fremstilling av denne utviklingen er gitt av Kåre Bødal i boken «Fra arbeidsskole til ungdomsfengsel», som ble utgitt i 1969.

5.4 Den videre utviklingen fram til i dag

Da loven om ungdomsfengsel ble opphevet, hadde man ikke lenger noen særordninger for barn bortsett fra de tiltak barnevernsloven åpnet for, samt at straffeloven inneholdt enkelte bestemmelser om mildere straff. Lav alder var dessuten naturlig nok et moment ved straffutmålingen, slik at barn gjennomgående fikk noe kortere straff og oftere betinget fengsel enn voksne. Og da samfunnstjenesten ble innført, kunne barn i større utstrekning enn voksne håpe på å bli idømt denne reaksjonen.

Med virkning fra 1. oktober 2003 ble FNs barnekonvensjon tilføyd i lov 21. mai 1999 nr. 30 om menneskerettighetenes stilling i norsk rett § 2. Denne konvensjonen inneholder flere artikler om mildere behandling av barn – altså personer under 18 år. Menneskerettsloven § 3 fastsetter at «ved motstrid» skal bestemmelsene i denne konvensjonen gå foran «bestemmelser i annen lovgivning». Denne lovendringen førte til at terskelen for å anvende ubetinget fengsel i de påfølgende årene ble stadig høyere.

Ved en høyesterettsdom i november 2010 hvor jeg var rettsformann og Arnfinn Bårdsen fra Stavanger var førstvoterende (Norsk Retsdende 2010 s. 1313), skjedde det på mange måter et paradigmeskifte. Året før hadde Høyesterett behandlet et kioskan fra Nærbø (Norsk Retsdende 2009 s. 903) hvor deler av straffen ble gjort ubetinget selv om to av ranerne var under 18 år på gjerningstidspunktet. Saken fra 2010 gjaldt en 17-åring som i løpet av én natt hadde deltatt i flere brutale ran. Fra de mellomliggende 19 månedene var det ikke opplyst noe ufordelaktig om ham. Høyesterett idømte enstemmig samfunnsstraff. Det ble uttrykkelig uttalt at de vurderingene som var foretatt i saken fra 2009 ikke kunne videreføres, og at bruken av samfunnsstraff måtte utvides i forhold til tidligere praksis. Dommen fra 2010 ble fulgt opp i Høyesteretts videre praksis.

Fra 1. juli 2014 har vi i tillegg fått en ny straffereaksjon for barn, *ungdomsstraff*, som i dag er regulert i straffeloven 2005 §§ 52 a til 52 c. Denne reaksjonen, som også er en reaksjon uten frihetsberøvelse, anvendes for lovbrudd som er for alvorlige til at det kan anvendes samfunnsstraff for dem. I praksis er det bare ved drap, de groveste voldslovbruddene samt alvorlige seksuallovbrudd at barn fortsatt blir idømt ubetinget fengsel.

Ungdomsstraffen administreres av konfliktrådet etter nærmere regler i lov 20. juni 2014 nr. 49 om konfliktrådbehandling §§ 22 flg. Ved innledningen av gjennomføringen fastsettes det en rekke plikter som den domfelte må etterleve i gjennomføringstiden. Ved brudd risikerer den domfelte at straffen omgjøres til ubetinget fengsel.

Parallelt med denne utviklingen har loven etter hvert innført svært strenge begrensninger for å kunne varetektsfengsle barn. Etter straffeprosessloven § 184 kan det bare skje når det er «tvingende nødvendig».

6 Reaksjonen mot farlige lovbrøttere

6.1 Sikringsordningen

Særlig farlige lovbrøttere har naturlig nok utgjort en utfordring innen strafferetten. Som svar på dette ble det i straffeloven § 65 gitt hjemmel for at lovbrøttere som hadde gjort seg skyldig i *flere* grove forbrytelser – bl.a. drap og voldtekt – i tillegg til fengselsstraffen kunne dømmes til forvaring

som en tidsubestemt reaksjon. Den domfelte kunne da i tillegg til fengselsstraffen holdes i forvaring inntil det tredobbelte av fastsatt fengselsstraff, men ikke over 15 år.

Samtidig ble det innført en sikringsordning ved at utilregnelige som ble regnet som farlige, kunne dømmes til anbringelse i sinnssykehus, kur- eller pleieanstalt eller arbeidshus.

Begge ordningene ble lite brukt. I 1929 ble derfor straffeloven endret ved at det i § 39 ble innført en sikringsordning som stod ved lag fram til 2002. Paragraf 39 fastsatte at «[h]vis en ellers straffbar handling er foretatt i sinnssykdom eller en straffbar handling er begått i bevisstløshet som er en følge av selvforskyldt rus (§ 45) eller under en forbigående nedsettelse av bevisstheten eller av en person med mangelfullt utviklede eller varig svekkede sjelsevner, og det er fare for at gjerningsmannen på grunn av en sådan tilstand atter vil foreta en handling som foran nevnt», kunne vedkommende idømmes sikring. Sikring innebar at påtalemyndigheten fikk adgang til å anvende ulike sikringstiltak mot den domfelte – herunder om nødvendig fengslig forvaring. Sikring tok først og fremst sikte på personer som hadde begått alvorlige volds- eller seksuallovbrudd, men også grovt tyveri kunne begrunne sikring.

For utilregnelige lovbrøttere var dette eneste aktuelle reaksjon, mens den for de tilregnelige kom i tillegg til fengselsstraffen og ble gjennomført etter at den var sont. Dommen inneholdt alltid en lengstetid, men ved utløp kunne den forlenges.

I tillegg ble det i § 39 a innført en forvaringsordning for domfellelse etter de samme straffebudene som kunne begrunne sikring. Regelen var at dersom retten fant «grunn til å anta at han på ny vil begå noen forbrytelse av de her nevnte slags, skal den beslutte at han, etter at straffen er helt eller delvis avsonet, skal holdes i forvaring så lenge det er påkrevet». Retten skulle fastsette en lengstetid som senere kunne forlenges.

De første årene ble det avsagt en god del forvaringsdommer – ikke minst overfor personer som var dømt for grovt tyveri. Men etter få år tapte forvaringen popularitet slik at den gikk ut av bruk. Siste forvaringsdom ble avsagt i 1963.

Sikring fikk derimot langt større betydning. Men etter hvert ble praksis utsatt for kritikk. Dette kom f.eks. til ut-

trykk i innstillingen fra Fængselsstraffkomiteen, som i 1956 uttalte at praksis hadde gått for langt i å anvende sikring i mindre alvorlige saker. Kritikken førte til at sikring etter hvert bare ble brukt i de alvorligste draps- og seksuallovbruddssakene. Også enkelte andre alvorlige saker om voldslovbrudd kunne begrunne sikring.

6.2 Forvaring og dom på overføring til tvungent psykisk helsevern/tvungen omsorg

Med virkning fra 1. januar 2002 ble sikring for det første erstattet av en ny forvaringsordning for tilregnelige, farlige lovbrutere. I motsetning til sikring blir denne reaksjonen idømt som eneste reaksjon og ikke i tillegg til fængselsstraffen. Retten fastsetter en lengstetid som tilsvarer den alternative fængselsstraffens lengde. Videre fastsettes det en minstetid tilsvarende 2/3 av lengstetiden. Forvaringsperioden kan forlenges slik at den på denne måten er tidsbestemt. Det er imidlertid bare et fåtall av de domfelte som får lengstetiden forlenget.

Forvaring er regulert i straffeloven 2005 §§ 40-47. Vilkåret for å idømme forvaring følger av § 40 første ledd som fastsetter:

«Når fængselsstraff ikke anses tilstrekkelig til å verne andres liv, helse eller frihet, kan forvaring i anstalt under kriminalomsorgen idømmes når lovbruteren finnes skyldig i å ha begått eller forsøkt å begå et voldslovbrudd, et seksuallovbrudd, en frihetsberøvelse, en ildspåsettelse eller et annet lovbrudd som krenket andres liv, helse eller frihet, eller utsatte disse rettsgodene for fare og vilkårene i annet eller tredje ledd er oppfylt.»

Forvaring er etter andre ledd betinget av at det er «en nærliggende fare for at lovbruteren på nytt vil begå et alvorlig lovbrudd som nevnt i første ledd».

Forvaringsordningen brukes bare ved de mest kvalifiserte lovbruddene som omtales i første ledd.

For de farlige utilregnelige som følge av psykose ble det i 2002 innført en ordning hvor de kan dømmes til overføring til tvungent psykisk helsevern, jf. straffeloven 2005 §§ 62 flg. De generelle vilkårene for å avsi slik dom er tilnærmet de samme som ved forvaring.

I mange år ble det vurdert om ordningen burde utvides til utilregnelige som gjentatt begår mindre alvorlig kriminalitet – f.eks. gjentatte tyverier. Dette førte til at loven i

2016 ble endret slik at den nå åpner for å anvende reaksjonen også overfor utilregnelige som har begått lovbrudd av «samfunnsskadelig eller særlig plagsom art», forutsatt at reaksjonen er «nødvendig for å verne samfunnet mot slike lovbrudd, faren for nye lovbrudd av samme art er særlig nærliggende, og andre tiltak har vist seg åpenbart uhensiktsmessige». Høyesteretts praksis viser at denne hjemmelen må brukes med forsiktighet, slik at det årlig avsies få dommer av denne karakter.

Utilregnelige som følge av psykisk utviklingshemming kan på samme vilkår som for de øvrige utilregnelige idømmes tvungen omsorg som utholdes i en fagenhet innenfor spesialhelsetjenesten.

Begge reaksjonene opphører når vilkåret om gjentakelsesfare ikke lenger er oppfylt. Opprettholdelse må forelegges retten dersom de skal vedvare ut over tre år.

7 Løsgjengerloven

En annen persongruppe som lovgiver har vært opptatt av, er personer som misbruker alkohol. Løsgjengerloven, som ble vedtatt i 1900, inneholdt i kapittel II bestemmelser om «Drukkenskap. Ansvar for Andres beruselse m.v.» Paragraf 16 inneholdt følgende straffebud:

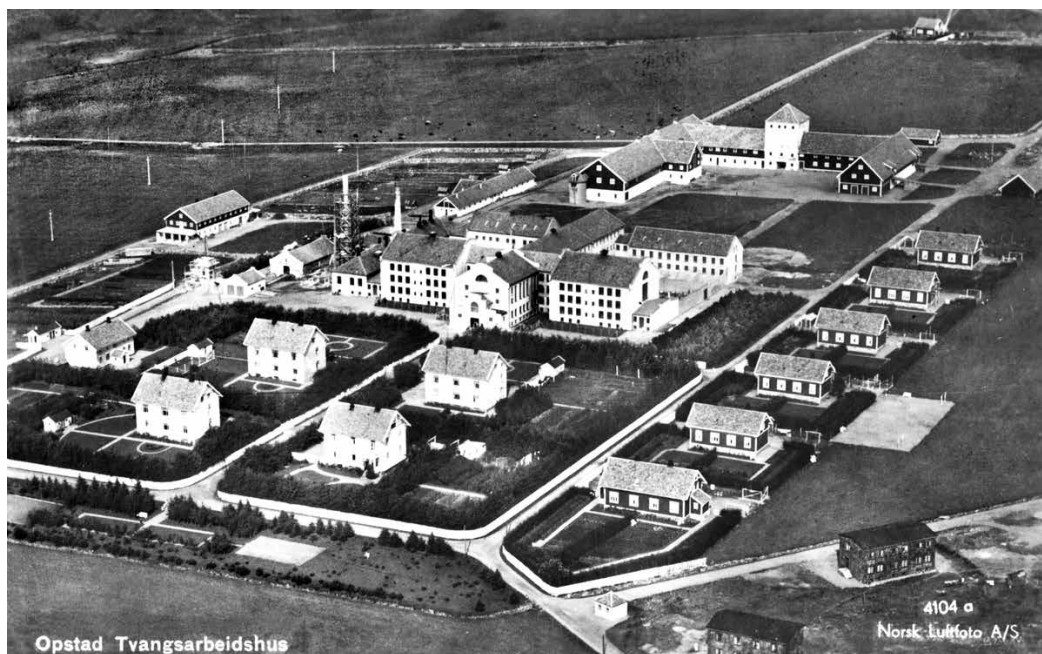
«Den som forsettlig eller uaktsomt hensetter sig i en åpenbart beruset tilstand, hvorunder han blir sett på et almindelig beferdet eller for almindelig ferdsestet sted, straffes med bøder.»

Ved tredje gangs gjentakelse i løpet av ett år kunne det anvendes fængsel inntil tre måneder.

Dette straffebudet, som kriminaliserte å vise seg offentlig i åpenbart beruset tilstand, gikk altså svært langt i å kriminalisere beruselse. Men det gikk en grense: En mann hadde under en privat fest drukket seg så beruset at han sovnet og ikke lot seg vekke. Kameratene bestemte seg da for å bære ham hjem. Undervegs stanset de ved en kiosk for å kjøpe hver sin pølse. Mens den sovende mannen lå på fortauet, kom en politikonstabel forbi. Under den påfølgende straffesaken kom retten til at et slikt tilfelle ikke ble rammet av loven. Dette straffebudet ble først opphevet i 1970.

Av enda større interesse er lovens § 18, hvor første og andre ledd fastsatte:

«Hvis den som dømmes til fængselsstraff efter §§ 16 eller 17

Opstad tvangsarbeidshus mellom Nærbø og Varhaug ble tatt i bruk i 1915 som anstalt for løsgjengere (alkoholmisbrukere). Tvangsarbeid som straffereaksjon ble opphevet i 1970, sammen med straffebestemmelsen mot beruselse på offentlig sted. Senere har anstalten vært ordinært fengsel, Åna fengsel. Foto: Norsk Luftfoto AS, Østfold fylkes billedarkiv.

[i beruset tilstand 'forstyrrer den almindelige fred og orden eller den lovlige færdsel eller forulemper eller volder fare for andre'], jevnlig misbruker berusende drikk, kan retten i dommen efter påstand fra påtalemyndigheten bemyndige denne til å sette ham i tvangsarbeidshus eller i en kuranstalt som Kongen har godkjent.

Han kan i så fall beholdes der inntil 18 måneder, men inntil 3 år såfremt han tidligere har vært på tvangsarbeide eller i kuranstalt efter denne lov.»

Den største tvangsarbeidsanstalten var Opstad tvangsarbeidshus mellom Nærbø og Varhaug, som ble tatt i bruk i 1915. Plasseringen på Opstad var dels begrunnet i at det var viktig at anstalten lå langt borte fra Oslo, hvor en stor del av de innsatte kom fra. Dessuten mente man at det var gunstig å sette de innsatte til tungt dyrkingsarbeid – noe det var rikelig anledning til på Opstad. For etablering av anstalten ble derfor flere gardsbruk innkjøpt slik at eiendommen bestod av totalt 3800 dekar, hvorav 300 var fulldyrket. I de påfølgende årene ble store arealer nydyrket, slik at ca. en tredjedel av eiendommen var fulldyrket da nydyrkingen nærmest ble avsluttet rundt 1945. Store deler av den dyrka marken omkranses av steingarder som nærmest er rene kunstverk.

I tillegg til nydyrking og gårdsarbeid ble en god del innsatte etter hvert satt til vegarbeid. I 1930-årene var det innsatte på Opstad som bygget dagens fylkesveg 44 mellom Ogn og Hegrestad sør for Hellvik til erstatning for tidligere Vestlandske Hovedveg. Og mellom 1946 og 1953 bygde de vegen mellom Varhaug og Kartevoll.

Mange av dem som ble dømt til opphold i tvangsarbeidshus, ble etter løslatelse på ny dømt til denne reaksjonen. Den første innsatte kom tilbake gang på gang, og det var ca. 40 år mellom hans første og siste innsettelse.

Ordningen med å idømme den aktuelle persongruppen opphold ved tvangsarbeidshus, ble etter hvert mer og mer kritisert. Kritikken startet allerede på 1920-tallet og ble forsterket på 1930-tallet, da det også ble plassert sikringsfanger og forvaringsdømte der. I nesten hele perioden Opstad var et tvangsarbeidshus, ble det også plassert ordinært straffedømte der. I likhet med § 16 ble også denne ordningen opphevet i 1970. I perioden 1915 til 1970 mottok Opstad ca. 14 000 fanger og tvangsarbeidere. Det betydelige tilbakefallet førte til at det etter hvert i økende grad ble stilt spørsmål ved hva man oppnådde med denne behandlingsformen bortsett fra ren renovasjon i de store byene. Den økende kritikken gikk dessuten, ikke uventet, ut på at det var uverdig å behandle alkoholikerne på denne måten. Denne kritikken skjøt ytterligere fart da en god del alkoholisererte krigsseilere ble plassert på Opstad fra begynnelsen av 1950-tallet.

Kritikken førte til at også løsgjengerloven § 18 ble opphevet i 1970. Ordningen ble i sin tid innført ved et enstemmig vedtak i Stortinget. Avviklingen var også enstemmig. Siden 1970 har anstalten hatt status som ordinært fengsel og heter nå Åna fengsel.

Tidligere underdirektør ved anstalten, Ståle Olsen, ga i 2010 ut boken «Til Jæderen for å trille tåke». Her beskriver han bakgrunnen for at anstalten ble opprettet, virksomheten der, de personene som ble plassert der, og han gir en detaljert begrunnelse for at § 18 ble opphevet.. På s. 169 oppsummerer han:

«En betydelig del av disse var rett nok gjengangere, men vi står altså overfor et stort antall menneskeskjebner som over nesten hele det forrige århundre ble offer for denne reaksjonsformen. Det var ikke ment som straff. De fleste av de berørte opplevde det som det.»

8 Straff må ha hjemmel i lov

Grunnloven § 96 fastsetter at «Ingen kan dømmes uten etter lov» – en bestemmelse som man finner et motstykke til i internasjonale konvensjoner.

Da straffeloven ble vedtatt i 1902, hadde Høyesterett så langt stilt seg relativt fritt til lovskravet. Til illustrasjon kan det vises til en høyesterettsdom fra 1897 (Norsk Retstidende 1897 s. 727). Frelsesarmeen i Stavanger hadde møter til over midnatt med sang og musikk som forstyrret natteroen for omgivelsene. Politiet påla dermed kapteinen å avslutte møtene klokken 22.00 – noe han ikke etterkom. Han ble etter dette straffet etter en politiforordning fra 1701 som bl.a. satte forbud mot at «der i Værtshuse og Kieldere med Drik, Dobbelt, forfængelighed og andet deslige nogen Forargelse gives, efter at nogen sig der længere, end til kl. 10 om Aftenen opholder». Høyesterett kom til at forordningen ga hjemmel for denne straffen. Man må vel trygt kunne si at Frelsesarmeens virksomhet lå langt fra hva denne forordningen tok sikte på.

Ut over 1900-tallet ble nok Høyesteretts praksis strengere. Men fortsatt tok man ikke alltid lovens ordlyd helt på ordet. Dette illustreres av en sak fra Egersund som Høyesterett avgjorde i 1975 (Norsk Retstidende 1975 s. 12). I denne saken hadde en fisker deltatt i en sjøheimvernøvelse hvor han gjorde tjeneste som skipper på et fiskefartøy som han eide halvparten i. En tid etter at dagens øvelse var avsluttet, førte han fartøyet i havnebassenget. Under denne turen falt en av passasjerene i sjøen og omkom. Den påfølgende etterforskningen viste at fiskeren hadde vært beruset, idet han hadde drukket alkohol etter avsluttet tjeneste, men før han førte båten. Spørsmålet var om han kunne straffes etter straffeloven § 422 andre ledd som fastsatte:

«Fører av skip ... som forsettlig eller uaktsomt beruser seg under tjenesten eller når denne forestår, straffes med fengsel inntil 1 år.»

Lovens ordlyd omfattet ikke det aktuelle tilfellet, idet han hadde drukket *før* tjenesten, og han deretter etter planen først skulle føre båten neste dag. Under henvisning til lovens formål kom Høyesterett likevel til at handlingen ble omfattet av dette straffebudet, slik at det til tross for lovens ordlyd også måtte ramme føring av skip i beruset tilstand.

Siden begynnelsen av 2000-tallet har Høyesterett endret praksis slik at lovens ordlyd i dag blir tillagt langt større vekt. At lovens formål kan tilsi straff, er ikke lenger tilstrekkelig. Dette kommer klart til uttrykk i en dom fra 2012 (Norsk Retstidende 2012 s. 313) hvor dommer Bårdsen skriver: «Det er uansett ikke avgjørende hva lovgiver måtte ha ment, når en eventuell lovgiverintensjon ikke har kommet til uttrykk i loven.»

9 Avslutning

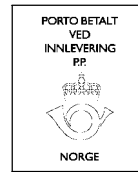
Gjennomgangen viser, ikke overraskende, at norsk strafferecht har gjennomgått betydelige endringer siden straffeloven 1902 trådte i kraft.

For så vidt gjelder hvilke handlinger som er kriminalisert, skyldes noen endringer at holdningen i samfunnet har endret seg. Dette gjelder bl.a. for opphevelsen av straffebudet mot homofili. Det samme gjelder for opphevelsen av løsgjengerloven §§ 16 og 18. Men de fleste endringene er begrunnet i at det har oppstått nye behov bl.a. som følge av den tekniske utviklingen.

Endringene er imidlertid størst når det gjelder reaksjonene. Det har vært mye prøving og feiling. Overordnet for de siste 40 årene er på den ene siden den betydelige straffskjerpingen for grove volds- og seksuallovbrudd. Men også enkelte andre lovbrudd har fått økt strafferettslig oppmerksomhet og straffes langt strengere enn tidligere. Dette gjelder ikke minst for miljølovbrudd og dyrevernkrænkelser.

Motstykket til straffskjerpingen er den betydelige økningen av reaksjoner i frihet som har funnet sted siden begynnelsen av 1980-tallet og hvor individualpreventive hensyn har blitt brukt som argument *mot* frihetsstraff. Dette gjelder også for de betydelige endringene som har skjedd for reaksjoner overfor barn. Men for barn har fengselsstraffens uheldige konsekvenser stått enda mer sentralt enn når det gjelder reaksjoner mot voksne.

Returadresse: Byhistorisk forening Stavanger,
Krysantemumhagen 41, 4022 Stavanger

Styret i Byhistorisk Forening 2021

Anne Tove Austbø

Tlf. 926 64 860 E-post: anne.tove.austboe@museumstavanger.no

Jan Magne Arntsen

Tlf. 414 45 267 E-post: jan@arntsen.net

Asbjørg Skretting Vaaland

Tlf. 908 33 066 E-post: asbjorg.vaaland@lyse.net

Ove Jølbo

Tlf. 934 88 135 E-post: ove.jolbo@lyse.no

Hilde Krogh

Tlf. 982 06 670 E-post: hilde.krogh@me.com

Ingrid Milde

Tlf. 90 66 08 97 E-post: ingridmilde10@gmail.com

Harald Maaland

Tlf. 480 24 327 E-post: hmaaland@gmail.com

Lars Olsen Neby

Tlf. 988 74 160 E-post: lars.neby@stavanger.kommune.no

Hans Eyvind Næss

Tlf. 977 30 167 E-post: hans_e_naess@yahoo.no

Åshild Sæland

Tlf. 909 34 474 E-post: 2206aashild@gmail.com

I REDAKSJONEN:

Anne Tove Austbø (redaktør), Åshild Sæland, Lars Olsen Neby,
Harald Maaland og Jan Magne Arntsen.

www.byhistoriskforening.org

ISSN 0806-184X

OMEGA TRYKK AS- STAVANGER